

ÉRTEŚITŐ

A KEGYES-TANÍTÓRENDIEK

VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ

NAGYKANIZSAI KATH. FŐGYMNASIUMRÓL

AZ 1887—88. TANÉVBEN.

KÖZZETESZI:

JANKY KÁROLY

IGAZGATÓ.

ZALAEGERSZEDI ÁLLAMI LEVÉLTÁR

Zalaegerszeg, Széchenyi-ut. 3.

Telefon: 334. Pf. 59.

NAGY-KANIZSA,

NYOMATOTT FISCHEL FÜLÖP KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1888.

ÉRTEŚTŐ

A KEGYES-TANÍTÓRENDIEK

VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ

NAGYKANIZSAI KATH. FŐGYMNASIUMRÓL

AZ 1887—88. TANÉVBEN.

KÖZZÉTESZI:

JANKY KÁROLY

IGAZGATÓ.

ZALAEGERSZEGI ÁLLAMI LEVÉLTÁR

3.

NAGY-KANIZSA,

NYOMATOTT FISCHÉL FÜLÖP KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1888.

Commentar Goethe Faustjának első részéhez.

— Hjalmar H. Boyesen után angolból. —

I.

»Remekművet a fej csak a szív segélyével foghat föl,« mondja Goethe. A szív szemei mélyebben látnak, mint a fej szemei; föltárják azok a rejtett élet-áramokat, melyek éltető lüktetést és mozgást lehelnek a költő művébe. Semmiféle irodalmi termékre sem alkalmazható a mesternek ezen alapelve szorosabban, mint saját »Faust«-jára.

Pusztán mint értelmi tüneményt tekintve »Faust« valóban bámulatos, sajátságosan ösztönző, — encyklopaediája bölcs és éleseszü mondásoknak. De hasonlóan a nemzetek szent irataihoz mélyebb, jelképes jellege van; kincsekben gazdag titkot rejteget, mely csak tiszteletteljes és rokonszenvező tanulmány előtt tárul föl. Van egy fölületes jelentése a felületes számára (mely azonban igen szép és értékes), és egy gazdagabb és értékesebb tanulsága annak számára, a ki elég mélyen ás, hogy azt megtalálja.

A költemény annyira kibonthatatlanul össze van fonódva a költő életével, hogy az utóbbit helyesen lehet egy szakadatlan élő commentarnak tekinteni az előbbihez. Miután művének eszméje tanuló éveiben (1770) támadt benne, és azt csak néhány hónappal halála (1832) előtt fejezte be, e mű hosszú és eseménydús életét szívárványként hidalja át, felfödve ragyogó színekben ifjúsága viharzó szenvedélyeit, férfikorának küzdelmeit és törekvéseit, és derült aggkorának bölcsességét. Goethe életének részletes és beható ismerete ennél fogva elkerülhetetlenül szükséges »Faust« teljes megértéséhez; és hány embernek van ideje és türelme keresztül vergődni az életrajzok, commentarok, levelezések és beszélgetések folytonosan növekvő irodalmán, melyeket minden év oly megzavaró bőségben terem! És mégis alig van egy e sok kiadványok között, melyet a tudós büntetlenül figyelmen kívül hagyhat, — alig egy, mely nem vet

uj világot Goethe labirintyszerű életének valamely ki nem kutatott szögletére. Mert ezen élet összességében jövendőlése volt csaknem mindannak, a mit e század végrehajtott, — egy jóslat, melyet saját korunk már részben igazolt, és a melyet következő korok még jobban igazolni fognak. Sok szemre van tehát szükség, hogy követni lehessen a sokféle gondolat-áramok előre törő folyását, melyeknek ő volt a kútfeje; minden új fölfedezés valami vonatkozással látszik lenni rá, és visszasugárzó fényével megvilágítani látszik valamely szavát, valamely részt irataiban, a mely talán addig homályos vagy érthetetlen volt. A tudományban például mily hasznosak voltak hozzávetései, mily ösztönzők sugalmazásai! Sőt nem voltak-e hibái is változatlanul valamely igazságra alapítva, mely igen óriási horderejű volt ahhoz, hogy korának hűledező specialistái mélyére tudtak volna hatolni? Sokat gyalázott tana valamennyi természeti tünemények egységéről, minden létezőnek alapjában azonosságáról, világosan mutatja az utat a modern teoriához a fejlődésről, melynek valamivel több mint homályos sejtelme. Szigoruan ragaszkodva ezen gondolathoz, és alkalmazva azt a természet minden országára, fölfedezte (pusztán *a priori* okoskodással) az állkapocsközi csontot, és fölállította elméletét a növények átalakulásáról, melyet most semmiféle tudósnak sem jutna eszébe tőle elvitatni. És még sok mást, a mit az élesszemű költő, szemlélve a természetet egész nagy összességében, előre látott vagy homályosan sejtett, a tudomány ma, saját tapasztalati módszerével, igyekszik bebizonyítani, haladva lassan de biztosan az uton, melyet ő megjelölt. Mert Goethe, Fausthoz hasonlóan, »leghomályosabb vágyaiban is mindig tudatában volt az igaz útnak.«

Továbbá, hogy geniusának egyetemességéről megközelítő fogalmat nyerjünk, figyeljük meg mély műismeretét, sokat felölelő tanulmányait a múlt és egykorú irodalomról, gyakorlati ügyességét és erélyét a kötelességek kivételében, melyeket hivatalos állása rárótt. És mindezen változatos tevékenységnek értelmi eredményeit több mind hatvan év alatt megtestesítette könyvekben, a melyek mindannyian bizonyos mértékben ön életrajzi festései lévén egy pompásan fölszerelt és nagyszerű méretű szellemnek, királyi hagyatékot képeznek az emberiség számára, a mely sohasem vesztheti el értékét. Senki sem olvashatja azokat és nem hatolhat be értelmökbe a nélkül, hogy ne tapasztalna magában szellemi erősbülést, szellemi pókhálók enyészését, látkörének gyönyörteljes tágulását. Kifogást fog talán

tenni sok dolog ellen, és talán alkalmilag előítéleteinek jól oda lesz mondva bennök; de gondolkodásra fog ébredni, és rövid idő alatt meg fog tanulni mélyebben látni, és látni sokat, a mire nézve vak volt azelőtt.

Nem akarom azt állítani, hogy ezen ösztönzés a kutatásra »Faust«-nak fő varázsa Tudom azonban, hogy sohasem olvastam a lélekrázó magánbeszédeket vagy Faustnak vitáit Mephistophelessel a nélkül, hogy ne éreztem volna határozott idegenkedést arra nézve, hogy megelégedjem a mindennapi föladatak közönséges és sekély megoldásával; a nélkül, hogy ne óhajtottam volna leszállni a teremtés géphelyiségébe és megfigyelni rejtett gépezetének működését. A költemény fő ethikai értéke jelképes értelmében rejlik, mely a modern idők szellemének és törekvésének tipikus értelme; a század legfinomabb lényege kristályodott e prometheusi szellem szenvedélyes sóhajaiban, elmélkedéseiben és kétségbeesésében, a mely túllépni vágyott az emberi tudás határait. A század valódi történetét írta meg Goethe; és egy oly hatalmas horderejű és athletai alkatu értelemre volt szükség, mint az övé, és egy oly szemre, a mely a kor egész szellemi látkörét áttekintette, egy típusnak teremtésére, a mely, habár világosan egyedi, léte körében és határaitban oly sok egyetemesen emberit egyesít, hogy minden nemzet kénytelen azt tipikusnak elismerni.

Strassburgban, a goth művekérti lelkesülése kora napjaiban fordult Goethe figyelme először a Faust-legenda felé. A történet maga, melyet bábjáték alakjában gyakran adtak elő a köztereken a nagy német vásárok alatt, kétségtelenül gyermekkorától fogva ismeretes volt előtte. De Strassburgban, a hol a középkor még mindig ott borong a sötét és szűk utcákban, és a nagy székesegyház még mindig beszéli történetét a középkori hitről és áhitatról, a legenda új értelmet kezdett magára ölteni, és az a gondolata támadt, hogy azt egy dramába önti, a melynek ki kellett fejezni saját goth természetének legmélyebb szükségeit és sovárgásait. Nem zavarták őt még akkor görög műelméletek, és aggkorának főnséges nyugalma nem merült még föl lelki szemei előtt mint egy követésre méltó ideal; nem látogatták még allegorikus maskok, nem volt benne kölcsönzött mythologia, hogy teremtő tevékenységét idegen utakra kényszerítse. Egy ifju és büszke lélek derült meggyőződésével, úgy tekintett magára mint nemének típusára, és saját tapasztalására mint az egész faj tipikus tapasztalatára. Szóvirágokban gazdag beszédet irt Shakspere-ről, és egy szenvedélyesen

dicsőítő értekezést a góth építészeiről. Ő góth volt és mint ilyen meg tudta érteni az értelemnek egész homályos mélységét egy góth legendában, és meleg és erélyes nyelvezetbe tudta önteni mindazt a pathoszt és szenvedélyt, a mely annak durva és zürzavaros anyagán keresztül kifejezésre tört. Mindazonáltal szokása szerint nem tette eszméjét azonnal papírra, hanem számos éven át hordozta magában, a míg az határozott és tapintható alakot vett föl.

Az első magánbeszédet, Faust első beszédét Wagnerrel és a thulei királyról szóló balladát Goethe 1774-ben és 1775-ben írta; az első találkozás Margittal, a jelenet a hálósobában, a kerti jelenet, és Faustnak és Mephistophelesnek sétája valószínűleg ugyanazon időben keletkezett. 1790-ben jelent meg az első kiadás, az ugynevezett Faust-töredék, magában foglalva az összes főt említett jeleneteket, és azonkívül a székesegyházi jelenetet, a Boszorkány Konyháját és a második párbeszédet Mephistophelessel, kezdődve e szavakkal:

„S mi az emberlét ősi osztályrésze,
Benső valómban élni akarom,“

a beszélgetést a tanítvánnal és Auerbach Pinczéjét.

A teljes kiadásban tehát, a mely 1808-ban jelent meg, a következő jelenetek ujak: a két előjáték, Faust magánbeszéde Wagner távozása után, az öngyilkossági kísérlet és annak félbeszakittatása a husvétii énekektől, a séta a város kapuja előtt, Mephistopheles első idézése, és a második párbeszéd a főt idézett szavakig; továbbá Bálint rövid megjelenése és mindaz, a mi a székesegyházi jelenet után következik. Az 1790-ből való töredék Margit kiáltásával:

„Szomszédasszony! Az tüvegét!“

és elájulásával végződik.

Figyelemre méltó, hogy az »Erdő s Barlang« című jelenet a töredékben közvetlenül a jelenet után »A Kútnál,« tehát Margit bukása után van helyezve. A mint a drama későbbi tárgyalásában látni fogjuk, nem nehéz gyanítani, hogy miért változtatta meg Goethe annak helyét a teljes kiadásban.

II.

»Leszálltok újra, ingó képzetek« az érzelemre czéloz, a mellyel a költő (körülbélül 1797-ben) ismét ifjusága kedvencz művéhez fordul. Huszonnégv év folyt le, a mióta magára vonta figyelmét; a barátok, kik örömmel hallgatták dalát azon ifju napokban, halva vannak vagy elszorva a világon; alakjok újra fölmerül emlékében, a mint szeme epedve csüng a meg-hitt lapokon.

Ismeretes dolog, hogy Goethe mily ellenszenvvel tért vissza egy munkához, a melyet egyszer elhagyott; érdeklődése iránta általában pusztán történeti volt, és úgy hivatkozott rá, mint »viselt ruhakészletének egy darabjára,« mint »egy levetett kígyóbőrre.« Ha valamikor hibát fedezett föl valamely kiadott dramájában vagy költeményében, tréfásan megjegyezte, hogy bizonyos benne, hogy annak kijavítása közben ujat követ el. Oly tökéletesen kinőtt ifjukori énjéből, hogy kénytelen volt ítéletét fölfüggeszteni azon műveit illetőleg, a melyek olasz utját megelőzték. Még a Faust-töredék, mely egykor létének valódi föladatát testesítette meg, a mely »hús volt husából és csont csontjából,« sem látszott többé énje eleven részének, és főképen Schillernek nagyra becsülő véleménye vitte őt rá, hogy újra hozzáfogjon munkájához, mielőtt késő leít volna. Hogy mily kevésre becsülte azt kezdetben ő maga, következtetni lehet a kifejezésekből: »*e barbár Compositio,*« »*Haszontalanság,*« »*Bohóság,*« melyeket ismételve alkalmaz »Faust«-ra levelezésében Schillerrel. Nem is oly különös ez, mint a milyennek talán látszik. Goethe irálya, mely egykor szenvedélyesen megfelelt az emberi indulatok egész hangsorának, most bizonyos komoly méltósággal nyugodt trimeterekben és pentameterekben mozgott; művészi hitvallása gyökeres változáson ment keresztül, és életének egész jellege és célja nem volt többé ugyanaz. A mi irányát illeti, ha azt a két végleten összehasonlítjuk, nehéz szemet hunyni a tény előtt, hogy elvesztette erőben azt, a mit választékosságban nyert; az 1808-adi kiadás új részeiben mindazonáltal még elég hajlékony és erőteljes, hogy alkalmazkodjék és föntartsa a hatalmas gondolatokat, a melyeket közölnie kell.

A sorok:

„Kiszáll dalom az ismeretlen népnek,
Tetszésitől is fél az én szívem,“

emlékeztetnek Goethe teljes közönyére közönségével szemben. Főolvasztá műveit meghitt barátainak, és örült, ha megértették és becsülték azokat; de sohasem volt meg benne a lelkesítő öntudat, hogy egy egész nemzet szívéhez beszél. Midőn általában hivatkozik az emberiségre, azt rendesen bizonyos aristokratikus lenézéssel teszi. »A tömeg, a többség,« jegyzé meg ő Müller Kancellárnak, »szükségképen mindig képtelen és fonák; mert szereti a kényelmet, és a hamisság mindig kényelmesebb mint az igazság.« Az utóbbit komoly kereséssel lehet megtalálni, tekintet nélkül a következményekre kell szemlélni és alkalmazni; a hamisság ellenben minden henye, önmagának mindent elnéző vagy balga egyénhez hozzá simul, és mázhoz hasonló, a mellyel mindent könnyen be lehet vonni. »Voltaképen,« mondja Goethe, »én a természetet és művészetet mindig nagyon önző módon tanulmányoztam, tudniillik azért, hogy ismeretet szerezzek magamnak. Azért irtam e tárgyáról, hogy saját művelődésemet előmozdítsam. Hogy mások mit nyernek belőle, az nem érdekel.«

Aligha helyes dolog talán betű szerint értelmezni egy barátinak tett bizalmas szóbeli nyilatkozatot; de ha számos nyilatkozat, elszorva évek hosszú során keresztül, ugyanazon irányba tör, azok bizonyára azon érzelem létezésére vallanak, a melyet kifejeznek. Riemer, ki harmincz évet töltött el folytonos érintkezésben Goethevel, igen nyomatékos e pontra nézve, és pazarul idéz levelezéséből és beszélgetéséből, hogy bebizonyítsa teljes közönyét a közönséggel szemben. És mégis elismeri, hogy a költőt bántotta a hidegség, a mellyel »Iphigenia«-ját és »Tasso«-ját fogadták, e műveket, a melyekbe »annyt átöntött legjobb szívverésből;« és számos bizonyíték van annak kimutatására, hogy a fitymálás, a mellyel a tudományos világ fölfedezéseit a boncztan és növénytan terén, és elméletét a színekről illette, sohasem szünt meg rá nézve az ingerültség forrása lenni.

Ezen állítások nincsenek szükségképen ellenmondásban; csak azt bizonyítják, hogy Goethe, hasonlóan nemének többségéhez, habár óhajtotta magát meggyőzni arról, hogy csak magának és barátai választott körének számára dolgozott. mindazonáltal nem volt szívében oly teljesen közönyös a világ véleménye iránt, mint azt maga gondolta.

Az ismert aesthetikus, Vischer Frigyes a Beköszöntőt a Színházban »humoros mentséglevélnek« nevezi, a mellyel a szerző tørsóját a világba küldi. Az ő véleménye szerint a drama még abban az alakban is, a melyben most birtokunkban van,

torso, habár mint ilyen bizonyára herkulesi; véleménye szerint sok hézag, ugrás és egyenlőtlenség van benne, melyeknek megvilágításában sok tudományt és kritikai éleselmjűséget fejt ki. A Beköszöntő eszméje a »Sacuntala« cz. hindu dramából van véve, melyet Goethe fordításban ismert.

Az igazgató, ki pusztán gyakorlati és üzleti szempontból fogja föl a helyzetet, a költőhöz és a bohóczhoz fordul, kérve őket, hogy segítsék ki zavarából. Igen jól ismeri ő a közönség izlését. »Nézni jönnek, de ámulni készen;« szeretik az új és erőszakos eseményeket, a szertelen indulatokat és a látványosságok pazar kifejtését. Ne legyen hiány napokban, holdakban, csillagokban, tűzben és villámban, — egy halmaz legyen, melyben mindenkől van egy kevés, és minél változatosabb, annál jobb. Akkor a bölcs és botor egyaránt találni fog benne valami élvezni valót és az ember a szerencséhez és népszerűséghez vezető széles országuton van. A közönség szerencsétlenségre már nem oly romlatlan, mint az ember ohajtáná; olvassa a napilapokat és hozzá van szokva szokatlan események hallásához. Feszítsétek meg tehát összes erőteket, hogy követeléseinek eleget tegyetek; vessétek sarokba eszményképeiteket; vegyétek szorosabban figyelembe hallgatóságtokat és szálljatok le színvonalára.

Ez az igazgató életbölcselete, megtestesítve oly sokat azon tetszetős, mephistophelesi józan észből, melynek hamisságát érezheti az ember, melyet azonban mégis oly nehéz érvekkel megczáfolni. Úgy tűnik föl, mintha Goethe előre fölvette volna a lélektani ellentétet Faust és Mephisto közt a költőben és az igazgatóban. Az előbbi, érezve magasztos hivatása méltóságát és megvetéssel fordulva el attól, hogy azt szolgálai alkalmazkodással a »tarka sokasághoz« megszenteltségtelenítse, az igazgató kérésére szenvedélyes haraggal tör ki:

„Ne szólj nekem e tarka sokaságról,
A melynek láttán nemtőnk elborul.“

Azonnal fölismeri az ember Goethenek saját hangját, mely föllázad a kényszerűség ellen, mely a számos év alatt, míg a weimari színház superintendansa volt, arra vitte, hogy tekintettel legyen egy műveletlen közönség romlott izlésére, mely közvetve kicsikarta beleegyezését Kotzebue érzékeny tragoediáinak és Werner Zacharias csodás martyr-darabjainak színrehozásába. A költő magasztosan szenvedélyes tiltakozása (»Eredj! Szolgát másutt keress te!«) hivatásának az igazgatótól kép-

viselt piszkos, prózai fölfogása ellen, tűzének és hevének egy részét kétségtelenül a daczos érzésből meríti, mely Goethe keblében támadt a hidegség folytán, mellyel legnagyobb műveit fogadták. A Faust-töredéket például a szerzőnek néhány barátja (Jacobi, Schiller, Steffens) valódi értéke szerint becsülte és néhány élesebb szemü kritikus, mint Huber és Schlegel A. W., több vagy kevesebb megszorítással helyesléssel fogadta. De a nagy közönségre a könyv semmi hatással sem látszott lenni, és a nagyon kevés példányból álló kiadás elárusítása lassu és ki nem elégítő volt. »Tasso« és »Iphigenia« hasonló sorsban részesült, és tudományos értekezései számára Goethe hírének tetőpontján alig tudott kiadót találni.

A bohóc körülbelül azonos a népszerű Paprika Jancsival, melyet Neuber Karolina 1737-ben Gottsched ösztönzésére ünnepélyesen számüzött a német szinpadról. Vándor szintársulatokban, a milyenek a szóban forgó föl van tüntetve, a melyek rögtönzött fabódéokban játsztak, mindazonáltal egyike volt a fő vonzó eszközöknek. Fölfogása a dramáról nem különbözik lényegesen az igazgatóétól; csakhogy miután semmit sem kockáztat, módjában áll a helyzetet humoristicus oldaláról szemlélni. Ő képviselője a könnyelmű, élvhajhászó, magát szabadjára hagyó életbölcseletnek, melyben a közönségnek oly nagy száma osztozik, mely nem kevésbbé lefelé vonja a költőt, mint az igazgató durva hasznossági elve, kísértetbe hozva őt, hogy föláldozza legnemesebb törekvését, hogy lelkének hitványabb részében éljen, hogy mulékony sikert hajhásszon, piszkos egyességre lépve Mammonnal.

A Prologus a Mennyekben, a mint mindenki föl fogja ismerni, Job Könyvének azon jelenete után van mintázva, a hol az Úr összegyűjti maga körül az égi seregeket és Sátánt köztök találja. Az arkangyalok éneke, mely a jelenetet megnyitja, a rhythmusnak és dallamnak csodája. Ki gondolta volna, hogy a német nyelv, melyet meg vagyunk szokva durvának nevezni, ily rhythmikus segédforrásokkal rendelkezik — ily mély és csengő orgona-hangokkal és ily gazdag és változatos szótag-harmoniákkal, melyeken mégis bizonyos fönséges egyhanguság ömlik el, térbeli és időbeli végtelen kiterjedés sejtelmét ébresztve föl! Van bizonyos magasztos tisztaság e nyelvezetben és a nyugodt folytonosság bizonyos érzete a váltakozó férfi- és nőrímegekben, melyeknek czélja emelni a végtelen derültség és szelidség benyomását, a mely megilleti e teremtményeket, a melyeknek szemei az egyetemes öszhang

és rend nagy panoramájának mélyére tudtak hatni az egyetemes mozgásnak közepette.

A költő a három arkangyalt — Raphaelt, Gábort és Mihályt — állítja elénk, a mint lenéznek naprendszerünkre és látják, hogy a nap miként végzi »előirt utját« az ürön át, körülvéve planetáitól, a melyek ismét a középponti test körül keringnek és tengelyök körül forognak, majd megvilágított, majd sötét felöket fordítva az égi szemlélők felé. Raphael megszólítja a napot :

„Testvéri karban Halleluját,
Versenybe zengve zeng a nap,
S dörgő futással végzi utját,
Mit rendelő törvénye szab.“

Az eszme, hogy a nap hangot hallat, a mint dörgő futását (*Donnergang*) végzi a teremtéren át, az egész fönséges látványt csodálatosan elevenné és hatásossá teszi. Egy vonás a valóból, a mely mintegy egyéníti a jelenetet és nyugpontul szolgál az érzékeknek a környező végtelenségek szédítő nagysága közt. Gábor dicsőíti a föld szépségét váltakozó napjával s éjjelével, tova gördülve »gyors, örök, bolygó futással,« és Mihály figyelmét a hatalmas jelenségekre fordítva, melyek bolygónkat környezik s bősziült eréllyel »egymásba fogva és karöltve mélyéges munkát végzenek,« énekel a szétdúlhatatlan őszhangról, mely mindenütt uralkodik, daczára, hogy »versenyt harsognak vad szelek« s »villámok lángnyomára kelve a mennykő bőszen elrobog.« Végre mindhárman karban ismétlik az első stanza refrainjét, hangsúlyozva az örök szabályosság és rend gondolatát, melyet a nap szelid járása fejez ki :

„Megfoghatatlan teremtéred
Mint első nap volt, oly dicső.“

A mennyei őszhang jelenetei közt Mephistopheles, a tagadás szelleme, a chaos fia megjelen. Rá nézve az erkölcsi világ, mely főképen magára vonja figyelmét, szánandóan hitvány, és ő semmit sem tud látni az egyetemes fényből és ragyogásból, melyet az arkangyalok magasztalnak. Sőt megkisérti éneküket kigúnyolni és humoristikus módon fölhívja az Istent, hogy adjon számot arról, hogy világa fölakóját oly nyomorult korcs-lénynek teremtetete :

„A föld kis Istene mindig csak egyenlő,
S mint első nap, ma is oly furcsa ő.“

Most már közel állunk a gondolathoz, hogy a szerző az arkangyalok énekével nem pusztán a csillagászati világegyetem dicőitését célozta, és a nagyon élesen kifejezett erkölcsi ellentét, melyet Mephistopheles bevezetése létrehoz, elkerülhetetlenné teszi a következtetést, hogy az egész jelenetnek szembeszökő fölületes értelmén kívül mélyebb jelképes jelentősége van és rendeltetése kulcsul szolgálni a rákövetkező drama fejtegetéséhez. Nem valószínű-e, hogy Goethe ilyenformán okoskodott: Az érzéki világban az égi testek végtelen sorát örök, változhatatlan törvények vezérlik pályájokon és sokféle forgásaik hatalmas és bonyolult rendje a legcsekélyebb összeütközés és zavar nélkül van föntartva; nem épen oly ésszerű a gondolat, hogy szintoly sokat felölelő és kikutathatatlan törvények munkálkodnak az emberi lét összeütközései és zürzavara közt, habár látóerőnk igen korlátolt, hogy azokba belásson, és eszünk igen csekély ahhoz, hogy azokat fölfogja? A mint a nap szelid, egyenletes járása érintetlenül marad a villám, vihar és minden más pillanatnyi zavarok »mélységes munkájától,« nincs-e az erkölcsi világegyetemben is minden egyéni bánat, nyomor és romlás közepett állandó, szakadatlan fejlődés egy jobb állapot irányában? Ne húzna hasznót a sokaság (azaz a nem) a kevesek keserű tapasztalatából, sőt szembeszökő fölládozásából?

Goethenek nem volt természete bölcselkedni; és még ha, a mit hajlandó vagyok hinni, ezek voltak is gondolatai, kerülte volna azoknak világos kifejezését ennyi szóval. De ő hatalmas élő jelképeiben gyakran megtestesített akkora horderejű és mélységű igazságokat, hogy a bölcsészek máig sem szüntek meg fejőket törni azoknak kimagyarázásában.

Mephistopheles azután az Isten figyelmét az emberiség nyomorult állapotára fordítja: valóban oly nyomorultak űk, úgymond, hogy még neki is alig fér lelkéhez szaporítani terheiket. Ha az Isten nem látta volna el őket a fénynek ama csekély szikrájával, melyet észnek neveznek és a mely csak arra képesíti őket, hogy »állatiasabbak legyenek minden más állatnál,« úgy hiszi, hogy sokkal nyugodtabb és ésszerűbb életet élnének. Erre az Isten kérdezi Mephistótól, hogy ismeri-e szolgáját, Faustot (és ha van valami tisztelethiány abban, hogy e kérdést az Úr ajkára adta, kimentti azt a bibliában előforduló ugyanily eset), mire az ördög igen meglepő jellemzéssel felel, elárulva, hogy figyelnie kellett Faustot egy darab ideig, miután már oly alaposan ismeri természetét:

„Ugyancsak furcsa módon hived a':
 Nem földi a bolondnak étke, itala.
 Forrása őt távolba hajtja,
 Hogy őrtült, félig tudja tán,
 Az égtől legszebb csillagát ohajtja,
 A földtől minden időt megkiván,
 S nem rejt olyant közelség, messzeség,
 Mi megnyugtassa fölkaavart szivét.“

Itt találjuk az alaphangot Faust jelleméhez; a mit, jobb kifejezés hiányában, Titanismusának fogok nevezni, t. i. sovárgó vágyát áttörni földi létének természetes korlátait, szenvedélyes törekvését valamely homályosan sejtett magasztosabb lét után. A Titan ez, ki még egyszer megkísérli fölhágni az elérhetetlen egekbe. Titani minőségében Faust úgy van föltüntetve mint neme legnemesebb törekvéseinek megtestesítője, — typusa is ő valóban nemének abban az értelemben, hogy egy faj legfejlettebb egyéne annak legvalódibb képviselője. Mutatja az, hogy mily rejtett lehetőségek vannak a fajban, mily viszonylagos tökéletességet képes elérni kedvező körülmények közt. Midőn tehát az Isten fölhívja Mephistophelest, hogy húzza el Faustot »ős kutfejétől«, hódítsa meg és alacsonyítsa le, saját uralmát az emberi nem fölött teszi koczkára. Ha meg tudod rontani és le tudod bilincselni ezen erős lelket, itéli ő, a többi kényedre lészen bízva Mephisto fogadást ajánl, melyet az Isten optimisticus bizalommal fogad el:

„Kisértsd terelni, hogyha szédül
 A magad utai felé:
 S ismerd majd szégyenülve bé,
 Hogy jó embernek jó utat
 Sugalmas ösztöne mutat.“

A fogadás díja Faust lelke; ha az ördögnek sikerül kiirtani belőle minden jót, legyen övé; különben az Úré marad. E fogadás tyikus minőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mint egy szerencsejáték pusztán egy emberi lélek birtokáért határozottan meggondolatlanak tünnek föl, a mellett hogy kegyetlenül igazságtalan a szóban forgó lélekre nézve, melyre most az ördög a hatalmában levő összes erélyét összpontosítja, míg az égi seregek (legalább a mennyiben a szövegből értesülhetünk) semmi eszközhöz sem nyulnak védelmére. De még ha az utóbbi kifogás szembetűnőleg jogérvényes is, az egész drama magasabb méltóságot és jelentőséget nyer az által, hogy az örök és egyetemes gondolatok birodalmába van

fölemelve. Az egész jelenet (bibliai mintaképéhez hasonlóan) mint kifejezője bizonyos hatalmas eszméknek, melyeket csak ezen alakba lehetett öltöztetni, oly világosan mythologiai jelképpé válik, hogy a fogadásban rejlő látszólagos tiszteletlenség elenyészik a gondolat óriási nagysága előtt. Ha valaki kételkedik ezen nézet helyességében, hasonlitsa össze ezt a stanzával, mellyel a Második Rész végződik. Természetes a föltevés, hogy a költő, ha valahol, úgy itt sejtetni akarta óhaját műve mikénti megítéltetését illetőleg. A jelenet ismét az égben van, hol a Chorus Mysticus énekel:

„Minden, mi eltünő
Csupán hasonlat;
Az el nem érhető
Itt létbe olvad.“

Az emberi nem sorsa van tehát, úgy a mint a költő azt fölfogta, jelképileg föltüntetve Faust pályájában — merész törekvéseiben, bukásában és szenvedésében, és végső megmentésében. Az élet leglényegesebb és legbonyolultabb föladatai vannak a pathos és öröm ezen változatos jeleneteibe belevonva, és ha nincs is nyujtva azoknak positiv megoldása, Goethe mindenesetre tagadhatatlanul erélyes modorban tárgyalja azokat; egészséges erély és szabadság van szemlélődésében és hatalmas látóerő, mely törvényt és rendet lát és képesít látni a látszólagos chaosnak közepette.

III.

A magánbeszéd kezdő sorai úgy tüntetik föl Faustot mint egy encyklopaedikus tudományu férfit, a ki magáévá tette mindazt, a mi korában tudható volt. A drama itt összevág a különféle bábjátékokkal, a melyek mindnyájan megegyeznek abban, hogy Faustnak türelmetlenségét az emberi tudás fölültelessége miatt hozzák föl okul arra nézve, hogy emberfölötti segélyhez fordul. Mindazonáltal úgy látszik, hogy eredeti példányképét, a mint a legenda őt leírja, nem vezette magasabb indok, mint a hirnév utáni vágy, »mivel kiváló boldogságnak tünt föl előtte az, hogy képes legyen hatalmas szellemeknek parancsolni és segélyökkel csodás tetteket végrehajtani.« De a régi legendának ezen árnyképe, mint Kreyssig kifejezi, »fölmelegült és megelevenült az ifju és tüzes költő karjai közt.«

Goethe saját titani, szenvedélyes lelkét lehelte belé, és emberi szív kezdett dobogni, és emberi indulatok támadni és működni annak keblében. Faust, a mint most birjuk őt, egyike azon örök, tisztán emberi típusoknak, melyek nincsenek kötve semmiféle korhoz vagy századhoz, hanem lesz hasonmásuk minden korban, a míg az emberiség a prometheusi szikrát keblében rejtegetni meg nem szűnik.

Goethe, mint valamennyi társai a Sturm und Drang korszakból, kiváltképen rokonszenvezett a genius ezen alakjával. Ők mindnyájan ugyanazon egetverő törekvéseket tápláltak, ugyanazt a megvetést a mult elért eredményei iránt a tudományban, irodalomban és vallásban, ugyanazon merész elhatározást, hogy a világot saját különös szemléleti körükön belül, szélesebb és szabadabb alapon, szorosabb öszhangban a természettel, újra építik. Megvetették az akademiák és egyetemek tudós pedansainak fáradságosan összeállított rendszereit, és ifjui türelmetlenséggel vetették félre a lassu, tapasztalati módszereket, melyekkel azok az emberi tudás növelésén fáradoztak. Azt hitték, hogy úgynevezett visszatéréssel a természethez megoldották a lét összes talányait és azt remélték, hogy egy merész ugrással hatalmokba ejtik az abszolút igazságot. Bizonyos, hogy Goethe sohasem osztozott e dőreségekben abban a mértékben, melyben az iskola hóbortosabb tagjai (Lenz, Klinger, Basedow); még legvadabb Titanismusának napjaiban is mindig megtartott a józan észből egy jókora súlyterhet, mely megmentette őt az émelyítő tulzásoktól, a melyek folytán némelyek társai közül tönkre jutottak. Mégis jelentőségteljes marad az, hogy »Faust« első jeleneteit akkor irta, midőn ezen iskolának befolyása alatt állott, és hogy a drama, habár igen nemesült alakban, sokat megtestesít a fő eszmékből, melyeket a Sturm und Drang hirdetett. Legbensőbb lényegében tehát Faustnak szelleme közel rokona Goethe szellemének, és Faust nyilatkozatainak nagyszerű, lyrikus önkéntiségéről és hevéről az első Töredékben annál könnyebb számot adni a veleszületett rokonszenv segítségével, mely a szerző és hőse közt fönnáll. Későbbi napjaiban, midőn a Faust-hangulat rég letűnt a multban, hangjában nem volt meg többé az a terjedelem, a közvetlen, erőteljes és tüzes kifejezésnek az a tág hangsora. Hasztalan keresünk »Tasso«-ban, »Iphigenia«-ban, sőt későbbi lyrájában is ily meleg, tüzes és lüktető nyelvezetet, a hatalmas jelzők ily fölséges gazdagságát, ily korlátlan uralmat a hang és érzelem minden segédforrásai fölött.

Német magyarázók sok fáradságot és kutatást fordítottak annak pontos megállapítására, hogy Goethe személyes indulataiból és tapasztalataiból mennyi ment át dramájába. Jól ismert tény, hogy ő ritkán irt valamit, a mi nem volt valami vonatkozással saját életének valamely eseményére vagy tapasztalatára; hogy iratai, mint ő maga kifejezte, egy élethossziglani vallomást képeznek. »Faust«-ra vonatkozólag a »Warheit und Dichtung«-ban a következő megjegyzést teszi: »Én is keresztül vergődtem a tanulmányok minden nemén, és elég korán tudatára jöttem értéktelenségöknek. Én is átmentem az életben a kalandok minden nemén, és mindegyikből mindig nagyobb undorral és gyötrelemmel tértem meg.« Ugyancsak az önéletrajzban egy igen gyönyörködtető fejezet van szentelve lipcsei tanuló életére és a sikertelen törekvésekre, melyeket tett, hogy érdeklődést keltsen föl magában a philosophia és jogtudomány pedans tanárainak unalmas fölolvásásai iránt. Véleményében e tudományokról, és az okokban, melyeket fölhoz, hogy miért nem koronázta siker azoknak tanulmányozását, ismét Faust szavának viszhangját halljuk. De nincs szükség a példák szaporítására; alig van egy jelenet az egész dramában, melyből hasonló példákat ne lehetne levonni.

A magánbeszéd a teljes csüggedés hangján nyílik meg:

„Jurisprudentiát és Medikát, —
Haj! — és még hozzá Filozofiát,
Meg Theologiát is — fájdalom!
Nagy hévvel áttanultam — s mind tudom.
S most itt vagyok, szegény bolond,
S annyit tudok, mint egykoron.“

A szavak majdnem azonosak a bábjátékok szavaival, csak rhythmikus és lelkesebb alakba vannak öntve. És a bevezetés ugyanaz:

„Mely eb viselné ezt az életet!
Azért választám a bűvészetet,“ stb.

De itt fontos eltérés fordul elő. Nem hirtűből, nem csodás tettek véghezvitelének céljából szentelte magát Goethe hőse a bűvészet tanulmányozására. Azért tette ő ezt, hogy a világot legbensőbb lényegében megismerhesse, hogy kikutathassa annak csiráit és teremtő erőit, és hogy mint az ifjuság tanítója a jövőben meg legyen kimélve a megalázódástól, hogy »üres szavakkal kereskedjék,« hogy »oly dolgokról beszéljen, melyeket nem tud.« Nem az ifjuság főnhéjazó gőgje beszél így, hanem egy hosszú élet keserű tapasztalata, mely a tudomány pusztá-

sekélyeinek, melyek csak hétköznapi lelkeket elégitenek ki, túl-
lépésére és az emberi tudás legmélyebb forrásainak kikutatá-
sára irányzott komoly, de sikertelen törekvésekben telt el.
Mint a hold szépen bánatos megszólítása mutatja, a számos
éveknek, melyek lombikok és poros foliansok közt teltek el,
még nem sikerült eloltani az agg tudós lángoló szellemét: vére
még mindig erőteljesen lüktet ereiben:

„Bár szép színedben járhatnék,
Barlangok körül, bérczetetőkön,
Fényedtől párologó mezőkön,
A szellemekkel szállhatnék,
Lefüldve a füledt tudást
Új harmatodból innám gyógyulást!”

Mind oly dolgok, melyeket ötvenes köszvényes tudósok meg-
bocsáthatatlan különczkedésnek tekintenének. Üditő természe-
tesség nyilatkozik Faustnak következő, »átkos, füledt kövermét«
illető leírásában, — egészséges figyelembe nem vétele az aka-
demikus választékosság minden szabályainak. Sovárgása a
Természet meztelen szemlélése után, el nem homályosítva »a
füledt tudástól,« a földszellem idézéséhez vezet, mely *szemé-
lyesítése a természet életének nagy összességében*. De ezt a
meztelen, abszolút szemlélést halandó szem el nem viselheti;
Faust visszaretten a szellem tekintetétől, elfordítva arczát attól,
a minék látása után oly régóta sovárgott. Az ember mint véges
lény képtelen az abszolút igazság szemlélésére; csak számos
homályosító közege keresztül és rövid, futólagos villanásokban
nyilvánulhat előtte az igazság. Ezért rettenetes a földszellem
tekintete. De arra lehetne hivatkozni, hogy az ember maga része
a természet élete ezen nagy összességének, tehát része a föld-
szellemnek, és következőleg hasonló hozzá; és, mint a görög
bölcsesek állították, hasonlót csak hasonló foghat föl. Faust
mégis képtelen fölfogni a szellemet:

„Kit fölfogsz, ahhoz vagy hasonló,
Én hozzám nem!”

A különbség itt inkább mennyiségi, mint milyenségi. Hogy
Vischer szavaival éljünk: »Természetünk szerint képeseknek
kellene lennünk a földszellem fölfogására, mivel hasonlítunk
hozzá, és hasonlítunk hozzá, mivel föl tudnók fogni őt; mert
a gyermek ugyanazon húsból és vérből való, mint ősatya. De
ezen ősatya oly végtelenül nagyobb, mint bármelyik számtalan
gyermekéi közül, hogy a lét azonosságát nagyon is megnyir-

bálja a mennyiségbeli különbség. Faustnak igaza van, midőn a megismerést milyenségi hasonlóságnak tekinti; ... de nagyon is nincs igaza, midőn figyelmen kívül akarja hagyni a roppant különbséget terjedelemben és hatalomban, a mely elválasztja az egyént a lét lényegétől.»

A szellem eltünése után Faustot heves fölkiáltásaiban famulusának, Wagnernek belépése szakítja félbe, a ki azt gondolja, hogy görög tragoediát szaval, és nem akar egy ilyen önművelésére szolgáló alkalmat elszalasztani. Wagner a legpompásabb typusa a száraz, magát agyondolgozó és lelkiismeretes pedansnak, a milyent valamely irodalom csak fölmutathat, — egy typus, a melyben bővelkednek a mi egyetemeink úgy, mint a németek, és a mely épenséggel nem halt ki, a mióta Goethe megismertette vonásait a világgal. Lehet-e valami gyönyörteljesebb, mint az ellentét ezen poros, nedvtelen vén pergamen és a tüzes, sovárgó Faust közt? Az egyik oly sekély és oly becsületesen megelégedett sekélységével; a másik minden mélysége és ragyogó tehetségei mellett bánatosnak és megalázottnak érezve magát korlátozottsága miatt. A mi a philistert oly élvezetessé és ugyanazon időben oly emberileg érthetővé teszi, az épúgy a humor, mellyel rajzolja van, mint a humor teljes hiánya jellemében. Kinevetjük háta mögött, de ő sohasem tudja azt. Rendkívül boldogtalanná tenné őt a sejtetem, hogy humoristicus szinben tűnhetnék föl, hogy nem lenne oly tiszteletre méltó a mások szemében, mint a magáéban. Nyugodt öröme egy eredeti kézirat-szöveg megpillantásakor, jószívű önteltsége, nagyrabecsülő véleménye a szónoklattanról (a bámulatra méltó módon semmitmondás művészetéről), és feleleteinek jámbor bár tudós dőresége Faustnak szívből jövő skeptikus és önszemrehányó kitöréseire a sétán, — mindezek mesteri vonások, és *összeségükben* bevégzetté teszik a legutánnozhatalanabb alakok egyikének szellemi és testi physignomiáját Goethe művészi teremtményeinek hosszú csarnokában.

Alig van egy sor a magánbeszéd folyamában Wagner távozása után, a mely ne volna megterhelve mély bölcsészeti értelemmel. Nem állhatja meg az ember, midőn a túlradó gondolatgazdagságban gyönyörködik, mely itt mindenütt ész és érzékeket igézetként lekötve tart, hogy ne csodálkozzék azon, hogy mily hangulatban olvashatta Emerson »Faust«-ot, midőn ő azt »kissé igen modernnek és érthetőnek« találja. Minden lap erőteljes epigrammszerű alapelvektől hemzseg, melyek bár természetesen túlzottak, mint a hős hangulata kívánja, mindazon-

által kiváló értékű igazságokat testesítnek meg. E képességben, mely szerint az elvont szemlélődés eredményeit az érzelmi összeütközés, a forrongó és lángoló szenvedély világává alakítja át, nyilvánul a szerző geniusa a legragyogóbban. Szárazan és dogmatikusan előadva valamely egyetem tantermében, ezen bölcsészeti postulatumok meglehetősen ártatlanoknak tünénének föl, de a költő megelevenítő érintése alatt emberi gyötrellem és pathos életétől lüktetnek és lángolnak.

Csak egy pillanattal előbb azon a ponton állván, hogy leszakítsa a korlátot, mely elválasztotta őt az abszolút igazság szemléletétől, Faust most annál keserűbb tudatában van legkedvesebb törekvései meghiúsulásának:

„Ki az örök igazság tükörében
Már tükrözödtem, Isten mása én,
Ki lényemet — levette földi képem —
Már égi tisztaságban élvezem —
Én, több, mint Cherub, a ki lüktetőn
A természet ereibe kiontok,
S alkotva már-már isteni erőn
Üdtülni sejttem magam vakmerőn:
Igy lakolok — egy dörgő szó ledöntött.

Ah, utját állja életünknek,
Az is, a mit teszünk, az is, mit szenvedtünk.
A legdicsebb, mit szellemünk megérhet,
Röghöz tapad s rideg anyagba vesz;
Mihelyt a földi jót elérted,
Mindent, mi jobb, agyrémnek nevezesz.
Mik létre szültek, dicső gerjedelmek
A földi zajban meg-megdermedeznek.“

Megakadályozva minden lét forrásának fölfogására irányzott törekvésében, elkábitva és elvakítva a meztelen szemléletől, mely után oly sokáig hasztalanul sovárgott, körülzárólva mindenfelől földi létének szűk korlátaitól, az életnek nincs többé értéke előtte, és elhatározza, hogy annak véget vet. Nincs benne gyermekes félelem a sorstól, mely vár reá:

„Tüzes szekér lejt szárnyasan felém;
És keblem újult kedvet érez,
Uj útra kelni, át az ég lehén
Uj működés tisztább köréhez!“

»Vidám elhatározással« ragadja meg a méregpoharat és ajkához emeli, midőn hirtelen a harangszó és a karénekek, melyek német városokban a husvét reggelét köszöntik, meg-

állítják kezét; megállapodik, hallgatózik, és gyöngéd emlékek árja tör rá gyermekkorából s ifjúságából, társulva az Úr föltámadásának ünnepélyességével, könnyek tódulnak szemébe, és »a fő'dé újra gyermeke.« Az énekek folytatódnak és ő hallgatózva áll megindult, tiszteletteljes ünnepélyességgel:

„Mig nyílik a sziklabolt,
Hogy kirepüljön
S mi isteni szikra volt
Megdicsőüljön,
S ő létre fakadva,
Teremtve örül,
Mi földre tapadva
Sírunk egyedül.

Krisztus a sír felett
Feltámadott,
Földi bilincseket
Hagyjatok ott!“

Legyen e jelenet akár dalműszerű akár nem (és német magyarázok ragaszkodnak azon véleményhez, hogy méltatlan a drama komoly céljához), azt nem lehet tagadni, hogy szép, hogy tele van gyöngéd érzelemmel, és hogy, midőn színpadon előadják, bámulatosan hatásos. Faustnak szelid és emberiesen rokonszenves búskomorsága a legközelebbi jelenetben a város kapuja előtt, a következő napon, csak természetes meghosszabbulása a hangulatnak, mely őt az éj tartama alatt elfogta. A husvétii harangszó viszhangja még mindig cseng lelkében, és az angyaloknak, tanítványoknak és bünbánó asszonyoknak énekei bánatos öszhangra hangolták őt a gondatlan tömeg örömeivel, bohóságával és küzdelmével. A bölcsész elvont szemlélődése fenkölt magányában érezi, hogy még vannak kötelékek, melyeket nem szeretne szétszakítani, melyek hozzákötik őt az emberek közös nyájához kicsinyes céljaival és gondoljaival, és a gondolat országának boldog tudatlanságával, melyben mozog és létezik.

Mennyire másként szemléli Wagner a víg ünneplők tömegét! Értelmi göggel mintegy fölfogja ruhája szegélyét, félve, hogy azt bepiszkolta az érintkezés az *ignobile vulgus*-sal:

„A doktor úrral sétát ki ne tenne?
Ez disz és haszon egyaránt, —
De magam nem vetődném erre,
Mert engem minden, a mi durva, bánt.

A hegedfülés, kurjogatas,
 A játék, zaj rosztul esik.
 Tombolnak, akár a nyavalyás,
 S örömnök, dálnak nevezik.“

A tiszta realismus, mellyel mindegyik csoportozat, mesterkelt tartás nélkül az olvasóval szemben, magát jellemzi, a mint elvonul, épen oly szerencsés, mint (francia értelemben) nem akadémiai. Különösen pompás és talajizü a kényelmes, testes polgár, ki semmit sem szeret jobban vásár- és ünnepnapokon, mint

„Igy harezról, háborúról diskurálni,
 Ha messze, Isten háta megett,
 Török tatárral hajba esett.“

Faustnak heves önvádolósa következő beszélgetésében Wagnerrel a végre beálló visszahatas az éj *emelkedett* hangulata után, és mint ilyen alig magyarázható teljesen betüszierint. Midön visszatekint multjára lassu fáradalmával és jóhiszemü ábrándjaival az őt ezen órában körülhengő szellemvilágból, van ebben valami a lakoma-terem kinézéséből a vendégség utáni reggel, midön a gyertyák el vannak oltva és az ablaktáblák ki vannak nyitva. Minden fáradozásai hiábavalóságának éles érzete keserüvé teszi itéletét mult tevékenységéről, és azt nevetségesnek, sőt elvetemültnek tünteti föl. És épen ezen hangulatban képes Sátán küldötje őt megközelíteni és hálójába keríteni. Mint a régi legendában egy fekete uszkár alakjában mutatkozik, mely mindig szükülő körben fut a tudós pár körül. Faust azonnal fölismer valami szokatlant az állatban, míg Wagner tetszelgő csacskasággal kicsinybe veszi mestere aggodalmai, és ártatlan izetlenségeket fecseg a kutya érényeiről, »midön jól van nevelve.«

A sötétség sürübb lesz, az est csöndje borul a tájra, és Faust haza tér magányos dolgozószobájába, követve az uszkártól.

„Elhagytam a mezőt, a berket,
 Mélységes éj takarta el.
 Fölkeltve bennünk a jobb lelket
 Borzalmas, szent sejtelmivel.
 Elszunnyad a vad ösztön itten,
 Melynek fulánkja sajgva bánt,
 És kél a szeretet az Isten,
 És kél az emberek iránt.

„Ah, hogy ha szük szobánkba érve,
 A nyájas mécs munkára hiv,

Megvirrad keblünk hosszú éje,
 S magára rá ismér a szív.
 Az ész ujonnan szóra kelhet.
 Remény hajt új virágokat,
 A lét patakja újra cserged,
 S az életforrás hivogat.“

Boldog nyugalom rejlik e sorokban, melyet egy tudós becsülhet, ki egy idegenszerű látványokkal és hangokkal telt nap után saját jól ismert dolgozószobájába visszatér. A husvéti karoktól Faustban fölébresztett indulatokat föleleveníti a közösség érzete embertársaival, és az az ünnepélyes érzés, mely valamiképen áthatja az Óvilág légkörét a nagy történeli ünnepek alkalmával. Mert a bölcsész, még ha nem is hisz a hagyományos keresztény hitben, nem tudja magát megszabadítani ezen megfoghatatlan befolyásoktól, melyek gyermekkorától fogva körülengik őt. és egy keresztény országban magát a levegőt képezik, a melyet beszí. Ha rokonszenvező és fogékony lélek, mint Faust, az istentisztelet tisztán emberi oldalának szükségképpen hatni kell rá; valószínűleg korábbi életének száz emléke csoportosul körülötte, és nem foglalhat el vele szemben teljesen részrehajlatlan és hidegen kritikai állást, mint például az iszlammal vagy buddhizmussal szemben. Hogy Faust, miután meghiusult abbéli kísérlete, hogy az abszolút igazságot észleges szemlélődés útján elérje, és miután a földszellem porig lealázta, még egyszer a kinyilatkoztatásban keresne menedéket, a melyről maga azt vélte, hogy kinőtt belőle, előttem igen természetes és igen szép *motivum*. Bármint legyen is, a jelenet mint egy pillanatnyi belső ösztön, hogy a bibliával még egy kísérletet tegyen, mielőtt elvetné, nem foglal magában semmi lélektani következetlenséget. Egymásután következő kudarczai után Faust természetesen ingadozóvá lett, és ő már vérmérsékleténél fogva heves és hirtelenkedő volt. Nehéz tehát megérteni a szigorúságot, mellyel Vischer megtámadja a biblia-magyarázás ezen kísérletét, »botlásnak nevezve azt az első jelenetek következetessége ellen.«

Faust Szt. János evangéliomának kezdő szavait választja ki a görög eredetiben, és először az elfogadott fordítás szerint adja azokat vissza: »Kezdetben volt az *Ige*.« De hogy az ember a mindenség eredetét egy igének tulajdonítsa, még ha az Isten igéje is, az igen észellenesnek tűnik föl előtte, mint hogy komolyan el lehetne fogadni:

„Cak nem lehet, hogy annyit íge nyom?
Másképen kell fordítanom.
Ha jól esett megértenem,
Igy áll: Kezdetben volt az *Értelem*.“

De egyiksem elégíti ki őt. Az értelem magában teremtő-e? Az Ige mögött fekszik, eredetibb erő mint az Ige. De nem föltételez-e valami már létezőt? Mit tehát? Erőt? A mondat tehát hangzanék: »Kezdetben volt az Erő.« Azt lehetett volna képzelni, hogy Faust itt megállapodik, ha nem tud mélyebben ásni. De ő igen sajátos ugrással elveti előbbi szemlélődésének eredményét és merészen írja: »Kezdetben volt a *Tett*,« a mi bizonyára szellemi tönknek pusztá kinyilvánítása. Gyakorlatilag véve Faust így szól: »Elvágom a gordiusi csomót, ha nem tudom megoldani.« A Tett, mint kezdetben levő — mint az első teremtő ok — mint azt Goethe kétségtelenül elismerte volna, sokkal sekélyebb megoldása a föladatnak, mint bármelyik a három megelőző közül; mert föltételezi az Értelemnek és Erőnek létezését, ha nem szükségképen az Igének is. Nyelvészeti szempontból Faustnak törekvései a görög *λογος* értelmének kibővítésére bírálat alá eshetnek talán, de ez alig kisebbíti a jelenet lélektani értékét. Ha nem volnának a szavak: »Szellem segít, egyszerre tiszta lett,« melyek közvetlenül megelőzik az utolsó gondatlan fordítást, azt lehetett volna föltenni, hogy pusztán arra volt szánva, hogy kifejezze Faustnak türelmetlenségét és boszuságát a fölött, hogy képtelen még csak a végtelen fogalmával is megküzdeni.

Mephisto, kinek a biblia-magyarítás nem megfelelő foglalkozás, e közben (még mindig kutya alakjában) kétségbeesett erőlködéseket tett, hogy Faustnak figyelmét attól elvonja. Erre következik az idézési jelenet, és az uszkar kényszerül álarczát levetni és végre kóbor diák alakjában jelen meg, oly alakban, mely iránt, római katolikus hagyomány szerint mindig kiváló előszeretettel viseltetett, mig protestánsok előtt inkább szeret papi ruhában megjelenni.

IV.

Mephistónak önjellemzése, mely most következik, talán a legnehezebb, a mint bizonyára egyike a legmélyebb részeknek az egész dramában. Feleletében Faust kérdésére, hogy ki legyen, így nevezi meg magát:

„Azon erőből rész,
Mely mindig rosszra tör és mindig jót idéz.

Faust.

Mi hát? Mit rejtessz ez alatt?

Mephistopheles.

Az a szellem vagyok, ki örökké tagad.

És joggal; mert mi támad, mind

Ugyancsak méltó, tönkre menni.

Jobb hát, ha nem támadna semmi.

S így mind, mit ember úgy tekint,

Mint romlást, bünt: a rossz nekem

Tulajdonképi elemem.“

Első tekintetre Mephisto önmeghatározásának rendkívüli nyíltsága majdnem *egyjűgyűség* kinézésével bir; de közelebbről megfigyelve inkább a legkitanultabb ravaszságra vall. Első sorban nem lenne-e igen különös az ördögöt úgy állítani elénk, mint a ki így alázatosan meg van győződve egész romboló munkásságának, sőt létének magának hiábavalóságáról? Azután az a kérdés merül föl, hogy vajjon hisz-e ő maga meghatározásának valóságában? Bizonyára nem. A pozitív igazság ezen esetben két negatívnak eredménye: az ördög (egy negatív lény) az, a ki beszél, és azt beszéli, a mit nem hisz. Kézzelfoghatólag nagy ravaszsággal szabja eljárását Faust állapotához, alapjában ártatlannak tüntetve föl magát, és egyúttal feleletének rettenthetetlen és döntő logika kinézését adva, a minek igen üdítőnek kell lenni a tudósra, ki oly sokáig hiába küzdött e ködös föladatokkal. Továbbá azt mondja magáról, hogy »azon erőből rész,« stb.; t. i. az erő részbeli megtestesülése, egy egyed. Az erőnek nincs abszolút léte egyetlen középponti, személyesítő lényben, hanem szét van szórva az egyedek ezreibe; más szavakkal (a szerző szerint) nincs ördög, hanem ördögök. Hogy vajjon Goethe ezt elfelejtette-e 1788-ban, midőn a jelenetet írta a Boszorkány Konyhájában és a boszorkány ajkára a fölkiáltást adta:

„Jaj, elhagy eszem, hogy megint
Sátán úrfi hozzám tekint!“

azt nehéz eldönteni. Mindazonáltal nem lehetetlen, hogy a »Sátán« kifejezést általános értelemben használja, mint előbb az »ördög« kifejezést. A legendában Faust először egy rettenetes alaku és kinézésű szellemet idéz föl, a ki úgy mutatja be magát mint »fejedelmet és nem szolgát az alvilágban,« és a ki megígéri, hogy küld egyet a sötétség angyalai közül, hogy szolgáljon és segédkezzék neki; mire Mephistopheles megjelen.

Az a fölfogás, hogy a rossz pusztá negativitas — nem a jóval örökké szembeállított positiv erő — az alapgondolat »Faust«-ban. Mephisto tehát így jellemzi magát tovább:

„Én rész vagyok részből, mely egykor egész volt,
A sötétségből rész, melyből a fényesség folyt,
A büszke fény, mely most az anya-éjtül
Rangját és ős helyét elvenni készül.“

Rendkívül nehéz egy ily mélyen rejtett fogalmat kifejteni; de mégis kísérletet teszek, haladva legalább addig, a míg logikám rávehető, hogy kísérjen. Ha valamiről el lehet mondani, hogy a teremtésnél előbb volt, az az ür, a sötétség, mellyel Faust magát azonosítja. És a sötétség nem lé!, — csak a világosság hiánya, — tehát negativ fogalom. De most ez a föladat merül föl: hogyan lehet létté testesíteni valami negatívot, a mi csak a lét tagadása? Egy negativ lény, habár főntebb szándékosan használtam ezt a kifejezést, alapján önmagának ellentmond; és mégis ez az, a mi Faust az ő legbensőbb lényegében. Ha a költő logikáját a legvégsőig vitte volna, Mephistót egyáltalában nem tudta volna előállítani, és nélküle mi lett volna Faust? Vessük tehát ideiglenesen félre logikánkat és *tegyük föl*, hogy a negativ egy erő, és mint ilyen előállítható. Mephisto lesz az eredmény. És mily bevégzett művészettel és következetességgel rajzolta őt a szerző! Mily emberileg érthetővé tette őt, a nélkül, hogy teljesen mellőzte volna az iszonyatos elemet, mely mindig ott leskelődik homályosan sejtve jelleme hátterében, és hideg borzadályt kelt bennünk, midőn legkevésbé várjuk. Dante, Milton és Klopstock ördögüket fönséges és daczos, rettentő méltóságában fenkölt teremtménnyé tették; de senkinek sem jutott eszébe Goethe előtt úrias magatartással, a kópéság mázával és a humor becsülésével ruházni fel őt. A gyermekszobák vén ördöge, a *diabolus vulgaris*, nem volt többé rettegés tárgya modern férfiak és nők előtt. Szarvai, hasadt patája és tüzes lehelete megfosztották a valóságtól; igen világosan pusztá mythologiai ékitmények voltak, mint hogy tiszteletet parancsoljanak a 19-edik század *salonjaiban*. Az ördög, ha meg akarja tartani hatalmát, nem hagyhatja figyelmen kívül Spencert, Huxleyt és Darwint. Lépést kell tartania a korról tudományban, irodalomban és bölcsészetben. Tetszetősnek és úriasnak kell lennie urakkal szemben, csipősnek és mulattatónak a hölgyekkel szemben, finomnak és értelmesnek Bostonban, gavallérnak és piperkőcznek New Yorkban, mélynek

és bölcselkedőnek Németországban. Az ördögnek, hogy veszélyes legyen, szellemileg közeli rokonunknak kell lennie, és ártalmatlanná válik, ha műveltségre nézve alattunk áll. Ugyanaz a Mephisto, ki Faust korában skárlát köpenyben, trikóban és kakastollal sapkájában járt-kelt, állhatatosan lépést tartott a divat változásaival, és most kifogástalanul a legújabb divat szerint öltözködik; vagy, hogy elhagyjuk a metaphorát, fogalmunk az ördögről, mint minden más fogalmunk, folytonos változásnak van alávetve.

Goethe kétségtelenül jól tudta, hogy mihelyt személyesített negativitását (az ür, a sötétség, az ős-éj mind negatív fogalmak lévén) a rombolás, azaz a saját állapotára juttatás rosszakaró szándékával ruházta föl, nem ragaszkodhatott többé szorosan saját logikájához; az akkor positiv erővé lett, és mint ilyen csak kevéssé különbözött a rossznak keresztény fogalmától, mely ellen küzdeni akart. Azonban ez a föladat nem nagyon nyugtalanította őt; megoldotta azt, a mennyiben megoldható volt, az által, hogy bölcsészeti célját a Faust-legendában megtestesített népszerű hagyományba öltöztette, és az ellenmondást saját gondjaira bízta. Mephistopheles nyíltan kifejti negatív természetét, és azután az egész dramán keresztül úgy tesz, mint egy ily teremtmény, föltéve, hogy létezhetnék. kétségtelenül tett volna.

De Mephistopheles teremtésében más cél is volt, a mely a szerzőnek kézzelfoghatólag sokkal inkább szívében feküdt, és a mely nem foglalt magában semmi logikai ellenmondást. A Prologusban a Mennyekben az Isten úgy van föltüntetve, mint a ki nemcsak hogy megtűri ezt a rossz szellemet, hanem még társul is adja az ember mellé:

„Fajod terhemre sohse volt.
A tagadók szellemhadában
Leginkább tűröm a bohót.
*Az emberöszön gyorsan fásul,
S elszunnyad, hogyha megpihen:
Te állj mellé ingerlő, czéda társul
S alkotni légy mint ördög kénytelen.*“

Az Isten tehát Goethe szerint nem gyűlöli a rosszat, hanem a nagy világrendben szükséges elemnek, a jó véghezvitelére elengedhetetlen eszköznek ismeri el. »A rosszat az Istentől pusztán megtűrt valaminek tekinteni, mondja Vischer, fölületes fogalom; eleve el van az rendelve az isteni világtervben, mindazonáltal nem mint rossz, nem mint elválasztott va-

lami az emberi haladástól, a mely, összeségében tekintve, eredménye.... A rossz a cselszövő az emberi történelem dramájában, mely nélkül az elakadna, a mely nélkül nem létezhetnék cselekvés, haladó mozgás.« Pusztán az Istentől előre nem látott véletlennek, olyan valaminek tekintve, a minek, ha már egyszer megvolt, a legjobb végét kellett fogni, méltatlan saját fogalmunkhoz az Istenről és összeütközésbe jön az isteni mindentudással. Így okoskodott Goethe véleményem szerint. Az, hogy vajjon ez, mint első pillanatra föltünhetnék, kiment-e a rosszat tevőt, oly kérdés, melybe alig merek belebocsátkozni, mivel igen messze vinne közvetlen célomtól. De ha Goethet helyesen értettem, ő határozott tagadással felelt volna. A rossz mint inger tette, teremtő tevékenységre, a haladás eleme; mint önző elnézés, mely közönyt és értelmi tétlenséget hoz létre, lefele tör és a szellemi élet megszűnését idézi elő. Ebben a tekintetben azon mérgekkel hasonlítható össze, melyek bizonyos oldatokban az emberi szervezet életerőit serkentik és mint gyógyszerek hasznosak, míg higitatlan állapotukban épen ellenkező hatásuk van, az állati élet rögtöni megszűnését idézve elő. Ha vannak anyagi dolgok, melyek ezzel a kettős hatással vannak a testi szervezetre, nem lehetnek-e erkölcsi hatóerők is, melyek hasonló hatással vannak az erkölcsi szervezetre? A végső következtetés, melyet ezen előtételekből le lehetne vonni, az lenne tehát, *hogy a rossz lényegében nem absolut, hanem relativ fogalom*. Teljes tudatában vagyok, hogy ez a magyarázat tárt kaput nyit egy sereg rokon kérdésnek, melyek tulajdonképen az ethika körébe tartoznak és egy széptani műbírálatban nem tárgyalhatók. Célom az volt, hogy megvilágítsam, a mennyire képes voltam, a föladatot, melyet a jelen drama magában foglal. Nem hizelgek magamnak, hogy megoldottam azt.

Teljesen megegyező Mephistopheles negatív természetével, hogy a tüzet választotta ki magának saját illő eleméül, — az egyetlen, melyben semmiféle csirája az életnek nem fejlődhetik, sőt nem is létezhetik. Továbbá teljesen öszhangban van a föntebbi meghatározással, hogy ő gyűlöl minden jóakaró tevékenységet, és folytonosan arra törekszik, hogy Faustot túlzott érzéki kicsapongásokra csábítsa, hogy így értelmi ereje fokként gyöngüljön és nemesebb énje álomba merüljön. De hogy ezt logikailag érthetővé tegyük, szükséges, hogy még egyszer figyelembe vegyük előtételeinket. A negatív principiummal mindennapi életünkben a *korlátoltság* alakjában találkozunk. Mint egyedek természetünk minden oldalán szorosan korlátolva

vagyunk; és Faustnak első vétke abban állt, hogy lerontani törekedett ezen korlátokat, nem annyira kifelé embertársai irányában, mint fölfelé a végtelen irányában. Hogy Goethe maga jelentékenyen rokonszenvezett ezen hősében levő Titanizmussal, nyilvánvaló az egész költeményen keresztül. A legendában ez képezi Faustnak fő bűnét, és kárhozatának eszközévé válik; Goethe azt üdvözülésének eszközévé teszi. Minden bűn eredetileg a korlátoltság ezen érzetéből származik és a természetes vágyból, hogy azon keresztül törjünk. Szomszédunk erkölcsi vagy fizikai jogkörébe vágás az, tagadása jogainak, kiterjesztése határainknak és megsértése az övéinek. Lopás, házasságtörés, gyilkosság mind könnyen csoportosul ezen kategória alá. A hol ez a törekvés kiterjeszteni határainkat a becsvágy, vetélkedés, üzleti versengés alakját ölti magára, ott, habár lényegében nem önzetlen és nemes, egyike a legerősebb mozgató erőknél az emberi művelődésben, és oly eredményeket hoz létre, melyek tagadhatatlanul jók. A hol azonban nem veszi figyelembe a törvényt, — a korlátokat, melyeket a társadalom emelt saját védelmére, — rossznak nevezzük. De legmélyebb, rejtett gyökerében csak ugyanazon principiumnak kétféle nyilvánulása. A szomszédunk jogkörébe vágásnak ezen egyetemes emberi ösztönét önzésnek nevezzük és örökös fölebbezással ezen ösztönhöz Faustban nyeri Mephisto fölötte ideiglenes győzelmeit. A benne levő ördög az, a ki készségesen felel a kívül levő ördögnek. Ez mutat neki egy szép nőt; az önző szenvedély, mely csak saját kielégítését óhajtja, nem törődve a nő jogaival, boldogságával és sorsával, mindkettőjüket romlásba dönti; és ezen első rossz tett a végzetes következmények egész sorát vonja maga után.

Valahányszor Faust, mint az »Erdő s Barlang« cz. jelenetben, egy pillanatra ismét fenkölt tárgyak szemléletére emelkedik; valahányszor, mint Margit hálószobájában, gyöngéd indulat ejti őt hatalmába, Mephisto mindig kéznél van könnyörtelen cynismusával, »fagyos sátni öklével« szétzúzva a rövid életű ábrándot. Ravasz, világias érvelése oly elfogadható, a józan ész tagadhatatlanul oldalán van; ha szavazásra kerülne a sor, a szomszédtság minden solid embere egyetértene vele. Továbbá bennünk van az ösztön, mely viszhangozza a kísértő szavát, arra indítva, hogy hideg és érzéketlen szempontból tekintsük a helyzetet, óva a nemeslelkűség minden túlzásától, mely alapján csak nevetségességet vagy szánakozó vállvonítást hozna fejünkre. Ezen minőségében, mint a józan észnek személyesi-

tése, a legveszélyesebb Mephisto. És mily bámulatosan éles belátásra vall a költő részéről, hogy e változékony és állhatatlan démonnak belátott szive mélyébe és kényszerítette őt, hogy sokféle álarczát levesse! Jóllehet csak egy elvont eszmének megtestesítése, mily életteljes és szervezetileg közetkezetes mégis ő! Mily elevenen merül föl képzeletünk előtt éles, sápadt arczulata gúnyos mosolyával!

Van bennünk bizonyos természetes kegyelet (a mit a németek *Pietüt*-nek neveznek), melynél fogva irtózunk attól, hogy egy eleven, művészi alkotást szétaglajjunk és azt az elemző kutatásnak vessük alá; a kritikusok mégis kétségkívül igen hajlanak a lélektani elevenen bonczolás ezen nemére. De daczára Buckle-nek és Taine-nek még mindig marad valami félig csodálatos egy nagy ember és munkája körül, a mit semmiféle elemzés nem tud sem megfejteni sem eltüntetni. Mindazonáltal Goethe önéletrajzában számos czélzást tett, melyeket a kritikusok nem mulasztottak el lehetőleg fölhasználni. Így czélzást tesz arra, hogy Mephistopheles, ha nincs is teljesen barátja Merck után mintázva, legföltünőbb jellemvonásaiból néhányat tőle örökölt. Merck azon időben, midőn Goethe megismerkedett vele, katonai fizetőmester volt Darmstadtban. Sokoldalú műveltségű férfiú volt, különösen igen jártas a modern irodalomban, és levékeny és ügyes hivatalában. Csalódásai elkeserítették őt a világ ellen, és szokása volt szabad kifejezést adni cynismusának, semmit sem kimélve, a mit az emberiség drágának tartott, lett légyen az akár szent akár szentségtelen. Úgy látszik, hogy a szembetűnő vonás jellemében bizonyos végzetes képtelenség volt minden ábránra. Irodalmi művei, melyek közül Goethenek saját vallomása szerint néhány birtokában volt, kiméletlen, maró elmésséggel fűszerezett romboló szellemokről nevezetesek. Goethe buja termékenységű geniusára nézve azonban az ő kiméletlen kritikájának inkább egészségesen ösztönzőnek kellett lennie, mint elnyomónak; és a félig palástolt érdeknek, mellyel barátjának munkálkodása iránt viseltetett, bizonyára igen bátorítónak kellett lennie. Riemer beszéli, hogy Merck osztozott a »Götz von Berlichingen« kiadásával járó költségekben, a mi bizonyára arra vall, hogy nem hiányzott benne a nagylelkűség és nemes érzés. És kiadott levelezése Goethevel bizonyítja, hogy ez nem volt az egyedüli eset, melyben magát, habár a saját durva modorában, a költő őszinte és jóindulatu barátjának mutatta. De, mint az utóbbi megjegyzi, sajátságos dualismus volt természetében, és, mint sokan mások,

bizonyos örömet talált abban, hogy durvábbik oldalát fordítsa a világ felé. Könnyű átlátni, hogy miként tudott Goethe, azáltal, hogy egy ily jellemnek pusztán negatív vonásait emelte ki és emberszerető és gyöngéd oldalát kihagyta, illő külső alakot találni, a melybe a vakmerő, tagadó szellem lelkét belehelhette. Mindazonáltal, mint Schmidt Julian és Kreyssig már megjegyezték, Goethenek alig volt szüksége egy Merckre mintául Mephistophelese számára; a jellemnek ugyanaz a dualismusa létezett benne magában, csak azzal a különbséggel, hogy benne a nagyratörő eszményi Faust-természet túlysúlyban volt és léteének alapját képezte, míg a negatív Mephistophelesi irány pusztán józanító, fékező elmélkedés alakjában érvényesült, megmentve őt a túzásoktól, melyekbe őt Titanismusa különben csábíthatta volna. Csaknem minden művében erősen kiemelve találjuk ezen lélektani ellentétet hideg, gyakorlati értelem és egetverő idealismus között; Antonióban és Tassóban, Wernerben és Meisterben, és hozzátehetném, Weisslingenben és Götzben saját jellemét bontja szét alkotó részeire, megmutatva nekünk annak két sarkát. Mindegyik Mephistophelesnek és Faustnak különféleképen módosított typusa.

Az altató dalnak jelentőségét, mely e jelenetet bezárja, Taylor Bayard »Faust«-fordításához irt jegyzeteiben oly világosan megállapítja, hogy nem tehetek jobbat, mint hogy idézem magyarázatát:

»Faust alig veszi észre (habár Mephistopheles látja), hogy csaknem kétségbeeső türelmetlenségének egy része az érzéki élet minden élvezetének hiányából ered; ezen szolgáló szellemeknek első föladata az, hogy elbűvölt szemei előtt érzéki gyönyörrel telt homályos, tova enyésző — édes, alaktalan, ábrándszerű, és így annál inkább veszélyesen csábító — látomásoknak sorát fejtsék ki. A képek homályosak, mint egy félálomban; nem nyujtanak semmi ténylegest, a min Faust lelke megállapodhatnék, vagy a mely azt fölrezzenthetné; hanem egy benyomást hagynak hátra, a mely lassankint alakot ölt. A vad, bűbájos, lánczolatos dallamnak viszhangja megmarad lelkében, és nem lehet föltenni, hogy tudatában lenne hatásának, még akkor sem, midőn a következő jelenetben fölkiált:

„A testiség mélyébe szállva,
Óltsunk hát vágyat forró vágyba.“

A kis cabalisticus fogás a pentagrammával, mely Mephistopheles távozását akadályozza, maradványa Goethe korai my-

sticus tanulmányainak Lavater és Klettenberg Kisasszony társaságában, melyekről oly részletes értesítést ad önéletrajzában. Kétségkívül része a legendai függönyzetnek, mely kellemdúsan takarja a drama bölcsészeti célját és azt értelmünkre nézve fölfoghatóvá teszi, de a melynek egyébként igen csekély jelentősége van. Így Mephistónak kimenekülését egy patkány segélyével szintén helyesen lehet a szerzőnek saját kifejezése szerint »dramai képtelenségnek« jellemezni.

V.

A második párbeszéd Faust és Mephisto között tovább változtatja és fejti a tárgyat, mely a megnyitó magánbeszéd fő gondolatát képezte :

„Lemondjatok, lemondjatok!
Ez az a szakadatlan nóta,
Mely mindnyájunk fülébe zúg,
Melyet végünkig kezdet óta
Rekedtté minden óra bűg.“

Faust életbölcselete lényegében eudaemonistikus; boldogság a fő célja, és boldogság alatt élvezetet, személyes jólétet ért. Nincs mit csodálkozni azon, hogy oly kevéssé elégitették ki őt bölcsészeti és tudományos tanulmányai; ha lelkét, mint ő maga képzelte, mély sovárgás ösztönözte volna az igazság után, nem tekintett volna pusztán a végső, elérhetetlen cél felé, hanem minden lépés az uton meghozta volna a maga csalhatatlan gyönyörét. Ebben a tekintetben Wagner, az ő aprólékos, magát törő pedanteriájában, bölcsőbb mint ő. Az áldásokról, melyek szűk körben kifejtett hasznosságból folynak, Faustnak még nincs fogalma. Képességeit nem becsüli hasznosságukért másokra nézve, hanem csak az örömet, melyet neki magának szerezniök kell; és miután nem tudják neki megadni azt a boldogságot, mely után oly hévvel sovárog, félreveti őket mint értékteleneket. Hogy magát mint egyikét a munkások millióinak alárendelje egy nagy, egyetemes célnak, mely még saját látkörén kívül eshetik, ellenkezik természetével. Épen belátásának mélysége végzetes boldogságára nézve, mert megrabolja őt az ábrándtól, a melyből fakad alapjában boldogságunk nagyobb része ezen a világon. Értelmi látkörének roppant terjedelme képessé teszi, hogy önmagát és saját tetteit megközelítőleg igazi arányukban lássa az egyetemes világélettel, és ez

új forrása a gyötrelmeknek. Ha kevésbé nagyszerűen volna felszerelve, kétségtelenül boldogabb ember lenne. Lelkének elemző iránya arra vezeti őt, hogy előre szétboncsoljon minden gyönyört, a mely várhat rá, és üresnek találván azt, félreveti.

„Iszonnal ébredék hajnal felé,
Keserves könnyel, hogy köszöntsem
Az új napot, mely nem töltendi bé
Egy vágyamat, de egyetlen sem;
Mely kedvemem kelőben is
Megrögzött gánccsal elriasztja,
S teremtő lelkem' a lét száz hamis
Torzképeivel megakasztja.“

Azt kellene következtetnünk, hogy Faust, meggyőződven minden földi örömöknek értéktelenségéről, inkább kerülte mint óhajtotta azokat; de itt egy új elem van bevezetve, melynek nagyszerűsége közvetlenül megnemesíti a vad életpályát, melyre lépni készül. Miután a tapasztalat megtanította őt, hogy az emberiség célját nem érheti el értelmi tevékenység útján a szenvedélynek egy magasatosan ékesszóló kitérésében megátkozta mindazon csalóka tüneményeket, melyeknek hajhászásában eddig erejét vesztegette:

„Átok a gögös véleményre,
Melyet magára költ az ész,
Átok rád, külszin kába fénye,
Melyen az érzék legelész!
Átok reád is, álmainkat
Kijátszó hírnév, hosszú lét!
Átok rá, mi uralva biztat,
Mint hitves, gyermek, ház cseléd.
Átok a kincsre, mellyel Mammon
Merész vállalkozásra szit,
S henye gyönyörre duzzadt álmon
Csábító vánkost igazít;
És átok rád is, mámor ikre,
Tüzes bor, mézes szerelem!
Átok reményre, átok hitre,
S rád átkok átka — türelem!“

Az átok, a mint majd észre fogjuk venni, nem foglalja magában csak a nagyravágyást, türelmet, reményt, a mult bálványait, hanem felölel földi kincseket is, érzeki élvezet, a szerelem legmagasztosabb ajándokát, — épen azon dolgokat, melyeknek birtokáért Faust a legközelebbi pillanatban alkuját Mephistóval megköti. Nem várja ő azt, hogy boldogságot fognak hozni néki. Micsoda nyereséget remél hát húzni alkujából? Heves buzgalma

a szellemi kutatásban csak arra szolgált, hogy tudomására hozza végzetes korlátoltságát; nem tudott milyenségileg földi állapota fölé emelkedni; nem tudta megközelíteni az isteni abszolútot. Most elhatározza, hogy az emberi élet mélyébe merül, hogy saját keblébe gyűjti a nem összes tapasztalatát, hogy saját énjét *mennyiségileg* az emberiség énjévé bővíti ki. Miután, daczára a benne rejlő erő fenkölt tudatának, istenné nem lehet, elhatározza, hogy a tipikus emberré lesz. Ez az a nagy titáni gondolat, nagyon méltó egy természethez, melynek még hibái is nagyobbak mint közönségesebb emberek erényei:

„Hisz mondom: itt örömről nincs a szó
A mámort üzöm én, a fájó kéjfulánkot,
Szerelmes gyűlölet, üdítő boszúságot.
Keblembe, hol kihalt a tudvány vésze,
Hasson be minden földi fájdalom,
S mi az emberlét ősi osztályrésze,
Benső valómban élni akarom;
Lelkemmel mélyit és csücsát elérni,
Szivemre búját, örömét tetézni,
S valómat így kitarva az övére,
Mint ő maga, rommá zúzódni végre.“

Az ábránd teljes hiánya nyilvánvaló. Az élet legmagasabb és legmélyebb formáját, a fájdalmat, a gyűlöletet, a bánatot, — mindent, mi emberré tesz embert, — tapasztalni akarja legbensőbb lényegében. Egy ily nagyszerűen óriási termetű lelket az érzéki gyönyör összes változatain pusztán értök magokért keresztül vezetni — a boldogság keresésében, melyet a tudomány nem tudott megadni — annyit tenne, mint azt lealacsonyítani, és Goethe, teljes tudatában a typus méltóságának, melyet teremtett, képtelen volt ily művészietlen és az emberi érzéssel ennyire ellenkező valamit tenni. Ő maga nem volt kéjencz, jóllehet »kikutatta az érzékiség mélységeit.« Egy részlet egy Lavaterhez intézett levélből (melyet Vischer idéz) mutatja, hogy ő szokása szerint saját tapasztalatának tárházából meritett: »Tartson addig, a meddig akar, én mégis derekasan élveztem egy minta-falatocskát a világból (*ein Musterstückchen der Welt.*) Undor, remény, szerelem, munka, szükség, kalandok, unalom, gyűlölet, bolondság, dőreségek, gyönyör, előre látott és váratlan, mély és sekély dolgok, a mint a vakeset magával hozta, vegyülve ünnepélyekkel, tánczokkal, csörgőkkel, selyemmel és álcsillogással, — fölséges életmód (*Wirthschaft*).« És a levél e jelentős szavakkal végződik: »Egészben véve, kedves bátyám, hála Isten, boldog vagyok magamban és végczélomban teljesen.

Nincsenek vágyaim azokon kívül, melyeket szilárd lépéssel felém jönni látok.«

Mephisto figyelmeztetését, hogy egy ily egyetemes tapasztalat összeférhetetlen egyéni korlátoltságaival, Faust a parancsoló fölkiáltással szakítja félbe: »De én akarom!« Az élet az epés vérmérsékletben egyféle képen tükröződik vissza, míg a nyálkás számára egészen másféle kinézése van, és mindkettőnek összekapcsolása az egyéniség tagadása lenne, vagyis inkább annak fölemelése a magasabb egységbe, — a típusba. Hogy egy egyszerű magyarázatot használjunk, egy domboru tükörben a környező táj képe egyféle alakot ölt magára és egy homoru tükörben másfélét; és a domboruság és homoruság kölcsönösen kizárják egymást. Ezt foglalja magában Mephisto felelete, midőn félig humoristicusan tanácsolja Faustnak, hogy menjen és csatlakozzék egy költőhöz, a ki ért hozzá, hogy miként egyesítse képzeletében az:

„Oroszlán bátorságát,
Gímszarvas gyorsaságát,
Az olasz vér tűzárját,
Az éjszak megbírást.
Ő lássa nyitját annak is,
Mint légy nagylelkű és hamis,
S tüzes erővel, ifjúként
Hogyan szeress planum szerint.
Ily ürre volnék magam is kíváncsi:
Úgy hívnám: Mikrokozmosz bácsi.“

A daemon azonban, a nélkül, hogy a lehetlent igézné, ravaszul ért hozzá, hogy miként illesse Faustnak természetét ott, a hol leggyöngébb, és hivatkozása készséges feleletre talál. Lefesti előtte az érzékiség gyönyöreit (melyekre, mint modottuk, Faust, ki még nem hagyta el titani ábrándját, nem magokért vágyik), és buzdítja őt, hogy mondjon le minden szemlélődő dőreségéről és »jőjjön egyenest ki a világba.«

„Hidd el: az ily speculativ bohó
Mind állat, melyet egy manó
Kopár sikon hurezol körben körül,
Míg tőszomszédba zsíros gypc terül.“

De mielőtt követnők őket vészes pályájokon, figyeljük meg röviden az alku föltételeit. Valamivel bonyolultabbak, mint a legenda egyszerű szerződése, a hol az ördög azt igéri, hogy teljesíti Faustnak minden óhaját huszonnég év tartamára azon föltétel alatt, hogy ezen határidő letelte után Faust testestől

lelkestől övé legyen. Goethe hőse, heves elégtelenségének közepette, világosan elég körültekintő, hogy ily meggondolatlan alkura ne lépjen:

„Mikor heverő ágyra dülök,
Az nap, legyen, megsemmisülök.
Ha valaha belém hízged,
Hogy van magamban örömem,
Ha kéjjel szedsz rá, az lehellet
Legyen végső lehelletem!
És ennek állok.

Mephistopheles.

Áll!

Faust.

Kezem!

*Ha szólok majd a tünde perczhez:
Maradj! Oly szép vagy énnekem!
Akkor mindjárt bilincsre verhetsz,
Elhullok akkor szívesen.“*

Az értelem itt szembetűnőleg ez: »Ha minden magasztosabb törekvést el tudsz ölni bennem, úgy hogy teljesen kielégitnek a gyönyörök, melyeket nékem följajánlsz, úgy hogy megszünöm sovárogni a pillanatnyi élven kívül bármi más után, akkor, és nem addig, tied vagyok.« Ez egészben véve, eltekintve a veszélyektől, melyeknek Faust magát Mephisto társágában kiteszi, igen veszélytelen alkunak látszik. Ha az isteni szikra oly tökéletesen el lenne oltva lelkében, hogy megelégednék egy puszta állati léttel (mert a gyönyörök, melyeket Mephisto nyujthat, pusztán érzékiek), akkor, épen ezen tény folytán, az ördög áldozatává lenne. Mephisto szemelláthatólag azt gondolja, hogy a rombolás ezen művét végre tudja hajtani, és, fogadása az Úrral forogván eszében, mohón vágyik az alkalom után. Mint rövid magánbeszéde a tanítvány belépése előtt bizonyítja, igen jól tudja, hogy Faustnak jelenlegi törekvése fölfelé irányul és tőle távol esik:

„Cakk vesd te meg az ész t tudást,
Az embererő java részit;
Csak higj kápráztató varázst,
Mit ármány hazug lelke készít:
S enyém is vagy föltét nekül. —
Neki oly elme jutott részül,
Mely féke oldva mind előre tör.

Ételt, italt ajkától tűnni lát,
S nem lesz soha tüdülten része benne.

S ha el nem adja is az ördögnek magát.
A milyen ember, mégis tönkre menne!“

A »Hazugság Szellemének« rosszakaró szándéka itt mérészen föl van tárva saját tökéletes ábránd-hiányában. Ő maga igen jól tudja a csábító szereknek aljasságát és értéktelenségét, a melyeknek segélyével reméli, hogy Faustot elhúzza »ős kutfejétül,« és tudja továbbá, hogy ő, ha megengedné neki, hogy megmaradjon jelenlegi viharos küzdelme mellett az igazságért, minden tévedései és fölsülései mellett, végre megtalálná az igazi utat és folyvást kívül esnék ellenségének hatáskörén.

Szükséges figyelemben tartani az egész dramán keresztül ezen alkunak föltételeit. Faust részéről az egy szilaj vadászat az »abszolút gyönyörré,« a tökéletes boldogság pillanatára, melyhez így szólhatna: »Maradj! Oly szép vagy énnekem!« A következő jelenetek Auerbach pinczejében, a szerelmi epizódok Margittal, a Walpurgis Éjszakája, stb., az érzeki gyönyör különféle változatait állítják élénk, melyekkel Mephistophelesnek, a szerződés értelmében, Faustot meg kell ismertetnie; de egyik sem képes a boldogságnak azon mértékét nyújtani, mely egyedül elégitheti ki Faustnak titani természetét. És midőn végre, a Második Részben, az esengve óhajtott pillanat elérkezik, látni fogjuk, hogy miként járt túl a kisértő saját eszén, és miként ment Urának jövendölése az előjátékban teljesedésbe, hogy »az ember leghomályosabb törekvésében is mindig tudatában van az igaz útnak.«

A következő jelenet, a hol Mephistopheles Faustnak tanári palástjában oktatja a jámbor újonczot, összes maró satirája mellett oly könnyen érthető, hogy csak futólagos magyarázatot igényel. Az ifjoncznak fölséges tapasztalatlansága, ki épen most szabadult meg anyja szoknyája mellől, és az áruhába öltözött ördögnek fagyos, mérges ironiája, — mily utánozhatatlan ellentétet képeznek ezek! Tisztán dogmatikus beszélgetések mögött az élő félelemnek bizonyos eleme lappang, mely a jelenetet élénken dramaivá teszi. Nevetünk ugyan, de titkon ahhoz hasonló aggodalomtól reszketünk, melyet egykor éreztünk a piros sapkás kis leányért, midőn ártatlan kérdéseit intézte a nagyanyja párnáin nyugvó farkashoz. A bizalom, mellyel a szegény fiu a kisértő csalárd tanácsát a tiszta bölcsesség sugallatai gyánánt fogadja — mily páratlanul van lefestve!

„Az undort bennem növeled még.
Oh, boldog az, ki itt tanul!“

A mi a satirát az akadémiai tanítás módszereire illeti, nyilvánvaló, hogy Mephistopheles majdnem Goethenek saját nézeteit fejezi ki. Számos részletet lehetne az önéletrajzból idézni, mely bizonyítaná, hogy saját benyomásai a logikából, metaphysikából és jogtudományból nem nagyon ellenkeztek azokkal, melyeket itt az ördög szájába ad. És Mephistophelesnek tisztán a józan ész szempontjából alapjában igaza van, és a közönségnek nagyobb része, a »négy facultáson« kívül, két-ségkívül egyetértene vele:

„Hjah, szürke minden elmélet, barátom,
De zöld az élet arany fája!“

Azonban csakhamar beleun a paedagog szerepébe, és, képleg szólva, a tanári palást alól kinyújtja a hagyományos karmokat és a hasadt patát. Beszédében az orvostudományról hirtelen elejti tudós arczát, és tapasztalt, világias ironia hangján ravaszul fölébreszti növendékében az érzéki ösztönt, ajánlván neki az orvos tisztét mint eszközt érzékiségének kielégítésére. A mint látni fogjuk a Második Részben, a csira, melyet az ifjú keblébe ültetett, gazdag aratást hoz.

Faust és Mephisto most együtt útra kelnek, hogy megnézzék »a kis és nagy világot.« Az érzéki gyönyör első változata, melybe Faustot vezeti, a tivornya Auerbach Pinczében Lipcsében, a hol Mephistopheles, mint a legendában, először mulattatja és végre megrettentí a víg nyeglék társaságát bűvészeti fogásaival. Faust a művelt és büszke undor magatartását foglalva el, alig nyitja meg ajkát az egész jelenet alatt. A részeg bolondok durva és bárgyu tréfái undorral töltik el, és csak azon van, hogy távozzék. Ily olcsó és finomabb természetétől ennyire idegen csábok szembetünőleg nem ejtik törbe őt. Az érzékiségnek ily aljas alakban nincs varázsa és veszélye rá nézve. Czimborája ellenben elemében van; de látva, hogy kísérlete, a mi hatását Faustra illeti, fölsülés, távozik új jelenetekhez, hol tevékenysége hasznosabb lesz.

Mielőtt útra keltek volna, Faust panaszkodott, hogy hosszú szakállával a mozdulatok minden könnyedsége és kelleme hiányozni fog belőle. Mint egy tudós, kinek élete dolgozószobájának magányában telt el, nincs hozzászokva az emberek útjaihoz, és nem könnyen tud alkalmazkodni egy megváltozott életmódhoz. Oly kicsinynek érzi magát mások jelenlétében, és oly könnyen zavarba jön. A realismusnak igen elragadó vonása van megtestesülve Faustnak ezen félig naiv vallomásában. A

férfit, a ki a lét legmagasztosabb föladataival síkra szállt, ki a benne rejlő isten szózatának és erejének tudatában van, és a végtelen rettenthetetlen szemléletére emelkedett, zavarba jön és csaknem szégyenlős azoknak jelenlétében, kik tehetség és szellemi képesség dolgában messze alatta állanak. A nyugodt világias modort és azt az úrias föllépést, melyet csak hosszú bizalmas érintkezés »a legjobb társasággal« szerez meg, nem tudja és nem akarja utánozni. Mint a jellemzés egy pusztá része, ez a vonás kifejezésteljesebb, mint a híres magánbeszéd összes dacza és szenvedélye. A titkos vonzalom bizonyos nemével tölti meg az embert az agg tudós iránt az a tudat, hogy lelkének összes nagysága mellett egy piperkőcz sodrából kihozná.

Hogy Faustot tudós elvonultságának ezen hátrányos eredményeitől megszabadítsa, Mephistopheles őt a Boszorkány Konyhájába vezeti, a hol egy varázsitalt készítenek neki, melynek őt harmincz évvel ifjabbá kell tennie. Hogy az érzékiség csábjai rá nézve vonzókká legyenek, szükséges vérenek lomha lüktetését ösztökélni, szenvedélye erejét föleleveníteni, — szóval ismét ifjává tenni őt. Mint a megelőző jelenetben, Faustot most ismét visszariasztja a cabalisticus esztelenség, melyben Mephisto gyönyörűségét leli, és ésszerűbb módot kér elvesztett ifjúságának visszanyerésére. De az ásó, eke és vegyítetlen étel, melyeket Mephisto gúnyosan ajánl, nincsenek ingyére, és vonakodva beleegyeznek, hogy a boszorkány mesterségével tegyenek próbát.

Nehéz valami magyarázatot nyújtani e jelenetre a nélkül, hogy azon veszélybe ne jutnánk, hogy ismételjük azt, a mit már százszor elmondtak előbb. Minden hüvelknyi tér be van már földve úgy fontos kritikával, mint sok haszontalan hozzávetéssel. Ha egy találó gondolatra jövünk, kellő kutatás gyakran bebizonyítja, hogy valamelyik német magyarázó már régen kimondta azt. Ezen föntartással azonban, nem tartva jogtalan igényt az eredetiségre, meg fogom próbálni a jelenet értelmét annyira világossá tenni, a mennyire számos rejtett célzásai megengedik. Goethe Falk szerint igen mulattatta magyarázóinak találékonysága, és aggkorának derült magaslatáról, midőn már rég kinőtt életének goth időszakából, a Boszorkány Konyhájának homályos allegóriáit kissé átsurranólag úgy jellemezte, mint »dramai-humoristicus képtelenséget.« Az a tény, hogy ő azt a Villa Borghesenél, Róma falain kívül írta, a hol az észak zürzavaros csodavilágának szokatlanul határozatlannak és kifejezéstelennek (*abgeschmackt* a saját kedvenc kifejezése rá)

kellett előtte föltűnnie, kétségtelenül fontos, a mennyiben megfejtí az alaknak és kifejezésnek sajátos idétlenségeit, a melyekben az bővelkedik. Egészen természetes, hogy az antik művészet nyugodt kellemének és méltóságának jelenlétében, mely akkor hajtotta végre művészi újjászületését, türelmetlenséget kellett éreznie a góth képzelem durván szeszélyes alkotásaival szemben, és igen valószínű, hogy, a mint Taylor Bayard gondolja, a képtelen ötletek ezen sorát bohózatnak szánta a boszorkányság gépezetére és annak használatára az irodalomban. De ha jobb célja nem volt, beillesztése »Faust«-ba alig volt ajánlatos Weisse és Kreyssig egy elméletet állítottak föl, mely igen elmésen kifejtí annak, mint elengedhetetlen tényezőnek, *létjogát* a dramában, és azonfölül teljes öszhangban van Goethe szokásaival művészi alkotását illetőleg. Szerintök Faust alkuját Mephistopheessel az erkölcsi lazaság és kétségbeesés egy pillanatában kötötte meg. De egy férfinál, kinek jelleme alapjában nemes volt, és a ki fenkölt gondolatok tiszta légkörében mozgott és lehelt, rögtöni szellemi lealjasodás nem lehetséges. Az egyetlen tett, mely a bukást alkotja, nem aljasítja őt le állandóan. A második engedékenységet könnyebbé teheti, de még nem könnyüvé. A finomult ízlés és szokások, melyek egy hosszú, magasztos czélokra szentelt életnek eredményei, ismét érvényesítik magokat és védő fal gyanánt emelkednek föl körülötte a támadó kísértések ellenében. Láttuk, hogy Faust eddig határozott idegenkedést mutatott az érzekiség formái iránt, melyekkel Mephistopheles megpróbálta elcsábítani őt; de miután megitta a varázsitalt, nem fedezzük föl többé benne (kivéve, talán, az »Erdő s Barlang« cz. jelenetet) semmi nyomát a tudós félénkségnek, finom undornak, sőt lélekfürdálásoknak sem. Már a legközelebbi jelenetben, Margit első megpillantásakor, egy tapasztalt *roué* módjára fölkiált:

„Te, azt a lányt kerítsd kezemre!“

És midőn Mephisto szabadkodik, hogy oly tiszta lélek fölött nincs hatalma, így folytatja:

„Nagytiszteletű praeceptorom,
Nekem itt föl ne emlegesse
A törvény paragrafusát;
S egy szó mint száz, ha még ma este
Nem lesz enyém szép, ifju teste,
Éjfélkor voltam a komád.“

Még az ördög is megbotránkozni látszik a kíváнат erősza-

kosságán és ideiglenesen kibujni próbál kötelezettségei alól. Faust, úgymond, egy igazi Korhely Miska, és csaknem úgy beszél mint egy francia.

Ezen szembetűnő következetlenséget a fönt említett magyarázók azzal háritották el, hogy a jelenetnek a Boszorkány Konyhájában, *egész összességében*, és különösen a varázssitalnak, jelképes értelmet tulajdonítottak, mint a mely különféle érzéki kihágások hosszú sorát képviseli, a melyeket nem lehetett külön bevezetni a dramába, a nélkül, hogy azt illő határain messze túl ne terjessze az ember. Tudvalevőleg Goethe a Második Részben hasonló módszert alkalmazott; midőn az emberi életet óhajtotta előállítani összességében, mint a mely megmutatja a nevelési folyamatokat, melyeken Faustnak keresztül kellett mennie, megelégedett azzal, hogy különféle allegorikus maskokat vezetett be, jelképesen föltüntetve így egyetlen jelenetben azt, a mihez máskép a drama kiterjedése *in infinitum* kívántatott volna. A dramai művek jól megállapított határai arra kényszerítették őt, hogy vagy hagyjon fel tervével, vagy fogadja el ezen kissé dramaiatlan módszert.

Vischer, a ki szemmel láthatólag nem hajlandó elfogadni a jelenetnek ezen jelképes magyarázatát, megrója Goethet, hogy hősét ily erőszakosan alakította át egy vakmerő és gögös *roué*-vá. Kézzelfoghatólag nincs más választás.

Hogy mennyi jelképes értelem van megtestesítve a majmok gyötrő verseiben, az valószínűleg örökre nyílt kérdés marad. Hogy vajjon a verejtékkal és vérrel enyvezett korona a fenyegető francia forradalom jóslata-e, vajjon a boszorkány egy szeregye satira akar-e lenni a Háromság tanára és a tudomány homályos műnyelvére, és a hím és nőstény majmoknak, fecsegősökkel koczkaról és nyereségről és homályos politikai célzásaikkal, azt a társaságot kell-e ábrázolniok, melynek körében Faustnak részesülnie kell az aljas élvekben, melyeket Mephistopheles számára készletben tart, ezek oly hozzávetések, melyeket a jelenet minden olvasója kénye kedve szerint elfogadhat vagy elvethet. A magyarázónak kötelessége egészben véve az, hogy inkább gondolatokat sugalljon és azokra ösztönözzön vitás kérdésekben, mint hogy azokat önkényes itélettel eldöntse.

Az eszményileg szép női alak, melyet Faust a varázstükrökben megpillant, hasonló célra szolgál, mint a megifjító ital, — t. i. hogy fölébressze physikai erélyét egyesített hivatkozással érzéki és szépészeti ösztöneire. Goetheben magában, mint összes iratai és főképen »Római Elegiái« bizonyítják, volt

valami a görög tiszteletből az emberi alak szépsége iránt, és a gyönyör, melyet annak tanulmányozásából merített, tisztán széptani természetű volt. Nem valószínű tehát, hogy az volt a szándéka, hogy Faustnak elragadtatása a szép ábrándkép megpillantásakor pusztán aljas és érzéki eredetű legyen. Inkább valami naiv és ártatlan van az élemedett tudós lelkesült fölkiáltásaiban, kit egy női alak szépsége új fölfedezésként lep meg:

„Ha bátorkodom közelébe,
Csak ködön át tekinthetem.
Oh, asszonyember mintaképe!
Való-e hát? A nő ily szép-e?
Hát minden üdvestől a menny
Egy testbe szállt, mely ott pihen?
S való, hogy ez a földön éljen?“

Ez új elragadó vonást csatol a hős physiognomiájához. Minden mély tanulmányai mellett, eddig ártatlan tudatlanságában maradt a lét egyik legnyilvánvalóbb tényének. Látni véljük a szerző gyönyörködő mosolyát, midőn, a Dél buja, érzéki életének közepette, ezt a szép jellemvonást rajzolta északi tudósának arczképebe.

VI.

Hogy az ivást a boszorkány italából, akár elfogadjuk allegorikus értelmét akár nem, a betűszerinti értelemben is kell venni, melyet a szavak magokban foglalnak, kiviláglik abból a tényből, hogy Faust ezentúl többé nem a hosszú szakállu, élemedett tanár, hanem egy ifju ember az ifjuság kinézésével és szenvedélyes erőteljességével. Érzéki kihágások sora, még ha, a mint láttuk, a drama lélektani logikája kívánja is azt, inkább arra alkalmas, hogy a kicsapongónak erejét aláássa, mint hogy őt megifjítsa. És mégis, ha el is fogadjuk a cselekvéynek úgy betűszerinti mint jelképes értelmét, hajlandó vagyok hinni, hogy abban nincs valódi ellenmondás, miután az, hogy a szerző bűvészethez fordul, egyszer mindenkorra kívül helyezi a jelenetet a természeti törvények körén. Az erőt, melyet Faust elvesztett úgy az által, hogy magát egész éltén át tanulmányra szentelte, mint képzelt kihágásai folytán, visszaadja tehát néki az ital, és ő most, a túlbő életerő mámorító érzetében, kész (mint Mephisto kifejezi) »minden néemberben Helénát látni.« Ennek kell

megfejteti úgy a csaknem brutális erőszakosságot, mellyel Margitot megszólítja, midőn először látja meg őt a székesegyház lépcsőin, mint parancsoló követelését Mephistophelessel szemben, egy pillanattal később, hogy »azt a lányt keritse kezére.«

A dramai költészet egyetlen alkotása sem ragadta meg oly erősen modern vagy régi időkben a nép képzelmet, mint ez a szép és bizalomteljes lányka, kinek rövid, tragikus pályájában erő, pathos és tiszteletteljes félelem rejlik, mintha magának a Végzetnek könyörtelen ujja irta volna meg azt. A mű (ha nem szentségtelen dolog műről beszélni ily szervezetileg tökéletes és önkéntes valamiben) a Természet önnön művészetének magasztos egyszerűségét hordja magán. Mint a költő maga, született, nem csinálták. Érzelme az első jelenetekben oly előre meg nem gondolt, mint a kora tavasz madarainak első próbacsicsergése, és midőn a Szerelem fölébreszti annak teljesebb és mélyebb hangjait, a fülemüle elragadtatása, szenvedélye és bánata van benne. És mind e mellett Margit teljességgel nem eszményképe a nőiségnek, a mivé őt sok kritikus tenni igyekezett; nincs ok annak föltevésére sem, hogy a költőnek szándéka volt az ő pályájával nemének tipikus tragoediáját nyújtani. A teljes (mindkét részt felölelő) dramában viszonya Fausthoz talán inkább magán viseli egy pusztá epizódnak jellegét, mint természetes érzésünk azt elismerni kész; sohasem kellemes egy egyén fölláldozására gondolni egy másik tökéletesítésért. És mégis ezt az eljárást alkalmazza a Természet folytonosan; majdnem kétségbevonhatatlan igazság azt mondani, hogy tékozolja az egyéneket, de gyöngéden aggódik a típusért. Margit életének gyöngé, elkülönített folyamát ellenállhatatlan erő ragadja egy gazdagabb, mélyebb és erőszakosabb lét örvényeibe és ragadó árjaiba; és terjedelme igen csekély és sodra igen gyöngé, hogy érvényesítse magát az erők hatalmas összetorlódásának közepette, melyek a nagyobb életet folyton ragadják kitűzött célja felé.

Semmiképen sem összeegyeztethetetlen azzal, a mit Margit jellemének szervezeti tökéletességéről mondtam, hogy az Goethe kezében teljesen alá van vetve a drama céljának. Faustnak meg kell ismernie a rosszat, nem pusztán mint egy elméletet, hanem mint egy tevékeny hatalmat saját tapasztalatában. Abbeli törekvésében, hogy saját lényében az emberiség egyetemes tapasztalatának mélyére hatoljon, osztoznia kell annak vétkében is. Ki kell innia az élet kelyhét a söprüig. Csak egy ponton sérthető, és ott kell Mephistophelesnek az első rést ütnie

erkölcsi jellemének erősségében. Benne vannak egy férfi szenvedélyei, és különösen most, hirtelen megifjulás után, mohón vágyik engedelmessé válni a benne lévő daemon sugalmazásainak. Nincs többé szó pusztán ködös, bölcsészeti óhajról, hanem a hús erős sovargásairól. Margitnak tehát úgy kell rajzolva lennie, hogy logikai valószínűség legyen bukásában. Ártatlansága a tudatos erényé, mely jó távol esik a rossz nem ismerésétől. Önszemrehányása beszélgetése után Lidivel a kútnál, habár természetesen túlozva van lelkifurdalásától, mégis bizonyítja, hogy először azért volt erényes, mert tudta, hogy a bűn rossz, és másodszer, mert a társadalom elítélte azt:

„Hogy tudtam én szapulni hősen,
Ha megbotlott egy ismerősem!
Hogy járt a más bűne felett
A nyelvem, hogyha megeredt!
Hogy feketittem feketébbé
S nem feketéltem még eléggé,
S fenn voltam, s égnek hátát adtam —
S most magam is bűnben maradtam.“

A beszéd fürgesége és készséges élessége, mellyel az idegennek válaszol, ki durván megszólítja őt, szintén jellemvonásai a »tisztesleges« középosztálynak, melynek őt a szerző kétségtelenül képviselőjévé akarta tenni. Azt lehetne fölhozni, hogy a tisztesség, mellyel ez az osztály büszkélkedik, talán még jobb oltalom a kisértés ellen, mint a tudatlanság ártatlansága; de az a tény, hogy nem föltétlen oltalom, a költő czéljára elég. Érdemes megjegyezni, hogy gyermeki ragaszkodásának első tárgya, a ki mintául szolgált Margitjához, és a kit oly bájosan ír le önéletrajzában, a társadalom ezen osztályához tartozott, és még ha újabb emlékei jegyeséről, Liláról, gazdagították és elevenítették is a képet, a nyugodt és mesterkéletlen Margit vonásai még mindig világosan fölismerhetők a teljes képben.

Alig hiszem, hogy ezen egyszerű lányka kevésbé bájos és szeretetreméltó, ha leszállítjuk őt az eszményi egekből. A meleg emberi színárnyalatok képében sokkal erősebben vonják magokra rokonszenvedést, mint valami szent dicsfény, vagy egy eszményi elvonás vértelen tökéletessége. Mesterkéletlen hiusága, gyönyörteljes csevegése a síró csecsemőt illetőleg, ki megzavarta éji nyugalma, és anyját illetőleg, ki oly szigorú volt a házi dolgokban, sőt ártatlan büszkesége tisztességére, — mindezek egészséges emberi vonások, melyek őt eszünkre nézve fölfoghatóvá és szívünk előtt kedvessé teszik. Látni véljük

bennök egy emberi kéznek erőteljes fogását és egy emberi léleknek meleg lehelletét. Nincs semmi nagyszerű és hősi, de más oldalról van valami édesen lányos és természetes rövid elmélkedéseiben a tükör előtt, a mint szöke fürteit fonja, miután első találkozásából Fausttal visszatért:

„Sokért nem adnám, hogy ha tudnám,
Ki volt ma az az úr az utcán!
A formája olyan derék,
Bizonyal, úri nemzetség;
Szeméből is kinéztem ott —
Hiszen azért bátorzkodott.“

Homályos és szűkkörű létének pathosa csak annál megindítóbbá válik a lény folytán, hogy nincsenek benne, mint Faustban, nagy szellemi segédforrások, melyekből bölcsészeti vigaszt merítsen; nem tud a szemlélődés fönséges magaslataira emelkedni; nincs fogalma az egyetemes világ-törvényekről, melyek sorsát kormányozzák. Eredménytelenül küzd és vergődik, mint valami szegény vak teremtmény, melynek egyedüli méltósága abban van, hogy képes szenvedni. A névtelen és figyelemre nem méltatott tragoédiát az »átlagos emberiség« nagy, vak nyájának sorsában gyűjtötte a költő egy gócpontba ezen egy tipikus életben, a mint valóban Faust maga kifejezi azt a börtön-jelenetben:

„Rég elfelejtett borzadály lel engem;
A lét egész siralma sir szívembe.“

De hogy visszatérjünk a szöveghez, Margit távozása után Faust és Mephistopheles belépnek hálósobájába és egy drága ékszerekkel telt ládikát helyeznek szekrényébe. Faust félig öntudatlanul meghatva a tisztaság, rend és megelégedés légkörétől, mely áthatja a szobát, egy bőr karszékbe veti magát, melyet a legérzelgősebb szerelmeshez méltó hangon szólít meg. Kedvesét piros pozsgás gyermekarccsal képzei el, hálásan az ajándékokért, melyeket a szent Karácson adott néki, megcsókolva az ük fonnyadt kezét; és tiszteletteljesen fölemelve az ágy függönyét, folytatja:

„Gyöngéded, hő étellel telve,
Itt nyugodott a gyermek keble,
És szűz titkából mind üdébbre
Itt ért e nőnek istenképe!
S te, Faust! Ide mi vezetett?
Mi mélyen érzem fájni szívemet!

Itt vagy! Mi bánt? Hiszen te akarád!
Nyomoru Faust! Nem ismerek reád.“

Egy tiszta és gyöngéd szerelem hatalma, mely oly távol van a pusztá érzéki vonzalomtól, érvényesül most először benne. Mephisto nem rokonszenvez ezen érzellemmel; annyira messze túl van látkörén, hogy nem tudja fölfogni azt. Csak azt érzi, hogy a míg Faust ezen érzések fölügyelete alatt van, kicsúszik markából. Szokásos ironiájához folyamodik tehát, a szerelmest saját szemében nevetségessé téve. A tanár nyilván nincs még kihalva benne; így szól:

„S ő néz olyképen,
Miként ha paelegálna épen;
S szürkén előtte állana
A Fizika és Metafizika!“

Nem kell feledni azt, a mit az összes következő jelenetek eléggé bizonyítanak, hogy Faust ezentúl nem keres többé pusztán érzéki kedvtöltést. Tévedéseit, sőt bűnét is megvállja némiképp az a tény, hogy erős természetének összes háborgó erőit fölkelti most egy mély, uralkodó szerelem. Zavarba hozza az érzelem ujsága; vaktában és zavartan küzd, és folytonosan egyik tévedésből a másik rosszabbikba merül. Az érzelmenek ezen szakadatlan háborgásában nincs többé tudatában előbbi óhajának, hogy saját keblében az emberiség összes örömeinek, bánatának és vétkének mélyére hatoljon; saját elfelejtett célját oly módon hajtja végre, a melyről előbb sohasem volt sejtelve. De meg kell azt is fontolnunk, hogy egy csak gyöngén szemlélődő természet nem tévedhetne úgy, mint Faust téved; egy hideg, előre meggondolt terv tévedését aljassá és kétszeresen gyűlöletessé tenné. De ez a meleg, mindent felölelő emberi érzelem még Faust vétkébe is azt a gazdag eleven tüzet leheli, a mely képessé teszi az embert, hogy mindenben kereztül érezze a hatalmasan dobbanó szívverést. Nem menekülhetünk a benyomástól, hogy az valamiképpen, ha nem eredménye mindannak, legalább szervezetiesleg összefügg mindazzal, a mi benne a legjobb és legnemesebb. Vétkezik, nem megfontoltan, hanem hővérü életerővel, mely nem áll el befolyásától rokonszenvünkre. Legrosszabb vétkeiben, mint Bálint megölésében, és abban, hogy rábeszéli Margitot, hogy az álomitalt anyjának adja be, csak félig felelős, mert Mephistopheles játssza mind-egyik esetben a kimagaslóbb szerepet; főképen az utóbbi esetben, méltán bizonyosnak tekinthetjük, hogy Faust nem

tudta az itálnak halálhozó hatását. És mégis, vétke így is súlyos marad.

A következő jelenetekben a cselekvény rohamosan halad előre; Margitnak istenfélő anyja a rejtélyes ékszereként a templomnak adja; pap után küldenek, a ki, mint Mephisto kifejezi:

„Csak mint fapolturát
Lánczot, gyűrűt — besöpri hát,
Meg se köszöni, épen mint-
Ha kosár dió volna mind —
És tartja őket égmalaszton,
És szörnyen épült a két asszony.“

És búcsu-tanácsának kenetteljes ünnepélyessége valóban pompás; egyszerre tudjuk, hogy főtisztelendőségének tokája és tisztességes hasa volt; mindazonáltal nem hiányzott belőle egészen a humor, és hallani véljük, a mint markába nevet, mihelyt az ajtó bezárult mögötte:

„Ez hamar érti el a tréfát,
Nagyon örül a szép köveknek,
És mond: Ezek az igaz elvek;
Az győz, ki küzd hatalmasan.
Az egyháznak jó gyomra van,
Országokat is nyelt le noha,
Még sem zabált meg gyomra soha.
Ebül gyült jószágot, ha kell,
Csupán az egyház birhat el.“

De midőn a második ékszereként megjelenik ugyanazon megfajthatetlen módon, Margit enged szomszédnője, Schwerdtlein Márta rábeszéléseinek, és megtartja azt. Azután következik Mephisto kis cselofogásának gyors lebonyolódása, hogy Faustot és a fiatal lányt összehozza, és végre a találka Márta kertjében. Nyílt, gyermekded csacskasággal írja le Margit Faustnak kicsiny napi kötelességeit és gondjait, és ő komoly, szerelmeshez illő odaadással hallgatja őt, mintha szavai a legmélyebb bölcseséget foglalnák magokban. Tapasztalatának magányos szobáiból mindez igen csodálatosnak és szépnek tűnik föl Esméinek korlátolt köre, szerény véleménye saját értékéről, sőt beszédének hibássága az igéző, üdítő ujság ingerével lepik meg őt. Sohasem gyanította, hogy egy világban, melyben oly sok bonyolult föladat kínálkozik megoldásra, egy ily mesterkéletlen és egyszerű, kételyektől és vágyaktól ennyire nem gyötört lény egyáltalában lehetséges. Szerelmi vallomása nem késik sokáig, és Margit tapasztalatlan szive könnyen megadja magát. Az első

csók követi ezt, és a viszontlátás ígérete. Mily gyönyörteljesen naiv Margit kicsiny magánbeszéde, miután Faust elhagyta őt:

„En Istenem! Egy ilyen férfi
 Mi sok, sok mindent tud beszélni!
 Csak hallgatom én szégyenszemmel,
 És erősítem igen s nemmel.
 Beh árva vagyok és tudatlan,
 Nem foghatom meg, mit lel rajtam.“

Bevégezvén dicstelen hódítását, Faust még egyszer visszatér magasztos elmékedésének régi erősségébe, vagy, mint Mephistopheles kifejezné, a tanár ismét fölébred benne. Homályosan érzi, hogy viszonya soha sem hozhat Margitra tartós boldogságot, és habozik, mielőtt romlásba döntené. Ha most visszavonul, midőn még szerelme iránta semmi több, mint egy gyöngéd, lányos érzelm, élte csakhamar ismét fölveszi egyenletes folyását; találkájok pusztja közbejött esetté süllyed, és idővel el fog felejtődni. »A benne lévő Istent nem győzte még le az állat; létének csírája még romlatlan.« A lelkiismeret szavát nem hallgattatta még el a szenvedély szava; jobb természete újult erővel érvényesíti magát.

A kifejezés fenkölt erélyére és az értelem mélységére nézve ezen jelenet nincs fölülhaladva az egész dramában. Faust megszólítja a földszellemet, a ki, úgymond, megadta néki mindazt, miért könyörgött. A Természet, a mely előbb egy elszigetelt és talányszerű jelenségekkel telt vadonnak benyomását keltette föl benne, most leleplezetlenül fekszik előtte nagyszerű egységében. »Mélységébe pillanthat most, mint jó barátnek szive fenekére.« Fölismerte az összes élő teremtmények (die Reihe der Lebendigen) előrehaladó fejlődését, látja »véreit csöndes bokorban, vízben, levegőben.« Hogy vajjon szerelme tette látását ily egyszerre tisztává, vagy az érzéki benyomások hosszú sora, melyeken Mephistopheles őt keresztül vezetete, nehéz eldönteni. Bármikép legyen is, szellemi természete nem lehetett ezen egész idő alatt oly tétlen, mint az talán föltünhetnék, ha tapasztalata egy ily értékes leczkét adott néki. Hogy gyönyörökben töltött élete elevenítette volna benne azt az érzetet, hogy minden élő lénynek rokona, és így leleplezte volna előtte saját szervi összefüggését a lelkes és lelketlen természettel, teljességgel nem ésszerűtlen következtetés. Nem emelkedett-e a költő maga az emberi élet sokféle tapasztalatából fenkölt szemléletére az egyetemes törvényeknek, melyek fön tartják és kormányozzák a létnek látszólag elkülönített tényeit?

Úgy az erkölcsi, mint a physikai világegyetemben egyformán alkalmazható ez a szabály. Munkás empirismus elkülönítve a veleszületett költői nézettől bizonyára sohasem fog ezen nagy-szerű eredményhez vezetni; de Faustban, mint Goetheben, ez a két fő-feltétel szerencsésen egyesülve van.

Faust még nem oldotta meg a lét talányát, még abban az értelemben sem, a melyben Goethe szerint, megoldható. A látszólag magától értődő tétel, hogy »embernek nem jutott tökélyes« egy nehezen kiküzdött leczkét állit ezen egetverő Prometheus szeme elé, hogy azt nem kell vaktában elfogadni és annál kevésbbé magát alávetve belenyugodni. Ha ő pályájának kezdetén könnyedén elfogadta volna ezt az alapelvet, mint az átlagos, előre nem törő halandó, a bánat, küzdés és vétek hosszú tanfolyamára nem lett volna szükség; de nem is érte volna el lényének azt a teljes kifejlődését, melyet csak ezen keserű, lelket kifürkésző fegyelem útján lehetett elérni. A jelen fokozaton az alapelv elfogadása különösen jelentős, mert mutatja, hogy most megtanulta vágyát annak ésszerű határai közé szorítani, a mi tényleg elérhető. Nem akarja többé fecsér-teni erejét a küzdelemben a Végtelennel. De az út, a melyen el kell érnie az embernek teljes értelmi és erkölcsi nagyságát, még eddig csak homályosan fekszik előtte. Lényegileg még mindig eudaemonista, személyes jólétet keres; minden gondolatának és tettének végső célja és tárgya önmaga, saját boldogsága. Még nem tanulta meg, hogy a legfőbb boldogság mindig kerüli azt, a ki makacsul keresi. A »mély, csodás rejtelmek« fölfedezése, a melyeket saját keble magában foglal, csak egy meddő ismeretet képvisel, a míg az erőnek ezen egész teljét önző célok elérésére fordítja.

Mondtam, hogy Faust magánbeszédét a földszellemhez intézte. Elfogadva Vischer meghatározását, hogy ez a szellem »személyesítése a természet életének nagy összeségében,« teljesen megegyező, hogy Faust neki köszönje ezt a mély belátást a természet szerves egységébe. Hogy a »magasztos lény,« mint Hartung és mások állították, az Istenre vonatkoznék, alig hihető, először, mert nincs semmi bizonyíték az egész dramában arra, hogy Faustnak tudomása volt Mephisto fogadásáról az Úrral, és másodszor, mert a másik föltevés sokkal kielégítőbben fejt meg az ismeretet, melyet a Természet titkairól szerzett. De más oldalról az utóbbi elméletnek elfogadása egy igen szembetűnő ellentmondást foglal magában. Abban az alakban, melyben a drama most előttünk fekszik, az Úr, és

nem a földszellem, adja Mephistót, Faustnak tudta nélkül, melléje társul. Weisse, és utána Vischer, az által háritják el ezt a nehézséget, hogy egy korábbi, félrevetett terv létezését teszik föl, melynek számos nyomát találják a jelenetben annak jelenlegi alakjában. Fölteszik továbbá, hogy ezen első terv szerint a földszellem küldte Mephistót Faust mellé. Nincs terem ahhoz, hogy a gonddal kidolgozott érvelést részletesen ismételjem, de figyelembe véve azt a tényt, hogy a Prologus a Mennyekben csak 1797-ben (tehát hét évvel a Töredék kiadása után) lett megírva, és így valóban utógondolat volt, a föltevés teljességgel nem látszik merésznek. Mindenki, a ki nyomon követte a drama növekedését Goethe levelezése útján Merck-kel, Zelterrel és Schillerrel, és megfigyelte az erőszakos állhatatlanságot, mellyel kiválasztott, elvetett és hozzáillesztett új fölतालálásokat a már létező anyaghoz, és a ki továbbá megemlékezik gyakori elcsüggedéséről és végső kijelentéséről, »hogy a költeménynek egyszer mindenkorra töredéknek kell maradnia,« el fogja ismerni, hogy Weisse föltevése nem foglal magában fél annyi tiszteletlenséget sem a költő műve iránt, mint a mennyit az gyakran szenvedett saját kezétől. Midőn például találomra egy csomó »Xeniát« (mind tömve személyeskedésekkel), a melyeket Schiller nem fogadott el a »Musenalmanach« számára, dobott »Faust« kellős közepébe, »Walpurgis-éji Álom, vagy Oberon és Titania Aranylakodalma« cím alatt, azt bizonyította, hogy minden mély műismerete mellett nem volt mindig a leglelkiismeretesebb művész. Továbbá szerette az ámitgatásokat, és jobban mondva öröme telt abban, hogy a kritikusoknak kemény diót adott fel-törni. »Jönnek és kérdeznek,« mondá egyszer Eckermannnak, »hogy mily eszmét szándékoztam megtestesíteni Faust-omban. Mintha azt magam is tudnám, és őket értesíteni képes volnék!«

Említettem már, hogy a Töredékben ez a jelenet »A Kútnál« című jelenet után van helyezve, midőn Faust már lényegileg végrehajtotta Margit romlását. A helyzet megváltoztatásának oka magától értődik; Faust most habozik és fontolgat a tett előtt, és elhatározza, hogy visszavonúl, midőn még idő van rá. Hogy nagyszerűen bölcselkedjék a tett után, és köszönetet mondjon »a magasztos lénynak,« mivel megadta neki mindazt, miért könyörgött, csaknem ördögi volna; nehéz volna az olvasóra nézve Faust pályáját a rokonszenv valami fokával követni egy ily embertelen vonás fölmutatása után.

A figyelmes olvasó mindazonáltal számos helyen oly ér-

telmet fog fölfedezni, a mely nem vág össze a jelenetek megváltozott céljával. Így e sorokban:

„Serényen éleszt ő mohó tüzet
Szivemben ama tündér nő után.
Így lelkem vágyból élve tántorog,
S az élvezetben vágy után halok meg.“

bizonyára benfoglaltatik, hogy Faustnak kedvese már ágyasa volt, a mely látszatot, a mint hinnem kell, a költő épen kerülni óhajtott. Miért helyezte át különben a jelenetet előbbi helyéről a jelenlegire? Mephistopheles feleleteiben szintén vannak ugyanily nemű célzások, a melyeket nehéz kimagyarázni.

A kisértő eddig még sohasem vetette le álarczát oly tökéletesen, mint ezen rövid, hatályos beszélgetésben. Először kigúnyolja Faustnak professori szokásait, azután panaszkodik saját fáradalmairól szolgálatában, és végre cynismusa, súlyosbitva a megnevezhetetlen taglejtéstől és arczjátéktól, leplezetlen trágársághoz közeledik. De Faustot magasztosabb hangulatában nem indítja meg a hivatkozás érzékiségére. Csak midőn Mephisto ravaszul a leggyöngédebb hűrt érintette meg benne, hivatkozva részvételére, adja meg vonakodva bár magát:

„Magát ő szörnyen únja ám,
Elnéздеgél a fellegek után,
Mint ereszkednek a város falára.
S „Lennék madárka!“ így sír a danája
Naponta, estve, éjfél tájba;
Olykor vidám, de nagy bús sokszor,
Aztán piros a szeme olykor,
Majd meg nyugodtabb színre, szembe,
De mindig szörnyű szerelembe.“

Szerelmesének rajza, a mint könnyelt szemekkel mereng az elvonuló fellegeken, egyszerre mélyen hatol Faustnak sovár szívébe, és ingerült fölkiáltásában: »Te kigyó, te —!« már a vallomás rejlik, hogy legyőzték. Legyőzeteése azonban, ha nem is nemes, nem aljas. Utolsó kitörése a Végzet ellen, a melyre tolja saját gyöngeségének gyalázatát, és heves önvádolása a romlás gondolatára, melyet okozott, — mindez úgy emberi, mint szerelmeshez illő:

„Segíts át, ördög, a kétség közén,
Ha lenni kell, legyen meg rögtön;
Roskadjon az ő végzete fölém,
Mig őt magammal pusztulásba döntöm.“

VII.

A legtöbb magyarázó egyetért abban, hogy Faustnak úgynevezett hitvallását úgy tekintik, mint Goethe saját vallási nézeteinek megtestesülését, és kétségtelenül abban az időben, midőn a jelenetet megírta, tűrhető pontossággal személyes meggyőződését fejezte ki. De más oldalról Goethe az utolsó ember volt, a ki megkísértse egy hitvallásnak megírását abban az értelemben, melyben a kifejezést rendesen alkalmazzák. Igen nagy tisztelet volt benne az igazság iránt, mint hogy azt egy phrasis szűk határai közé óhajtotta volna szorítani, a melyből annak idővel szükségképen ki kellett nőnie. Az abszolút igazságnak, mondta volna ő, ember mélyére nem hatolhat és azt szó ki nem fejezheti, és így egy hitvallás pusztá alanyi kifejezése annak, a mit egy ember vagy az emberek egy nagy testülete bizonyos időben hitt.

Van valami kiválóan édes és gyöngéd Margit aggodalmában Faust lelki üdeért. Határozottan bizonyítja, ha egyáltalában szükség van bizonyítékra, iránta érzett szerelmének tisztaságát és teljes önzetlenségét:

„Mondd meg, hogy állasz a vallás ügyébe?
Szívbeli jó ember vagy, de félek,
Hogy nem sokat törődöl véle.“

Biztonságban hitének szűk korlátain belül, annak pozitív, jól megállapított dogmaival, nem képes fölfogni kedvese gondolatának nagyszivü, messzeterjedő egyetemességét. Egy oly hit mint az övé természetesen nem rokonszenvez a kétellyel; és jól is van, hogy ennek így kell lennie. Egy oly Isten, a kit nem lehetne kifejezni vagy vallani sőt tagadni, nem lehetne néki Istene. Nem tudna megfelelni személyes szükségeinek, és süket lenne könyörgéseire. Faustnak fenkölt szavalása tehát hidegen hagyja őt; mind igen szépen hangzik az, mondja ő, de mégis van benne valami bökkenő. Nem a keresztény hit. Faust nem gyónik, nem tiszteli a szentséges sacramentumokat, a melyek rá nézve az ájtatos hit végleges ismertető jelei.

Első tekintetre úgy tűnhetnék föl, mintha Faust vallása, a mint az abbeli kísérletében, hogy meghatározza a meghatározhatatlant, ki van fejezve, pusztán szépészeti volna, teljesen kihagyva az ethikai elemét, a melyet Margit pozitív hite különösen hangsúlyoz. Lehet, hogy ez a látszat szándékos volt a költő részéről; hogy ő »a hitvallással« csak egy ideiglenes állapotot

akart megjelölni Faustnak lelki életében, melynek helyébe idővel aggkorának derült bölcsesége lépjen, midőn csak az önzetlen tetteiben, — jóakaró munkában embertársai jóléteért, keres majd boldogságot. De egészben véve ebből a szépészeti hitből nem hiányzik annyira az erkölcsi elem, a mennyire attól a hagyományos keresztény hit doctrinaristái félni látszanak. A szemlélődésnek ily fönséges magaslataira hágva, az ember alacsonyabb természete fölé emelkedik és nem oly könnyen támadható meg az aljasabb szenvedélyekből, a melyek lelkének alsóbb vidékein laknak. Emerson, szokásosan szerencsés kifejezésével, ugyanazon meggyőződést nyilvánítja ki: »Úgy vélem, hogy az értelem és az erkölcsi érzés öszhangzó dolgok; és hogy, jóllehet a bölcsesség kiirtja a manókat, mégis természetes gátul szolgál a véték ellen és sarkításul a lélek számára. Azt gondolom, hogy minél bölcsebb az ember, annál bámulatosabbnak találja a természeti és erkölcsi rendet, és föltétlenebb bizalomra emelkedik.« Ez teljességgel nem foglalja magában azt, hogy a tudós, a ki, mint Faust, élesebben szemügyre veszi az igazságot mint a sokaság, képtelen vétkezni, jóllehet rendesen létének magaslatain mozog. A kisértés szava, habár ritkább időközökben, mégis eléri őt. A bölcsesség, épen úgy mint a pozitív vallás, nem föltétlen oltalom a véték ellen. De, a mint már megállapítottam, nem kell feledni, hogy Faust esetében hivatkozással szerelmére, könyörületére, — nemesebb indulataira, — nyeri Mephisto hatalmát vissza fölötte, melyet a megelőző jelenetben majdnem elvesztett.

Pompás vonás Margit jellemzésében ösztönszerű utálat Mephistopheles iránt; és mily szép *naívsággal* van az kifejezve:

„Zaklatja véretem, ha látom.
Szeretem a felebarátom;
De a hogy rád vágyom szivemből,
Oly titkos borzongás lel ettől,
S gaznak nézem azonfelfül!
Isten bocsássa meg, ha ok nektül.“

És bájos, nyelvtanilag hibás hévvel könyörög kedveséhez, hogy szakítson véle. Jelenléte, úgymond, olyan mint egy teher keblén; rögtön látja az ember, hogy nem rokonszenvez senkivel:

„S ez rajtam oly erőt veszén,
Hogy a mint jön, már ollyat érzek,
Mikéntha már nem szeretnék.
Nem tudnék tőle imádkozni sem;
S ez rágódik a szivemen.
Te is úgy érzed, Henrik — nem?“

Faustnak sántikáló és félig humoristicus feleletei: »Hadd éljen ily csudabogár is,« és »Csak ellenszev,« magokon hordják az őszinteség hiányát, és azonfölül elárulják benső nyugtalanságát. Nem adhat fölvilágosítást, és így csak azon aggódik, hogy a beszédet e tárgytól elterelje. Ez az egyszerű, tanulatlan lányka, ki nyelvtani hibákat tesz és kéri kedvesét, hogy ne csókolja meg kezét, mert »olyan csunya,« a legfinomabb szellemi érzéssel van fölruházva, a melyek képessé teszik őt arra, hogy ösztönszerűleg érezze minden embernek erkölcsi légkörét, a ki közeledik hozzá. Így, midőn Faust és Mephisto először látogatták meg szobáját távollétében, visszatértekor azonnal érez valami idegen, más szellemü befolyást. Hirtelen, meghatározhatatlan félelem lepi meg őt, és kinyitja az ablakot:

„Oly terhes, fülledt a lég itt benn;
Pedig ma ott künn meleg sincsen.
Hogy is vagyok — nem t'om mi a':
Csak jönne már anyám haza.
Hideg borzongás szállt belém —
Bolond, félős lány vagyok én!“

Minden érzékeny szervezetü férfitu vagy nő tudni fogja, hogy mik ezek az önkéntelen idegenkedések; sőt Goethe, kinek észrevevőtehetsége rendkívül finom volt, egészen odáig ment, hogy hitt »egy szellemi *aura* létezésében, melynek útján benyomások, függetlenül a külső érzékektől, közölhetők volnának.«

A következő jelenetekben Faustnak és Margitnak lefelé rohanó pályája tüzes, lelke-szakadt rohamossággal van vázolva; de mindegyik jelenetnek oly világos az értelme, hogy a magyarázatok egészen fölöslegések volnának. A pletykázkodásban Lidivel a kútnál Margit teljes tudatára emelkedik a bűn szörnyiségének a világ szemében, a melyet elkövetett, és a Mater Dolorosához siet, hogy kitarja előtte szívének rejtett gyötrelmét. A sorok szakadozott, tántorgó menete imájában élénken kifejezi a kétségbeesett lányka hangjának vad, könnyektől elfojtott bensőségét, midőn-ahhoz sikolt segélyért, ki ismerte a bánat keserüségét, a ki szakadó szívvel nézett föl megölt fiára:

„Ki tudja,
Mint furja
A kín velömet keresztül!
Szegény szívem, hogy mit eped.
Miért remeg, mitől reped,
Te vagy tudója annak egyedül!“

A hol járok, a hol vagyok,
 Ugy fáj, oly sajogva sajog,
 Itt a szívem alatt!
 S otthon ha vagyok megint,
 Sírok, sírok, sirva mind,
 A szívem meghasad!"

És egyszerű virág-ajándokával reméli, hogy kiengeszteli az istenséget, melyet szerelmének hevében megbántott. Az ily sorokban: »Mint fúrja a kín velőmet keresztül,« egészséges, vissza nem riadó erőteljesség rejlik, mely nem áll meg finomítani és csíszolni, hanem merészen ragadja meg a legerősebb és legkifejezésteljesebb szólásmódot, nem törődve semmi kritikai akadékoskodással. És épen ezen közvetlenségben, a művészetnek ezen látszólagos nem tudásában, van elérve a legmagasabb művészet. Mily ragyogó ellentétet képez ez a Második Rész csíszolt, classicus túlfínomságával!

A legközelebbi jelenetben Bálint, Margit fivére, találkozik Fausttal éjjel, nővérének ablaka előtt, megtámadja őt, és Faust megöli. Faust mindazonáltal csak magát védi, és a megölés sem előre meg nem fontolt, sem nem szándékos. Mephisto bűvésze, a mely megbénítja a támadó karját, ad Faust döfésének halálos erőt. Mégis a törvény és saját lelkiismerete előtt gyilkos, és midőn a küzdelem zaja fölébreszti a szomszédságot, menekülni kényszerül. Margit, Márta és egy néptömeg gyűl a haldokló katona köré, a ki hangosan hirdeti huga gyalázatát, és utolsó lehelletével megátkozza őt.

Egy új alaknak bevezetése és gondosan kidolgozott jellemzése, a ki csak azért tűnik föl, hogy meghaljon, és hogy halálával egy szükséges *motívumot* szolgáltatson a dramában, művészi szempontból, mint Düntzer és mások állították, kifogás alá eshetik. Mindenesetre, a mint a drama most előttünk áll, a *motívum*, melyet Bálint megöletése szolgáltat, nem igen volna nélkülözhető. Faust igeiglenes távozásának, mely másképen menthetetlen volna, van most legalább elégséges oka. Sajat élete forog veszélyben, és az önfentartás ösztöne követeli, hogy menekülésben keressen biztonságot. Így nem tudja Margit bebörtönöztetését és elítéltetését, de azonnal visszatér, hogy megszabadítsa őt, mihelyt megtudja azt. Bálintnak jelleme, a ki igazi typusa a vitéz, szókimondó, kissé dicsekvő középkori katonának (*Landesknecht*), Goethe legjobb időszakának összes

kicsíszolt, realisticus erejével van rajzolva. Nem a bűn maga kelti föl méltatlankodását; mert nagyon valószínűleg, hasonlóan legtöbb bajtársához, magának is sok ily bűne van rováson. Rövid magánbeszédében soha egy pillanatig sem téveszti el szeme elől önmagát. Büszke volt szép hugára, és szeretett dicsekedni szépségével és kitűnőségével. Most már nem dicsekedhetik többé:

„Találós szóval, szemkaesintván
 Reám pirítson minden hitvány;
 Mint késedelmes adós tiljek,
 Minden történet-szóra hüljek,
 S ha összeverném mind rakásra,
 Mégse' hagyhatnám hazugságba!“

Bukásának visszaverődése saját jó nevére teszi őt ingerültté, és a tisztán önző fölindulás adja ajkára a szívtelen szavakat, melyek mindannyi törként hatolnak Margit kebelébe, midőn haldokolva fekszik ajtájánál.

A székesegyházi jelenetnek (mellyel az 1790-ediki Töredék végződik) borzasztó ereje előkészíti az olvasó lelkét az örülségre, mely a szerencsétlen lánykát az őt fenyegető végromlással egyetemben meglepi. Hogy vajjon a gonosz lélek, a ki mögötte áll, a karénekebe vegyítve könyörtelen szavát, Mephistopheles-e vagy Sátánnak valamely kisebb küldöttje, csekély fontosságú dolog. Saját lelkiismeretének szava cseng hallhatólag fülében, rettegéssel töltve el őt, összezavarva gondolatait, és megháborítva szegény, félig összetört agyát. Az örülség első rettentő előjelei, melyek ijesztőbbek az aggodalomban, melyet okoznak, mint a betegség maga, ragadják tova rémület-látogatta gondolatait kétség, lélekfurdalás és vad kétségbeesés viharában:

„Jaj, jaj!
 Nem eresztenek azok a gondolatok!
 Kasúl-keresztül járnak bennem,
 Mind ellenemre!

 Elszorulok!
 Szorit a fal!
 Megfojt az oszlop!
 Ledől a boltozat!
 Levegőt!“

A zord régi gregorián ének bevezetése az ítélet kérlelhetetlen hangjával páratlan vonás, mely mérhetetlenül emeli a jelenet tragikai hatását :

„Quid sum miser tunc dicturus,
 Quem patronum rogaturus,
 Cum vix justus sit securus?“

VIII.

Kiki emlékezni fog, hogy eddig, valahányszor Faustot Mephisto az érzéki kéjelgésnek egy jelenetébe vezette, őszinte, határozott undort tanusított. Auerbach Pinczejében a lármás nyeglék aljas gyönyöreit megvetette; és a Boszorkány Konyhájában finom természete visszaborzad az undorító látványoktól és hangoktól, melyekben társa gyönyörködik. Azóta nagy változásnak kellett benne végbe mennie; folytonos pajtáskodása Mephistophelessel, és a vétkek, melyeket félig akaratlanul elkövetett, lassankint hozzászoktatták őt a rosszhoz. Itt, a Walpurgis Éjszakájában, először látjuk őt osztozni Mephisto élvezeteiben, belemerülve a boszorkányok Szombatjának eszeveszett forgásába, és oly kihágásokat követve el, melyeket bensőbb lényében megvet. És mégis alig tudom hinni (a mint Kreyszig hiszi), hogy Goethe a lélekfurdalások ezen látszólagos távollétével Faustnak készséges megnyugvását akarta föltüntetni az ördögnek az ő erkölcsi lealjasítását célzó tervében. Egy vétek nem mindig bizonyít erkölcsi romlottságot. A tiltott gyönyör izgatott, erőszakos élvezete után az ember jobb természete képes magát ismét érvényesíteni, és a míg ez a visszahatás tart, az üdvösség kapuja soha síncs elzárva; de a hol a tett csak természetes gyümölcse a lélek romlott állapotának, ott a lélek már elvesztette visszaható erejét, és ösztönszerű logikai kifejezését a rossz tettben találja. Hogy Faustnál nem ez az eset, azt a következő jelenetek eléggé bizonyítják; és Margit látomásszerű megjelenésével a véres gyűrűvel nyaka körül, mely őt szilaj dőzsöléseinek közepette hirtelen kijózanítja, Goethenek az volt a célja, hogy jelképesen föltüntesse a visszavisszatérő lélekfurdalást, a mely szakadatlanul üldözi őt, és a melyet hasztalanul igyekezett elfojtani a boszorkányok tánczának süketítő forgásában. Ő csak igyekszik elhallgattatni a lelkiismeret intő szózatát, elfojtani a viharos emlékeket, melyek nem hagyják őt nyugton, békében. Mephisto, ki előtt a rettentő

jelenség teljességgel nem szívesen látott, kifejti éles elméjét, hogy Faustnak figyelmét elvonja, és azt mondja néki, hogy az Medusa, a görög varázsló nő, kit Perseus megölt. Veszélyes ránézni; tekintete a szemlélőt kővé változtatja. De Faustot nem lehet így megnyugtatni:

„Való, hogy ez halottnak szemepárja,
Mit kedves kéz nem zárt le még.
Ez a kebel, mit Margit nékem tára,
Az édes test, melyet én élvezék.“

A jelenet kezdete lefesti Faustot és Mephistophelest, a mint fáradtságosan másznak fölfelé a Harcz hegységnek meredek hasadékain és szakadékain keresztül, a melynek egyik csúcsán (a Brocken csúcson) tartották a boszorkányok, ősi német hagyományok szerint, évenkénti összejövetelüket Walpurgis Éjszakáján (április 30-adika és május elseje közt). Faust gyönyörködik a tájkép nagyszerűségében, melyet üde, bővérű és erőteljes versekben ír le. A tavasz éledni kezd a fákban, és ő is érzi annak szelid, fölvidító hatását. Társa, kinek negatív természete nem tud gyönyörűséget találni az újra ébredő élet jeleiben körülötte, telet érez még mindig testében, és fagy és hó után vágyik. Az éj sötétül; a hold utolsó negyedében van, és csak csekély világot ad:

„Mily búsan hozza, nézd, késő sugárát
A vereslő hold csonka kereke!“

Mephisto odaszólít egy lidérczet, és parancsolja néki, hogy világítsa meg az utat előttük, fenyegetve őt, hogy ha nem jár egyenest, »elfujja a lobogós kis lelkét.« Mindig fölebb és fölebb másznak, és a fák, sziklák és messzebb eső szirtek sajátságos, szeszélyes alakot öltenek magokra, a mint a holdtól megvilágított homályban mellettük elhaladnak:

„Meg a hosszú szikla orrok,
Egyik szippan, másik hortyog.“

A kuvik huhogása és a magányos bíbicz hosszú panaszos kiáltása olykor-olykor megtöri az éjnek csöndjét; szalamandrák puffadt hassal, vékony lábszárrakkal siklanak zajtalanul a bokrokon keresztül, és az óriási fagyökerek összetekerőzött kígyókként nyújtják ki görcsös, kampós karjaikat, mintha a vándorokat erős ölelésökbe akarnák szorítani. Így, jól fokozott növekedés útján, a helyzet borzalma nő, a mint emelkednek; a hangulat, melyet a vad táj jelképez, mind bűbájosabbá és

zordonabbá válik. Éjfélkor nagy vihar támad, melyen a boszorkányok a földnek minden sarkáról a Brockenre nyargalnak. Faust veszélyben forog, hogy a mélységbe zuhanjon, és Mephisto tanácsolja néki, hogy ragadja meg a sziklák ősi bordáit. Az ágak nyöszörgésén, a lezuhanó törzsek bömbölésén és a vihar örült süvöltésén keresztül hallatszik a boszorkányok karának »dühös varázsdala.« A boszorkányoknak, fél-boszorkányoknak és fölülről, alulról és távolból jövő hangoknak most következő karai nem egyebek, mint egy pusztá lepezett satira, mely célzásoktól hemzseg személyekre és a szerző irodalmi és személyes ellenségeskedéseire; valamennyien mulékony jellegűek és teljesen méltatlanok arra, hogy egy halhatatlan műben helyet foglaljanak. Teljesen érthetők csak Goethe kortársai előtt lehettek; jelenleg azon időszak irodalomtörténetének leggondosabb tanulmányozása sem képes fölfedezni teljes értelmüket. Mindazonáltal, ha kétségbe is vonjuk hitvány, jelentéktelen személyek illetően halhatatlanításának helyességét, a kikre most alig emlékeznének, ha nem érte volna őket az a megtiszteltetés, hogy Goethenek nemtetszését földidézzék, mind a mellett el kell ismernünk, hogy ezen karok, gyötrő célzásaikkal és a bölcsesség és esztelenség zavart összekeverésével, megfelelnek céljoknak a jelenetben, és épen azt a hatást idézik elő, melyet a költő célzott. Nem várhatunk világos és logikailag összefüggő beszédet egy dühöngő söpredék-tömegtől, a mely érzéki gerjedelem őrjöngésében rohan tova.

Német magyarázók már megoldották azt a föladatot, hogy a Walpurgis Éjszakájának költői zürzavarában a szárazföld a vitzől, a mulékony a lényegestől el legyen választva; de mind-ezen szellemes talányok végtére is csak alárendelt fontosságúak, és megoldásuk teljességgel nem szükséges a dramának mint egésznek megértéséhez. A ki akarja tudni, hogy mit jelképeznek állítólag Baubo, Örzse, a Proktofantazmista stb., az igen sok érdekes értesítést fog találni ezekre nézve Taylor Bayardnak »Faust«-fordításához írt jegyzeteiben; és Düntzernek terjedelmes és kimerítő commentarjában minden legcsekélyebb célzás a szövegben iszonyu nagyítóerejű kritikai görcső alatt van megvizsgálva.

Mialatt Faust lélekszakadva rohan tova a rikoztzó boszorkányok és boszorkánymesterek tömegével, elszakad vezetőjétől, a ki a süketítő zajt és zürzavart végre maga is megsokalja. Fölhívja Faustot, hogy tartson szorosan mellette, és félre vezeti őt reactionarius elégületleneknek egy kis csoportjához, a kik

egy tűz körül ülnek, aristokratikusan elkülönítve magokat a boszorkányok közös nyájától. Faust, a ki, mint felelete mutatja, azt remélte, hogy a rossznak ezen dáridójában a föladatnak magának valami megoldását fogja találni, vonakodva enged, kifejezve még mindig abbéli óhaját, hogy a többiekkel az oromra hágjon :

„Én ott fenn szívesebben járnék.
Fényt látok ott s füstoszlopot,
Ott gyűjti seregét a Sátán;
Nem egy talány fejlík meg ott!“

Hogy Goethenek látnia kellett, hogy valami nagy ellenmondás van Mephistophelesnek ezen különös szeszélyében, hogy Faustot a Brockenre viszi, hogy a boszorkányok Szombaját lássa, és azután, az utolsó pillanatban, félre vezeti, megakadályozva őt abban, hogy részt vegyen többi hiveinek kicsapongásaiban, — azt a szöveg világosan mutatja. Nyilvánvaló tehát, hogy valami határozott okának kellett lenni ezen különös eljárásra, még ha azt nehéz is gyanítani. Lehet, hogy a sürgéssel-forgással a boszorkányok fölfelé röpülésében célja volt a rossznak természetét mint a haladásnak egy elemét, mint egy sarkaló tényezőt az emberi művelődésben jelölni meg. Ezen alakban Mephisto, mint a tagadás szelleme, nem szereti a rosszat, és áldozatát attól távol kívánja tartani. Többre becsüli ő az elszigetelt csoportnak renyhe, önmagába mélyedt kéjelgését, melyet az előre haladó század hátra hagyott, a mely tespedt öntetszégben dédelgeti érzéki kedvtelését, saját magáért, a nélkül, hogy a polgári tevékenység zenebonájába vegyülne. Félreérthetetlenül erre czéloznak az elbocsátott minister, a letett tábornok, a népszerűtlen szerző és a királyi kegyből kiesett *parvenu* erőtlen panaszai. Mindnyájan dicsőítik a régi jó idöket, és saját balsorsukat a serdülő nemzedék szemtelenségének róják föl, a mely nem akarja többé elismerni a solid értéket. Itt, a meztelen ifju boszorkányok és az érzékiség eltompult hivei között, a hol a magát romboló kedvtelést önmagában cél gyanánt hajhásszák, és a hol egészséges becsvágy nem kelti föl az emberi erély szunnyadozó maradványát, Mephisto igazi elemében van, és ide hívja Faustot, hogy romlását befejezze. És Faust elfogadja meghívását; de örült tánczában az ifju boszorkánnyal a rettentő látomás, a melyről már beszéltem, fölmerül előtte, és elveszi kedvét minden további gyönyörtől:

„Nem látsz, Mefiszto, ottan
 Egy szép, halvány leányt, távolban, elhagyottan ?
 Magát úgy húzza csak odébb,
 Mint a ki lábán békót mozdít,
 Valóban, rémlik olyanképen,
 Hogy a jó Margithoz hasonlít.“

A tántorgó járás és a piros fonálka nyaka körül, »oly keskeny, mint egy késnek háta,« természetesen az őt fenyegető sorsnak jövődölései.

Mélyen fájlalnunk kell, hogy Goethe, a helyett, hogy megengedné Faustnak, hogy kövesse nemeslelkű ösztönét és siessen kedvesének megszabadítására, kényszeríti őt, hogy üljön le és hallgasson meg egy csomó gúnyoros epigrammát, a melyek nem befolyásolják tetteit és semmiféle hatással sincsenek sorsára. Az epigrammák elég jók a magok nemében és a szerzőnek alkalmat szolgáltatnak irodalmi ellenségeinek ostorozására, de nem állanak szerves összefüggésben a dramával, és jelenlegi helyzetökben csak arra szolgálnak, hogy a cselekvényt szükségtelenül késleltessék. Az olvasó, mint Faust maga, aggodalomtól ég Margit sorsáért, és nincs oly hangulatban, hogy egy puszta irodalmi szórakozásra vagy a szerző személyes sérelmeinek előadására figyeljen.

Attól a pillanattól fogva, midőn elhagyja a Brockent, az erkölcsi válság elmúlt Faustnak életében; a fölfelé törő ösvényen kezd haladni, és Mephistónak hatalma fölötte ezentúl állandóan enyészik. Az ördög, habár sikerült is neki vétekbé és nyomoruságba meritni őt, mégsem volt képes lényének legbensőbb részét megrontani. Lelkiismerete még mindig éber, és a nemeslelkűség még mindig él benne. Menekült Margittól, nem tudva talán állapotát, hogy saját életét megmentse; most, mihelyt meghallja szerencsétlenségét, — hogy, megfosztva esztől, megölte saját és az ő gyermekét, sokáig bujdosott a föld színén, hogy elkerülje büntetését, és végre börtönbe vetették, — nem akar többé az okosság szavára hallgatni, hanem követeli, hogy vigyék hozzá. Hasztalanul igyekszik Mephistopheles féken tartani nemeslelkű hevét, hiába emlékezteti, hogy vér tapad kezéhez, hogy a »meggyilkolt nyugvóhelye fölött boszúálló árnyak lengenek, lesve a visszatérő gyilkost.« Faustnak vonagló fájdalom-kiáltásaira fagyos nyugalommal feleli: »Nem első.« Előtte, a ki az idők kezdetétől annyi millió emberi életet látott semmivé lenni és helyrehozhatatlan romlásba merülni, ez a yad kétségbeesés egyetlen jelentéktelen életnek rombadőlten

esztelennek és megfoghatatlannak tűnik föl. Miért csatlakozott Faust hozzá, kérdi ő, ha nem tud lépni véle? Miért óhajt repülni, ha szédülékeny a feje? Az erősen zaklatott halandó csak szitkokkal s üres átkozódásokkal tud felelni. A földszellemhez fordul, »a ki méltatta, hogy megjelenjen előtte, ki szivét-lelkét ismeri« (ismét egy nyoma az első, félbenhagyott tervnek), hogy kergesse vissza Mephistót eredeti ebképébe, a melyben először közeledett a gyanutlan vándorhoz, könyörög »a nagy, dicső szellemhez,« hogy szabadítsa meg őt e czinkostárstól, »ki kárnak örvend és romlásra kéjeleg.«

Nem lehet tagadni, hogy világi szempontból van az igazságnak némi látszata Mephisto megvető szemrehányásaiban; és valószínűleg ennek homályos érzete hajtja Faustot a dűh és kétségbeesés ezen erőszakos, görcsös kitöréseibe. A hál, melybe nyitott szemekkel ugrott, összeszorúlt körülötte, és nem képes magát kiszabadítani belőle. Igaz, hogy a sétán Wagnerrel a város kapuja előtt egy madárnak szárnyai után vágyott, hogy a nap felé emelkedhessék; fölszólította a szellemeket, a kik vannak »ég és föld között sürgőben, lebegőben,« hogy ragadják őt »új, színes lét felé.« Egyik a szellemek közül fölszólításának engedelmeskedett, és most annak hatalmában van. A közönséges halandók korlátolt végzete nem elégitette ki, és az után sovárgott, hogy keresztül röpjön az életen, megízelve annak gyönyöreit és részesülve bánataiban is, de méltatlannak tartotta magához, hogy azon kötelességek tartsák őt lekötve, a melyek az embernek közönséges összeköttetéseiből származnak az emberrel. Megátkozta mindazt, »a mi uralva bíztat, — mint hitvest, gyermeket, cselédet és ekét.« Már most, így érvel Mephisto, hogy ez a pálya, mely után Faust oly lángolón sovárgott, lehetséges legyen, szükséges, hogy fölszabadítsa magát a gyöngeség alól, hogy emberi indulatai legyenek; egyszer mindenkorra túl kell adnia a részvéten s szerelmen, mert ezen érzelmek hozzábilincselnék őt a szűk körhöz, a melyet fenkölt lelke megvetett. Ez a következtetés bizonyára eléggé elfogadhatónak hangzik; de mégis, mint Margit mondja kedvese hitvallásáról, »csak biczeg az egy kicsit.« Jobb és ethikai szempontból egészségesebb ez az okoskodás: Ha vágyad teljesítésével mindannak fölláldozása jár, a mi a legjobb és legnemesebb benned, akkor a vágy maga hamis és jogtalan. Ha Faust maga nem jön azonnal ezen utóbbi következtetésre, az csak onnan van, hogy lelke igen mélyen el van merülve fájdalomában ahhoz, hogy magaviseletének eredményéből valami logikai követke-

etésekét vonjon. A Második Rész mindazonáltal mutatja, hogy mindezen véteknek, szenvedésnek és kétségbeesésnek leckéje nem vész el rá nézve. A jelen pillanatban csak szenvedélyes szemrehányásokkal könnyíthet szívének fulasztó túlteltségén; társának kegyetlen közönye fölingereli őt, és jó mentségül szolgál neki arra, hogy rátolja a felelősség összes terhét a szerencsétlenségekért, a melyek érték őt és azt, a kit szeret. És ez bizonyára igen emberi, és ezen esetben menthető is. Mit törődik ő hideg okoskodással és logikával; sőt mit törődik ő az étellel magával, midőn kedvese át van adva az emberi igazságszolgáltatás érzéketlen kezébe, és reggelre ítéletének végrehajtását várja! Az ördög tehát, látva, hogy nem tudja többé visszatartani őt, és azonfölül tudva, hogy, ha nem enged, alkujok többé nem kötelező, vonakodva beleegyezik, hogy őt Margit börtönébe vezesse, és hogy megmentse Margitot közös vétköknek következményeitől.

Ezen jelenetnek prózai formája meglepő, és alig előnyös ellentétet képez a drama többi részének bámulatos rhythmikai tökéletességével. Nem sok kétség fér ahhoz, hogy Taylor Bayardnak helyes az a hozzávetése, hogy Goethe ezen jelenetet csak sokféle sikertelen kísérletek után, hogy azt a drama többi részével metrikai öszhangba hozza, diktálta le végre (1803-ban) Riemernek jelenlegi alakjában. A *Paralípomenákban* több terv található a Walpurgis Éjszakája és a börtön jelenet közötti hézag betöltésére; de mind félre lett vetve, valószínűleg mivel Goethe érezte, hogy a cselekvénynek rohamos fejlődése a vég felé fő fontosságu volt, még ha az a valószínűségnek némi fölállozását is tette szükségessé. A puszta külső valószínűséget ő mindig igen csekély fontosságúnak tartotta, és az Aristotelesi egységeket királyilag nem vette figyelembe. Ha számot kellett volna adnia az időről, melynek a Walpurgis Éjszakája (mely, a szöveg szerint két nappal Bálint megöletése után volt) és a végső jelenet közt le kellett folynia, kényszerítve lett volna Margitot még tovább távol tartani szemüktől, és a feszültség fokozódása és a mozgás gyorsulása, a melyek a dramának alaptörvényei közt vannak, elveszett volna. Margit megszülte gyermekét s megölte őt; mint koldusnő messze elbujdosott hazulról; elfogták, törvény elé állították és elítélték, — fontos események sora, melyek egy hónapnál rövidebb idő alatt alig mehettek végbe. Faust, más oldalról, fölrázva a látomástól és nyugtalanítva a gyötrő lélekfurdalástól, elsiet a Brocken-től, és megtudván Mephistótól, hogy Margitnak élete veszélyben

forog, elhatározza, hogy megszabadítja őt. Kétségkívül azt kell következtetnünk, hogy erőszakos fájdalma nem tűrhet haladékokot, és hogy azonnal útra kél, hogy tervét kivigye; és Mephisto bűvös paripáin nem lehet hosszú az utazás. Könnyű belátni, hogy itt az időt illetőleg szembeszökő ellenmondás van, és minden olvasónak, hacsak nem tudja kitalálni a nehézségnek valami új megoldását, meg kell alkudnia véle úgy, a mint van. Azonban egy drama előadása magában is hivatkozás a képzelemre; nem lehet azt az idő és tér szigorú logikájával mérni. Így »Faust« cselekvénye a megnyitó magánbeszédétől az Első Rész záró jelenetéig valamivel több mint egy évi időszakot ölel föl, míg színpadon három vagy négy órára terjed ki; és mégis a néző illúziója teljes, és képzelme nem ütközik meg látszólagos lehetetlenségeken. A képzelemnek tehát, a mely a színházban oly magasán az idő törvényei fölé emelkedik, nincs szüksége fönnakadni az ellenmondáson, melyet az imént kijelöltem.

A következő jelenetnek hat rímetlen sora élénk állítja Faustot és Mephistót, a mint rohannak a levegőn keresztül fekete bűvös paripáikon. Elhaladnak a vesztőhely mellett, a hol régi német hagyományok szerint a boszorkányok a vétek véres bűnhődését megelőző éjjel összegyűlnek. Faust látja őket különös mozdulatokkal lebegni a fölállított vérpad körül és borzadva kérdezi, hogy mit csinálnak. Az összes borzalmak, melyekkel a középkor babonás képzelme a vesztőhelyet körülvette, erőt vesznek rajta, és ő tova siet, nehogy igen későn jöjjön, hogy megfossza a hóhért áldozatától. A párbeszédnek tömör rövidegsége élénk fogalmat nyújt sietségökről, és a hirtelenségről, mellyel a rettentő jelenség fölmerül előttük és ismét elenyézik.

Megérkeznek a börtönhöz; Mephisto a börtönört mély álomba meríti, hatalmába keríti a kulcsokat, és odaadja Faustnak. A jelenet kezdő sorai azonnal megütik annak alaphangját:

„Rég elfelejtett borzadály lel engem;
A lét egész siralma sir szivemben.“

Elérte hát a célját, a mely után epedt; nemének összes örömét és bánatát magára halmozá. De mennyire különbözik a szenvedés és bánat zord valósága azoknak pusztá elméleti képzeletétől a bölcs agyában! Az emberi indulatokat illető gondatlan kísérleteivel, törekvéseivel, hogy magában felölelje nemének egyetemes tapasztalát, mit ért el? Romba döntötte az egyetlen életet, mely drága volt neki. Valóban, nyert egy érzést, melyet

eszmedús képzelete nem ismert előbb; mert sohasem tudta, ebben az értelemben, hogy mit tesz az, egy emberi élet szétrombolójának lenni. Bűnének rettentő érzete megállítja őt az erősen elretheszt és elzárt ajtónál; ott, benn, hallja a szegény tébolyodott leányka énekét:

„Anyám, a kurva,
Mért ölt meg engem?
Apám, a hunczut,
Mégevett engem.
Kis húgom fa alatt
Elásta csontomat.
Igy lettem csapodár,
Erdei kis madár —
Hess! De magasra jár!”

A ballada félelmes összefüggéstelensége az ember vérért megfagyasztja. Midőn Faust kinyitja az ajtót és belép, a hóhérrel téveszti össze őt; a halál összes borzalma megragadja; arcát a szalmaágyba rejti, majd lábaihoz borúl és könyörög, hogy kímélje életét:

„Ha ember vagy, érezd gyötrelmemet!”

És megindító egyszerűséggel mondja el néki azt, a mit, fájdalom! nagyon is jól tud:

„Hisz még oly fiatal vagyok!
Oly fiatal még s el kell vesznem.
Szép is valék és az volt vesztem.
Itt volt hívem, most messze jár,
Koszorúm is volt, letépték már.
Ne fogj meg olyan mérgesen,
Nem bántottalak sohasem.
Ne hagyj hiába itt esengnem —
Hisz nem láttalak életemben!”

Nincs szemrehányó szava annak számára, ki oka nyomorának; egyszer közel volt, mondja ő, most messze jár. Azután jönnek zavart sorrendben a gondolatok menyekzőjéről, — az összetépett koszorúról, a szétszórt virágokról, — és gyermekéről, a kit, úgy képzeli, az egész éjjel csókolgatott. Faust le-sujtva a fájdalomtól, nem képes tovább hallgatni ártatlan örjögéseit, térdre borúl előtte:

„A kedves térdel! Őt tekintsed!
Megoldja a nyomorbilincset!”

Mégsem ismeri meg őt; hanem azt véelve, hogy a hóhér imádkozni óhajt véle, melléje borúl és a szenteket hívja segítségül;

majd a rettentő látomások, a melyeket fölindult lelke magányában alkotott, míg végre eszét megháborították, ismét fölmerülnek képzelme előtt:

„Ni! E falak megett,
E kűszöb alatt
A pokol riad.
S az ördög ádáz,
Dühében lármáz
És döngedez!“

Szívének gyötrelmében, megfélelkezve minden elővigyázatról, Faust most nevéen szólítja őt, és a kedves, jól ismert szónak hangja egy pillanatra fölébreszti szendergő eszét. Örömteljes fölindulással szökik föl, a bilincsek, melyeket Faust megoldott, lehullanak tagjairól, és szorosán átöleli őt. Kezének érintésére és szavának hangjára a pillanat tragikai valósága elenyészik. Bánat hogyan tenyészhetnék, hogyha ő közel van? Élénk visszatekintésben ismét látja mult életüknek boldog jeleneteit, s szeretve csüng mindegyiknek emlékéen:

„Itt az utcza már előttem,
Hol láttalak legelsőben —,
S a kert, hol Mártával járunk,
S téged várunk.“

Mily bámulatos bepillantást engednek nekünk e sorok Margit gyermekded, bizalomteljes lelkébe! Ez a teljes magaaátengedés a pillanat indulatának, legyen az akár öröm akár bánat, csak gyermekek és egyszerű, gyermekded lelkek jellemvonása; és a hirtelen átmenet az indulat egyik végétéből a másik egészen ellenkezőbe hatalmasan megilleti a szívet magasztos egyszerűségével és pathosával.

De Faust nem tud most boldogságra gondolni; nem tud keblén késlekedni, nem tudja viszonzni szerető édelgéseit; csak a veszélyre tudja emlékeztetni, mely fenyegeti mindkettőjüket, s menekülésre unszolni. Látszólagos hidegsége keserűen fáj Margitnak; nem akarja többé megcsókolni őt; kitanult a csókolásból, pedig egykor úgy csókolta, mintha meg akarta volna fojtani:

„Oh jaj — hideg az ajkad —
Úgy hallgat.
Nem tudsz szeretni!
Szerelmedből
Ki vetkezett ki?“

a mire válasza ismételt unszolás menekülésre:

„Kövess! Jer, — édes! — A félelmet üzd el!
 Öllek százszor, ezerszeres tüzvel!
 Csak hogy kövess: ezt kérem én csupán.“

De a menekülés reménye csak bűne tudatát ébreszti föl benne, melyet jelenlétének öröme elfelejtetett véle. A gyötrő látomások visszatérnek, gondolatai reménytelen zavarban tévelygnek, és esze ismét elborúl:

„Add a kezed! Nem álom! — Az!
 Édes kezed! De nedves félig.
 Töröld le, kérlek! Mert úgy rémlik,
 Vért látok itten.
 Mit tettél? Oh nagy Isten!
 Minek ez a kard itt?
 Hagyd hüvelyében!
 Kérlek, kérlek szépen!“

És midőn szelleme tovább időz a képeken, melyek előtte fölmerülnek, feszültebbé lesz látomása s reménytelenül hányódik ide s tova a legvadabb agyrétek tengerén. Látja gyermekét vergődni a habokban, látja elmerülni s ismét fölszínre jönni, és hangosan eseng hozzá, hogy mentse meg. De a borzalom tetőpontra hág, midőn bűbajos, realisticus eréllyel hozza vissza emlékébe anyjának halálát:

„Csak ott ne mennék el a hegynél!
Ott guggol anyám egy kövön ;
A hideg rázza üstököm !
Ott guggol a kövön az édes anyám
És biczeg a fejével.
 Nem integet ám! Nem bólogat ám!
 Csak nem bir a fejével.
 De sokat aludt! Ébredni se tud!
 Elaludt a szegény, de miértünk!
 Beh boldog időket is éltünk!“

Milyen ijesztő realizmus rejlik az anya ezen rajzában, a ki kövön ül s mindig biczeg nehéz fejével.

Midőn Faust látja, hogy minden kérése és könyörgése hasztalan, végre arra határozza magát, hogy erőszakkal viszi el; de ő a kétségbeesés erejével áll ellent. A sötétségnek közepette, mely lelke fölött borong, még mindig él benne egy homályos, de ezért nem kevésbé rendületlen meggyőződés, hogy a büntetés, mely vár reá, jóvátevése bűneinek. Nincs számára remény többé a földön, mondja ő. Miért menekülne? Úgy is megtalálnák, és visszavonszolnák börtönébe. Az élet, melyet néki följánl, rosszabb lenne a halálnál; mert hogyan tudna

szeretve csüngen a férfi oldalán, a ki bűnében osztozott és annak oka volt :

„Oly sanyarú a koldus élet,
Kivált ha bánt a lelkösméret.“

Midőn így visszautasítja a feléje nyújtott mentő kart, önkéntes bár csak félig öntudatos cselekedettel a büntetést választva, a melyet még korának szigorú törvényei szerint is csak félig érdemelt meg, halála többé már nem visszatorlás, melyet kívülről ráerőszakoltak, hanem szabad és hősi önfeláldozás. Ez az önkéntes halál ily módon őt, örütségének s vétkének közepette, erkölcsi méltóságra emeli, a mely a végső, felülről jövő szózatot, hogy meg van mentve, úgy tünteti föl mint természetes megerősítést saját meggyőződésünknek, hogy vétke sohasem illette lényé belsejét, — hogy szívében ő még mindig jó, ártatlan s tiszta volt. Mindazonáltal a tett, a melyet egyszer elkövettek, tekintet nélkül az indokokra, a melyek arra rávihettek, kérelhetetlen tény, a melyet meg nem törtéنتé tenni nem lehet, — vétség a társadalom erkölcsi rendje ellen, melyet a társadalomnak, a mint az fönnáll, meg kell bosszulnia. És gondolatainak minden tévelygésén keresztül, ez a mélyen meggyökerezett tudat folytonosan érvényesül, hogy, még ha ki is tudna menekülni a földi igazságszolgáltatás karjaiból, nincs számára többé nyugalom és béke. Gyermekedd hite mégis a vigasznak egy forrása számára, mely el van zárva Faust elől; bizalomteljesen veti magát alá az Úr ítéletének, Hozzá könyörögve, hogy segítse és vezesse :

„Tied vagyok! Atyám, te védj meg engem!
Ti angyalok! Mennyei seregek!
Borúljatok rám s védjetelek!
Henrik! Én félek tőled!“

Mephisto, a ki belépett, hogy emlékeztesse őket, hogy a hajnal hasad, kimondja a kemény végzést fölötte, hogy »fején az ítélet,« de egy angyal szava fölülről biztosit, hogy »övé az élet.« Parancsoló hangon szólítja Faustot, hogy kövesse; de midőn eltűnik, Margit szavát halljuk, a mint aggódva elhalón kiált utána: »Henrik! Henrik!« És így végződik a tragoedia első része. A szerencsétlen lányka, kinek a földön utolsó napja épen most virad föl, még mindig telve van gyöngéd gonddal a férfiu sorsáért, a ki őt romlásba döntötte, de a kit mégis szeretni meg nem szünhetik. És, mint Vischer mondja, az ő

aggódó, részvevő kiállása a számtalan rokonszenvező emberi szívek kívül álló hatalmas láthatatlan karának hangjává bővül; jelképévé válik az a számos aggódó kérdéseknek, a melyekkel követjük a vétekekkel terhelt férfiut a nagy és fontos pályára, a mely megnyílni készül most előtte Az angyalok éneke a Második Rész végén így kétszeresen igazzá válik, hogy »a szeretetet fölülről mindig kísérte őt.«*

Popini Albert.

* A „Faust“ Első Részéből vett idézetek Dóczy Lajos fordításából vannak véve, a Második Részéből vett egyetlen idézett pedig a Dr. Várady Antaléból.

II.

A tanári személyzet.

a) A rendes tantárgyak tanárai.

1. **Csernus László**, kegy. rendi tag; tanította a phys. földrajzot 3., a mennyiségtant 6. 7. 8. s a természettant a 7. 8. osztályban, heti 18 órában. A természettani szertár öre és az intézet meteorologusa. Tanít 3 év óta

2. **Csintalan Pál**, kegy. rendi tag; tanította a vallástant 2. 5. 6. 7. 8., a magyar nyelvet a 3. s a földrajzot a 2. osztályban, heti 17 órában. Főgymn. hitszónok. Tanárkari jegyző. Tanít 17 év óta.

3. **Janky Károly**, kegy. rendi tag; az orsz. középisk. tanáregylet tagja; tanította a magy. nyelvet a 4., a német nyelvet a 8. oszt.-ban, heti 6 órában. A főgymn. igazgatója Tanít 27 év óta.

4. **Karsay János**, kegy. rendi tag; tanította a latin nyelvet 3. 6., a görög nyelvet a 6 oszt.-ban, heti 17 órában. A VI. osztály főnöke. Tanít 11 év óta.

5. **Keller János**, kegy. rendi tag; tanította a magyar nyelvet 2., a latin nyelvet 2. 5. osztályban, heti 18 órában. A II. oszt főnöke. Az ifjusági kisebb könyvtár öre. Tanít 3 év óta.

6. **Keszthelyi Endre**, kegy. rendi tag; tanította a magyar nyelvet és irodalmat az 5. 6. 7. 8., a német nyelvet a 7. s a philosophiát a 8. osztályban, heti 18 órában. A VIII. oszt. főnöke. A „Gyakorló iskola“ vezetője és az ifj. nagyobb könyvtár öre. Tanít 18 év óta.

7. **Kövessy Kálmán**, kegy. rendi tag; a magy. történelmi társ. rendes tagja; tanította a történelmet 3. 8., a mennyiségtant 2. 3. 4. osztályban, heti 17 órában. A III. oszt. főnöke. Tanít 18 év óta.

8. **Matter János**, kegy. rendi tag; tanította a latin nyelvet 7. 8., a görög nyelvet 8. osztályban, a történelmet a 4. oszt.-ban, heti 18 órában. Tanít 4 év óta.

9. **Mészáros József**, kegy. rendi tag; tanította a vallástant 1. 3. 4., a magyar és latin nyelvet az 1. osztályban, heti 19 órában. Az I. oszt. főnöke, algymn. hitelemző. Tanít 14 év óta.

10. **Pfanczer Gábor**, világi, az orsz. középisk. tanáregyesület s a kir. magy. term. tudom. társ. rendes tagja; tanította a rajzoló mértant az 1—4. és a szépirást 1. 2. oszt.-ban, heti 12 órában. A rajzterem szerelvényeinek öre. Tanít 18 év óta.

11. **Pongrácz Adolf**, világi, tanította a tornázást 1—8. oszt.-ban, heti 16 órában. A tornaterem szerelvényeinek öre. Tanít 21 év óta.

12. **Popini Albert**, kegy. rendi tag. tanította a német nyelvet 3. 4. 5. 6., a latin nyelvet a 4. oszt.-ban, heti 19 órában. A IV. oszt. főnöke. Tanít 1 év óta.

13. **Poór János**, kegy. rendi tag; tanította a mennyiségtant 1. 5., a földrajzot 1., a természetrajzot 4. 5. 6. osztályban, heti 19 órában. Az V. oszt. főnöke. A természetrajzi szertár és a vegytani laboratórium szerelvényeinek őre. Tanít 2 év óta.

14. **Vörös Máttyás**, kegy. rendi tag; tanította a görög nyelvet 5. 7., a történelmet 5. 6. 7. osztályban, heti 18 órában. A VII. oszt. főnöke, az egyházi ének vezetője. Tanít 9 év óta.

b) *Felekezeti hittanárak*

1. **Hoffmann Mór**, világi, okl. főgymn. tanár, tanította az izr. vallású hittant 1–6. oszt.-ban, heti 6 órában. Tanít a főgymnasiumban 9 év óta.

2. **Hütter Lajos**, evang. lelkész, tanította az ágost. evang. hitv. tanulókat, heti 2 órában. Tanít az intézetnél 7 év óta.

3. **Matolcsi István**, evang. reform. lelkész; tanította a hely. v. tanulókat heti 2 órában. Tanít az intézetnél első évben.

4. **Dr. Neumann Ede**, főrabbi; tanította az izr. vallástant a 7. és 8. osztályban, heti 2 órában. Tanít az intézetnél 6 év óta.

5. **Pavlekovics Metód**, gör. kel. vall. lelkész; tanította a gör. kel. vallású tanulókat, heti 2 órában. Tanít a főgymnasiumnál 12 év óta.

c) *A rendkívüli tantárgyak tanárai.*

1. **Popini Albert**, kegy. rendi tag; tanította a francia nyelvet a kezdőknél és a haladóknál heti 4 órában.

2. **Keszthelyi Endre**, kegy. rendi tag; tanította a gyorsírást kezdők és haladóknál heti 4 órában.

3. **Venczel Rezső**, világi, tanította a zenét heti 4 órában. A zeneiskola szerelvényeinek őre.

4. **Vörös Máttyás**, kegy. rendi tag; tanította a műéneket heti 4 órában. Az énekiskola szerelvényeinek őre.

III.

Előadott tananyag.

Első osztály.

Osztályfőnök: MÉSZÁROS JÓZSEF.

Vallástan. Hetenkint 2 óra. Az ember rendeltetése és végcélja. A hit. Az apostoli hitvallás. Isten tiz parancsolata. Az anyaszentegyház öt parancsolata. A keresztény igazság. A malaszt eszközei: a szentségek és az imádság. — Tankönyv: Egri középkeletizmus. Eger. 1882. Tanár: Mészáros József.

Magyar nyelv. Het. 6 ó. Olvasásra, elemzésre, meg a tartalom elmondásának gyakorlására kisebb elbeszélések, leírások, történelmi elbeszélések a görög, a római, a magyar történelem őskorából és az első magyar századok történetéből. Ezekon kívül a helyes kiejtés, hangsúlyozás, általában az előadás gyakorlására kisebb történelmi elbeszélő és nemzeti lyrai költemények.

Nyelvtani anyag; A szóhangok és betűk. A hangváltozások. A szók. A tö és a rag. A rag és a képző. A beszédrészek. A mondatrészek. Az ige és az ige ragozása. A mondatrészek értékeinek bővebb kifejtése. A beszédrészek alakulása mondatrészekké a ragok és névutók különféle értékei szerint. A határozók ismertetése különös tekintettel az állítmány jelentésének kiegészítésére. A mondat szerkesztés gyakorlása. Előkészítés az igetanhoz. A képzés. Kéthetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Ihász-Mayer, Magyar Nyelvtan. Budapest, 1883. Szvórényi József. Olvasmányok I. r. Budapest, 1884. Tanár: Mészáros József.

Latin nyelv. Het. 7 ó. A betűk felosztása és kimondása: a hangzók és a mássalhangzók felosztása és változásai: a szótagok elválasztása. Olvasás. — A beszédrészek. Az ige cselekvő és szenvedő jelentőmódjának jelene és fölszólító módja. A névszók. A névejtegetések. A fokozás. — A névejtegetések kiegészítése a rendhagyó- és a görög-ejtegetésű nevekével. A fokozás kiegészítése a határozók ismertetésében a fokozott melléknévi határozókkal. — A praepositíós casusok, és jelentés szerinti értékeik. A névmások. A számnevek. A nemek szabályai. Előkészítés az igetanhoz. Gyakorló könyvből: Róma története 21 fej. és 10 mese könyv nélkül. Hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. — Tankönyv: Szepesi-Tóth Latin alaktan I. r. Budapest. 1887. Tanár: Mészáros József.

Földrajz. Het. 4 ó. A magyar állam és Europa többi részeinek leírása; a magyar alföldek, a Duna és Dráva, továbbá a Dráva és Száva köze és a magyar felföldek hegy- és vízrajza, megyéi, nevezetesebb

városai és lakóinak ismertetése, nemkülönben az egyes vidékekre jellemző, hasznos vagy káros természeti tárgyaknak szemléltető leírása. Europa többi részeinek leírásainál Europa hegy- és vízrajza, éghajlata, politikai felosztása, állat- és növényvilága, fontosabb közetek és ásványok ismertetése. Europa egyes országai és nevezetesebb városai. Térkép vázlatok készítése. — Tankönyv: Visontay-Borbás. A magyar állam s Europa többi részeinek földirata. Budapest, 1887. Tanár: Poór János.

Szám t a n. Het. 3 ó. A tizedes számrendszer; a római számjegyek ismertetése; a négy számolási alpmivelet nevezetlen és megnevezett egész számokkal, kiváló tekintettel a fejszámolásra; egyenlőségek: áttételi törvény; váltás; összevonás; törzsszám, tényezőkből összetett szám, viszonylagos törzsszám; a számok oszthatósága; a legnagyobb közös osztó; a legkisebb közös osztandó (többes); a közöséges törtszám; a törtek átalakítása; számolási műveletek közöséges törtekkel: — Tankönyv: Dr. Lutter Nándor. Közöséges számtan I. r. Budapest, 1877. Tanár: Poór János.

Rajzoló mértan. Het. 3 ó. Planimetriai elemek: a pont, a vonalak szerkesztése, iránya és elnevezése, ugyanezekkel a négy számolási mivelet; a párhuzamos és az eltérő vonalak; a szögek, ezeknek hányfélesége és mérése szögmérővel; a szabályos és szabálytalan három-, négy- és többszögek szerkesztésének különféle módja, elnevezése szögeik és oldalaik szerint; a hasonlóság és összeillőség; az ivvonalak és ezek osztása mértanilag; a kör és ennek nevezetesebb vonalai; a kerület és még néhány fontosabb görbe vonal ismertetése és szerkesztése; terület- és térfogat számítások. Az egyenes és hajlott vonalak alkalmazása a görög, római, mór és byzanti mozaik sík ékitmények rajzolásánál. — Tankönyv: Landau Wohlrab Rajzoló geometria. Tanár: Pflanczer Gábor.

Szépírás. Het. 1 ó. — Tanár: Pflanczer Gábor.

Tornázás. Het. 2 ó. Szabad és rendgyakorlatok; közös kezdőgyakorlatok (többnyire függő eszközökön) és az ugrás különféle nemei. — Tanár: Pongrácz Adolf.

Második osztály.

Osztályfőnök: KELLER JÁNOS.

Vallás t a n. Hetenkint 2 óra. A ker. kath. anyaszentegyház szer-tartásainak és szokásainak magyarázata. — Tankönyv: A ker. kath. anyaszentegyház szokásai és szertartásai. Veszprém, 1883. Tanár: Csintalan Pál.

Magyar nyelv. Het. 5 óra. Mondattan; egyeztetés, szóvonzat, szórend; összetett mondatok, mellé és alárendelt mondatok viszonyai; körmondatok; szóképzés, szócsoportok; szóösszetétel. Elbeszélő prózai és költői olvasmányok tartalmi magyarázata s azok tartalmának szabadon való elbeszélése; emlézés, szavalás. Kéthetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Ihász-Mayer Magyar nyelvtan. Budapest, 1883. Szvorenýi József. Olvasmányok II. r. Budapest, 1878. Tanár: Keller János.

Latin nyelv. Het. 7 ó. Az alaktan befejezése, főleg: genus-szabályok, a teljes cselekvő, szenvedő és deponens igeragozás; az igék múltja és supinuma; rendhagyó, hiányos- és személytelen igék;

szóképzés, szócsoportok összeállítása; fordítás, elemzés. Hetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Szepesi-Budavári Latin alaktan II. r. Budapest, 1877. Tanár: Keller János.

Földrajz. Het. 4 ó. A Földközi-tenger medencéjét környező országokon kívül Európa, Ázsia, Afrika többi országai, Amerika és Ausztrália-Polynesia természeti viszonyainak ismertetése: városok és vidékek néprajza, a lakosok főbb foglalkozása, a feltünőbb föld, és kőzetemeknek, jellemzőbb állat- és növényfajoknak lehetőleg szemléltető leírása. — Tankönyv: Visontai-Borbás, Egyetemes földirat. Budapest, 1885. Stieler-Gönczy Iskolai atlasz. Tanár: Csintalan Pál.

Számítan. Het. 4 ó. A négy alapművelet közönséges törtekkel; számolási rövidítések, az u. n. számolási műveletek korlátolt pontossággal; az arányosság fogalmának fejtegetése; az egyszerű és összetett hármasszabályhoz tartozó feladatok megfejtése az aránylatok tana szerint; az olasz számolásmód; a láncszabály és száztóli számítás. — Tankönyv: Dr. Lutter Nánd. Közönséges számítan II. r. Budapest, 1881. Tanár: Kövessy Kálmán.

Rajzoló mértan. Het. 3 ó. Stereometriai elemek, a sík és térbeli egyenes; a testszögek; az egyenes és hajlott felületű mértani testek ismertetése, szerkesztése adott méretekből a hasonlóság és egybeillőség alapján; a testek hálózatának készítése; a testek felületének és köbtartalmának kiszámítása. Sík-éktípusok rajzolása a szimmetria felhasználásával. — Tankönyv: Landau-Wohlrab: Rajzoló geometria II. r. Tanár: Pflanczer Gábor.

Szépírás. Het. 1 ó. — Tanár: Pflanczer Gábor.

Tornázás. Het. 2 ó. Rendgyakorlatok; egyszerű és összetett könnyebb szabadgyakorlatok kézlővel és botokkal, közösen I. és II. foku gyakorlatok függő támasz eszközökön; magas- és távugrások. — Tanár: Pongrácz Adolf.

Harmadik osztály.

Osztályfőnök: KÖVESSY KÁLMÁN.

Vallás tan. Hetenkint 2 óra. Az isteni kinyilatkoztatás története a világ teremtésétől a Megváltó eljöveteleig. — Tankönyv: Róder Alajos, Bibliai történet I. r. Oszövétség. Budapest, 1871. Tanár: Mészáros József.

Magyar nyelv. Het. 3 ó. A nyelvtan rendszeres áttekintése; a hangsúlyos verselés ismertetése; összefüggő történeti olvasmányok; elbeszélő költemények. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat az iskolai olvasmánnyal kapcsolatban. — Tankönyv: Ihász-Barbarics Magyar nyelvtan. Budapest, 1886. Szvorényi József Olvasmányok III. r. Budapest, 1884. Tanár: Csintalan Pál.

Német nyelv. Het. 4 ó. Név- és igeragozás; a szóképzés elemei; a mondatrészeknek, a fő- és mellékmondatoknak megkülönböztetése; szótanulás az olvasmánnyal kapcsolatban és tárgyi csoportokban; szóbeli fordítás németből magyarra és magyarból németre; kisebb költői darabok betanulása. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. Tankönyv: Hoffmann Mór, Német nyelvtan I. r. Budapest, 1884. Tanár: Popini Albert.

Latin nyelv. Het. 6 ó. szókötés: az egyeztetés ek, esetvonzatok; az előjárók, névmások használata, infinitivusi és participalis szerkesztések, gerundivum, gerundium és supinum használata példamondatok fordításával. Összefüggő olvasmányul Livius történeteiből, a királyok korából 20 fejezet és 14 Phaedrus-mese. Hetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Szepesi-Tóth, Latin szókötés tan. Budapest, 1880. Elischer József, Latin olvasókönyv. Budapest, 1880. Tanár: Karsay János.

Történelem. Het. 4 ó. Magyarország története tekintettel a társadalmi viszonyok fejlődésére. — Tankönyv: Mangold Lajos. A magyarok története. Budapest, 1883. Tanár: Kövessy Kálmán.

Physikai földrajz. Het. 2 ó. Halmazállapotok, nehézség szabadesés, víz, levegő, melegség, világosság, elektromosság, mágnesség, a földfelület physikai jelenségei; a föld mint csillag, mozgása; a naprendszer és az álló csillagok. — Tankönyv: Heller Ágost, Physikai földrajz, Budapest, 1884. Tanár: Csernus László.

Számítan. Het. 3 ó. Az egyszerű és összetett kamatszámolás; határidőszámolás; ráfizetmény; állampapírok; biztosítási ügy; váltók; egyszerű és összetett lerovat; göngysúly; társaság szabály; elegyítés szabály. — Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, Közönséges számítás III. r. Budapest, 1881. Tanár: Kövessy Kálmán.

Rajzoló mértan. Het. 2 ó. A szerkesztő síkmértan; az egyenes vonalú sík idomok másolása és szerkesztése adott méretekben az egybeillőség és hasonlóság alapján; merőleges és párhuzamos egyenesek symmetrical mértani szerkesztése; távolságok és szögek aránya és osztása; kisebbített mértékek ismertetése és alkalmazása a szögek szerkesztésénél és az idomok másolásánál; Pythagoras tantétele; síkidomok átalakítása és osztása egyszerű képletekben kifejtve; kisebb területek felmérése és rajzolása; a térkép-rajzolás elemei. A görög, arab és renaissance, maander-díszítványok összetettebb alakjai: stílyált levél- és virágidomok színezett rajzolása. — Tankönyv: Dr. Császár Károly, Szerkesztő planimetria I. r. Budapest, 1880. Tanár: Pfanczer Gábor.

Tornázás. Het. 2 ó. Szabad- és rendgyakorlatok kézlővel és botokkal, közösen I. és II. foku gyakorlatok függő támaszeszközökön; magas és távugrások. Tanár: Pongrácz Adolf.

Negyedik osztály.

Osztályfőnök: POPINI ALBERT.

Vallás tan. Het. 2 ó. Az isteni kinyilatkoztatás történetének folytatása: Előkészület a Megváltó eljövételéhez; keresztelő szent János tanítása és élete; a Megváltó és a Megváltás története; az anyaszentegyház alapítása és terjedése az I. században; az apostolok cselekedetei. — Tankönyv: Róder Alajos Bibliai történet II. r. Ujszövetség, 1881. Tanár: Mészáros József.

Magyar nyelv. Het. 4 ó. Irálytan: az irálytan segédeszközei; az elmélkedés és eszmealkötés; érteményezés, részelés, felosztás és bővítés; körmondatok készítése; irálykellékek; választékosság; a képletek és alakzatok; a hangsúlyos és ütemes verselés; az antik-idő-

mértékes verselés. Nagyobb epikus olvasmányul Arany János Toldija; kisebb költői darabok alaki elemzése; prózai olvasmányok: leírások, élet- és jellemrajzok. Kéthetenként egy írásbeli házi dolgozat. — Tankönyv: Névy László, Stilisztika I. r. Budapest, 1880. Lehr Albert, Arany János Toldija. Budapest, 1880. Tanár: Janky Károly.

Német nyelv. Het. 3 ó. Alaktani ismétlések után szócsalád, szóképzéstan és a teljes mondattan; rokon alakú és rokon értelmű szók szó- és mondatcsoportokban. Prózai és költői darabok olvasása, fordítása és elemzése s néhány költői darab beemlézése. Szótanulás. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Hoffmann Mór, Német nyelvtan és Olvasókönyv II. r. Budapest, 1882. Tanár: Popini Albert.

Latin nyelv. Het. 6 ó. Mondatkötéstan; az idők és módok használata; a mellé- és alárendezés részletesen; feltétes, kérdő és körmondatok; oratio recta et obliqua; prosodia és metrika. Összefüggő olvasmányul Livius történeteiből, a köztársaság kezdete (8 caput); a plebeiusok és patriciusok egyenetlenkedése (17 caput); a köztársaság korából: 7. Phaedruses mese. 3. Szemelvény Ovidiusból. Hetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Szepesti-Tóth, Latin mondatkötéstan II. r. Budapest, 1886. Elischer József, Latin olvasókönyv Budapest, 1880. Tanár: Popini Albert.

Történelem. Het. 3 ó. A hajdankori népek rövid ismertetése; a görögök és rómaiak története a császárság megalapításáig; a társadalmi élet és műveltségi viszonyok vázlata. — Tankönyv: Vaszary Kolos, Világtörténelem I. r. Budapest, 1880. Jausz Gy., Történelmi atlasz I. r. Tanár: Matter János.

Természetr. jz. Het. 3 ó. Ásványtan. A chemia alapfogalmai; az ásványok physikai és alaki tulajdonságai; a chemiai összetételre alapított 5 főosztály ismertetése s ezekből az ásvány rendszer meg-alapítása fővonásokban; az ásványok részletes leírása. Kőzettan: az egyszerű kőzetek megismertetése ásványtani alapon s az összetett kőzetek általánosan elterjedt, nevezetesebb fajai. A geologia alapvonalainak ismertetése. — Tankönyv: Dr. Roth Samu, Ásvány-, kőzet- és földtan. Budapest, 1885. Tanár: Poór János.

Matematika. Het. 3 ó. Bevezetés a betűszámtanba; a négy alpművelet egész- és törtszámokkal; a számok oszthatósága; a mértani haladvány; elsőfokú egyenletek egy ismeretlennel; aránylatok. — Tankönyv: Močnik-Klamarik-Wagner, Algebra. Budapest, 1884. Tanár: Kövessy Kálmán.

Rajzoló mértan. Het. 2 ó. A szerkesztő síkmértan; görbevonalu idomok; a húr és érintő; a körben előforduló szögek tételei; a be- és körülírt egyenes vonalu idomok az ide tartozó tételekkel; két kör relatív fekvése; szerkesztések arányos távolságokkal Euklydes szerint; a kör osztása Renaldi közelítő módszere nyomán; a körök mint hasonló idomok és ezekre vonatkozó tételek; az ellypsis, hyperbola, parabola, ezek tengelyei, vezetősugarai, deréklői, érintők; fő- és iránykörök; körlefejtők, cikloisok, epicykloisok, hypocyclois, csigavonalak stb., ezek mértani szerkesztése és tételei. Egyszerűbb épületek homlok- és alaprajzának, úgy metszeteinek megismertetése; oszlopfők és talapatok szerkesztése. Vognola rendszere után; göth

mérívek és rosetták szerkesztése és különféle gyűrűfonadékos szalag-diszitmények színezett rajzolása stílszerű ismertetéssel. — Tankönyv: Dr. Császár Károly. Szerkesztő planimetria II. r. Budapest, 1880. Tanár: Pflanzezer Gábor.

Tornázás. Het. 2 ó. Rendgyakorlatok; összetett szabadgyakorlatok szerelvényeken: a tám-, függés-, fellendülés-, lengés-, forgás-gyakorlatok, magas- és távugrások. Tanár: Pongrácz Adolf.

Ötödik osztály.

Osztályfőnök: POÓR JÁNOS.

Vallástan. Hetenkint 2 óra. A kath. egély igazságának bizonyítása. — Tankönyv: Dr. Wapler. A kath. egély tankönyve I. r. Budapest, 1882. Tanár Csintalan Pál.

Magyar nyelv. Het. 3 ó. Az írásművek szerkesztésének általános szabályai. Költői olvasmányul: Arany János balladái; prózai olvasmányok: leírások, jellemrajzok, elbeszélések, beszélgetések, kisebb értekezések. Havonkint egy írásbeli házi dolgozat. — Tankönyv: Névy László, Stiliztika II. r. Budapest, 1880. Gregus Agost, Arany J. balladái. Budapest, 1880 Tanár: Keszthelyi Endre.

Német nyelv. Het. 3 ó. A nyelvtani ismeretek ébrentartása mellett olvastattak válogatott románczok Herder Cidjéből és egyes prózai szemelvények: ugyanezek fordítása, elemzése és részben emlézése; német idiotismusok és synonymumok magyarázata, csoportosítása és emlézése. Fordítások magyarból németre. Havonkint egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: G. Heinrich, Deutsches Lehr- und Lesebuch I. B. Budapest, 1882. Herder Cidjének Reclam-féle kiadása. Tanár: Popini Albert.

Latin nyelv. Het. 6 ó. Kellő alak- és mondattani ismétlések mellett olvastatott Livius XXI. könyve a szükséges nyelvi és tárgyi magyarázatokkal. A római hadügy. A költői olvasmányokra való tekintetből tárgyalatott a prosodia és metrica; olvastattak dactylicus sorok, Dionysius Cato erkölcsi mondatainak nagy része; Ovidiusból: Az idő hatalma a négy korszak. Birvagy. Arion. Scythia tél. Vulgus amicitias utilitate probat. Phaedrusból: Leo senex, aper, taurus et asinus. — Cicada et noctua. — Simonides. — Kéthetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat és extemporale. — Tankönyv: Bartal-Malmosi, Titi Livii ab urbe condita I. XXI. et XXII. Budapest, 1880. Siebelis Szamosi, Tirocinium poeticum Budapest, 1883. Tanár: Keller János.

Görög nyelv. Het. 5 ó. Alaktan: a főnevek, melléknevek, névmások és számnevek ragozása; határozók ω végzetű rendes igék hajlítása; a tiszta, néma és folyékony törzsű igék időképzése; szótanulás. A tárgyalt anyagnak megfelelő önálló mondatoknak és 15 Aesopusi mesének fordítása és elemzése. Kéthetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat és extemporale. — Tankönyv: Szamosi János, Görög nyelvtan. Budapest, 1881. Mészáros Nándor Görög olvasókönyv. Buda, 1873. Tanár: Vörös Mátyás

Történelem. Het. 3 ó. Az ó-kor befejezése a római császárság történetével és a kereszténység megalapításával és emelkedésével; középkor: a barbárok betelepítése a nyugati birodalomba: a mohamedanismus: a nyugati császárság megújítása; új népek bevándorlása

és megtelepedése; a hűbériség; a császárság és pápaság küzdelme; keresztes háborúk; a középkori intézmények bomlása. — Tankönyv: Vaszary Kolos. Világtörténelem I–II. r. Budapest, 1882. Jausz Gy. Történelmi Atlasz I—II. r. Tanár: Vörös Mátyás.

T e r m é s z e t r a j z. Het. 2 ó. Növénytan. Néhány leginkább őszszel található növényfaj leírása után a növénytan rövid története Linnéig; Linné rendszere; a virágtalan növények; moszatok, gombák, mohok, edényes virágtalanok; a virágos növények: nyitvatermők, egy- és kétszikűek; szövet-, alak-, élet- és rendszertan. — Tankönyv: Dr. Roth Samu. A növénytan alapvonalai. Budapest, 1885. Tanár: Poór János.

M e n n y i s é g t a n. Het. 4 ó. Algebra. Hatvány- és gyökmenyi- ségek tevőleges egész számokkal; kéttaguaknak magasabb pozitív egész hatványai; Pascal-féle háromszög; a binominalis tétel; az arithmetikai haladvány; a gyökök; a négyzetek négyzetgyöke; az irrationalis négyzetgyök; az imaginarius négyzetgyök; négyzetes egyenletek egy ismeretlennel; számműveletek négyzetgyökökkel; a köbgyök; elsőfoku egyenletek több ismeretlennel. Mértan. Síkmértan. — Tankönyv: Mocnik-Klamarik-Wagner. Algebra. Budapest. 1884. Mocnik-Klamarik-Wagner, Geometria. Budapest, 1883. Tanár: Poór János.

T o r n á z á s. Het. 2 ó. Szabad- és rendgyakorlatok kézlővel és botokkal; csapattornázás; I. II. és III-ad foku gyakorlatok különféle eszközökön; ugrások ruddal, bakon és lovon. — Tanár: Pongrácz Adolf

Hatodik osztály.

Osztályfőnök: KARSAY JÁNOS.

Vallástan. Hetenkint 2 óra. Kath. hitágazattan. — Tankönyv: Dr. Wapler. A kath. egély tankönyve. Budapest, 1880. Tanár: Csin-talan Pál.

M a g y a r n y e l v. Het. 3 ó. A retorikai műfajok: történetírás, értekezés és szónoklat elmélete: megfelelő művek olvasása és taglalása; költői olvasmányul Shakspeare Coriolanusa, ennek tartalmi magyarázata mellett a drámai szerkezet szabályai. Havonkint egy írásbeli házi dolgozat. — Tankönyv: Névy László, Rhetorika. Budapest, 1885. U. a. Olvasmányok. Budapest, 1886. U. a. Shakspeare Coriolanusa. Budapest 1886. Tanár: Keszthelyi Endre.

N é m e t n y e l v. Het. 3 ó. Mondattani ismétlések és idiotismu- sok tanulása mellett olvastattak balladák és egyes prózai szemelvények. Havonkint egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv G. Heinrich, Lehr- und Lesebuch I. B. Budapest, 1882. Heinrich G. Német balladák és románczok. Budapest, 1879. Tanár: Popini Albert.

Latin nyelv. Het. 6 ó. Nyelv- és mondattani ismeretek folyto- nos gyakorlása mellett olvastattott: Livii ab Urbe condita lib. XXII. Ciceronis oratio de imperio Cn. Pompei. Vergilii Aeneidos lib. II. Tár- gyi és tartalmi magyarázatok. A rómaiak hadügye és államélete a szükséges historiai és mythologiai ismeretekkel. A prosodiai és metrikai ismeretek kibővítették, Kéthetenkint egy írásbeli dolgozat és extem- porale. — Tankönyv: Bartal-Malmosi, Titi Livii ab urbe condita I.

XXI. et XXII. Budapest, 1880. Veres Ignác, Vergilius. Budapest, 1880. Klotz, Cicero. Lipse 1883. Tanár: Karsay János.

Görög nyelv. Het. 5 ó. Az alaktan egészben, a mondattan főbb részleteiben. Jelesebb különálló mondatok és összefüggő olvasmányok fordítása görögből magyarra és viszont. Fordítottatott Aesophus-féle mese 30. Xenophon Cyropaediájából az ifjabb Cyrus neveltetése. Az I. II. III. IV. könyvből szemelvények. Socrates nevezetességeiből néhány részlet. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Szamosi János, Görög nyelvtan. I. r. alaktan. II. r. Mondattan. Budapest, 1881. Schenk-Horváth. Chrestomathia Xenophonból. Budapest, 1883. Tanár: Karsay János.

Történelem. Het. 3 ó. A renaissance és a nagy felfödözések; a reformatio és ellenreformatió; vallásháborúk; a nagyhatalmak megalakulása és az állami élet kifejlése; a fejedelmi absolutismus kora, a demokratikus mozgalmak; a francia forradalom és Napoleon kora. — Tankönyv: Vaszary Kólos, Világtörténelem III. r. Budapest, 1883. Jausz Gy., Történelmi atlasz III. r. Tanár: Vörös Mátyás.

Természetr. Het. 3 ó. Allattan. Általános állattan; előismeretek; az állatok szervei és szervrendszerei; a kültakaró; a mozgás és szervei; az érzés és szervei; az anyagcsere; a szaporodás; az állati szervek berendezése alapján az állatkörök megismertetése, rendszerezése; az egyes típusok általános és részletes jellemzése s egyes osztályok főbb képviselőinek leírása, különös tekintettel hazánkra s a közéletben gyakoribb állatéleti jelenségekre. — Tankönyv: Dr. Roth Samu. Az állattan alapvonalai. Budapest, 1882. Tanár: Poór János.

Mennyiségtan. Het. 3 ó. Algebra: hatvány- és gyökmennyiségek tagadó és törtekével; számrendszerek; logaritmikusok tana és a műveleti szabályok. Mértan: síkháromszög és alkalmazása; a tömörmértan főbb tételei és a szögletes testek mérése. — Tankönyv: Moénik Klamarik-Wagner, Algebra. Budapest, 1884. Moénik Klamarik-Wagner, Geometria. Budapest, 1883. Tanár: Csernus László.

Tornázás. Het. 2 ó. Rendgyakorlatok helyben és menetközben, összetett szabadgyakorlatok, I. II. és III-foku gyakorlatok különféle eszközökön, ugrások ruddal, bakon és lovon. — Tanár: Pongrácz Adolf.

Hetedik osztály.

Osztályfőnök: VÖRÖS MÁTYÁS.

Vallástan. Het. 2 óra. K kath. erkölcsstan. — Tankönyv: Dr. Wapler. A kath. erkölcsstan. Budapest, 1881. Tanár: Csintalan Pál.

Magyar nyelv. Het. 3 ó. A költészettan szabályainak áttekintése, a költői műfajok elmélete, tekintettel történeti fejlődésükre, ugyanazok tartalmi és alaki magyarázata. Havonként egy írásbeli házi dolgozat. Tankönyv: Verbőczy István, Költészettan. Pécs, 1878. Névy László, Olvasmányok. Budapest, 1879. Tanár: Keszthelyi Endre.

Német nyelv. Het. 3 ó. Goethe Hermann und Doretheájának és Schiller Wilhelm Tell-jének fordítása, elemzése, tárgyi és szerkezeti magyarázata. Német közmondások, idiotismusok és synonymumok csoportosítása és elemzése. Havonként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tan-

könyv: P. Thewrewk Arpád, Német tan- és olvasókönyv II. r. Budapest, 1873. Goethe Hermann und Dorotheájának és Schiller Wilhelm Telljének Reclam-féle kiadása. Tanár: Keszthelyi Endre.

Latin nyelv. Het. 6 ó. Hang- és alaktan ismétlésekkel párhuzamban olvastatott alaki és tárgyi magyarázatok mellett, — utóbbi főképp az irodalomtörténetből — Cic. in Catilinam III. Pro Arch. p. Vergilius Aeneisének hasonló irányú és prosodiai magyarázatokkal kísért III. IV. és V. éneke. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Köpésdy Sándor, Cicero, Budapest, 1882. Veress Ignác, Vergilius. Budapest, 1882. Tanár: Matter János.

Görög nyelv. Het. 5 ó. Alak- és mondattani magyarázatokkal kísérve olvastatott s tárgyilag fejtegettetett Homeros Odysseájának I. és II. éneke és egyes szemelvények Herodotos műveiből. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Abel Jenő, Homeros Odisseaja, Budapest, 1881. Dávid István, Szemelvények Herodotos műveiből. Budapest, 1880. Tanár: Vörös Mátyás

Politikai földrajz. Het. 2 ó. Európa, Azsia és Amerika független államainak történelme, természeti leírása, ipara, kereskedelme és állami szervezete, lakosai vallás és nemzetiség tekintetében, alkotmánya, honvédelmi és gyarmatügy, viszonyai, tekintettel azon történeti főbb jellegekre, melyek századunkban a közéletre befolyással voltak. — Tankönyv: Scholtz Albert, Politikai földrajz. Budapest, 1883. Tanár: Vörös Mátyás.

Természettan. Het. 4 ó. Altalános tulajdonságok; az erő fogalma; a szilárd, folyékony és légnemű testek egyensúly- és mozgástana; a rezgő mozgás törvényei; hang- és fénytán. — Tankönyv: Fehér Ipoly, Kísérleti természettan Budapest, 1882. Tanár: Csernus László.

Mennyiség-tan. Het. 3 ó. Algebra: a másodfoku egyenletek teljes elmélete; a másodfokúakra visszavezethető felsőbb fokú egyenletek; a haladványok s ezek alkalmazása a tőke-, lakosság felszaporodásra stb., a végtelen mértani haladvány. Mértan: Tömörmértan: — Tankönyv: Močnik-Klamarik-Wagner, Algebra. Budapest, 1883. Tanár: Csernus László.

Tornázás. Het. 2 ó. Szabad- és rendgyakorlatok kézlővel, és botokkal; csapat tornázás; I. II. és III. fokú gyakorlatok különféle eszközökön; ugrások ruddal, bakon és lovon. — Tanár: Pongrácz Adolf

Nyolczadik osztály.

Osztályfőnök: KESZTHELYI ENDRE.

Vallás-tan. Hetenkint 2 óra. A kath. Egyház története. — Tankönyv: Dr. Wapler. A kath. egyház története. Budapest, 1881. Tanár: Csintalan Pál.

Magyar nyelv. Het. 3 ó. A magyar irodalom fejlődésének áttekintése kapcsolatban a művelődés történetével s tekintettel Magyarország oknyomozó történetének előadására; a régibb irodalomnak Bessenyeiig rövid tárgyalása után főleg az újabb irodalom tüzetesebb ismertetése, a nevezetesebb irodalmi jelenségek méltatása s a főbb irányok megjelölése. Havonként egy írásbeli házi dolgozat. — Tan-

könyv: Beöthy Zs. A magyar nemzeti irodalom ismertetése. I. r. Budapest, 1883. II. r. Budapest, 1881. Tanár: Keszthelyi Endre.

Német nyelv. Het. 2 ó. Goethe Iphigenia auf Taurisának olvasása, fordítása, elemzése és fejtegetése; a német irodalom vázlata; német idiotismusok és synonymumok csoportosítása és elemzése. Havonként egy írásbeli iskolai dolgozat — Tankönyv: P. Thewrewk A. Német tan- és olvasókönyv II. r. Budapest, 1873. Tanár: Janky Károly.

Latin nyelv. Heti 5 óra. Tananyag: Horatii Carm. lib. I. 1. 2. 3. 4. 11. 12. 14. 20. 22. 24. II. 3. 10. 13. III. 1. 2. 6. 30. IV. 3. Carmen seculare. Epod. 2. 7. 13. Sat. I. 1. 4. 9. II. 6. Epist. I. 1. 4. 9. 20. Tacitus Annalesiből I. k. 45. fejezet. Tk.: Bartal-Malmosy Horatii Flacci Opera omnia. Budavári József: Taciti Annales I. I. Tanár: Matter János.

Görög nyelv. Het. 4 ó. Olvastatott valamint nyelvi és tárgyi magyarázatokkal értelmeztetett Plató Apológiája és szemelvények Homer Iliásának 1. 3. és 4. énekéből. Tankönyv: Csengery Homerosa. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. — Tankönyv: Szamosi János Plato Socrates védelme. Budapest, 1880. Tanár: Matter János.

Történelem. Het. 3 ó. Magyarország oknyomozó története a honfoglalástól 1848-ig tekintettel az állam- és műveltségi viszonyok fejlődésére és a főbb kútfőkre; megfelelő földrajziak. — Tankönyv: Ribáry József, Magyarország oknyomozó történelme. Budapest, 1878. Helmár Ágost Történelmi térkép. Pozsony, 1878. Tanár: Kövessy Kálmán.

Természettan. Het. 4 ó. Hőtan; delezesség; villamosság; a vegytan legegyszerűbb tételei, és a Kosmographia elemei. — Tankönyv: Fehér-Ipoly, Kísérleti természettan. Budapest, 1882. Kruesz-Fehér. A vegytan alapvonalai. Budapest, 1879. Tanár: Csernus László.

Mennyiségtan. Het. 2 ó. Algebra; a határozatlan egyenletek elmélete; a kapcsolástan elemei; a kéttagu tantétel. — Tankönyv: Močnik-Klamarik-Wagner, Algebra. Budapest, 1884. Tanár: Csernus László.

Bölcsészeti előtan. Het. 3 ó. Psychologia; a lelki életről általában; a lelki jelenségek főbb csoportjai; érzetek, képzetek, a tudat, a tudat és képzetek tüneményei, kedélymozgalmak, a mozgás tüneményei. Logika: előismeretek; a logikai gondolkodás fejlődése; az általános és a rendszeres gondolkodás formái; a tudományok felosztása és a főbb módszerek — Tankönyv: Dr. Pauer Imre, Philosophiai propaedeutika. I. r. A lélektan elemei. Budapest, 1882. Tanár: Keszthelyi Endre.

Tornázás. Het. 2 ó. Szabad- és rendgyakorlatok kézlővel és botokkal; csapatornázás; I. II. és III. fokú gyakorlatok különféle eszközökön; ugrások rúddal, bakon és lovon. — Tanár: Pongrácz Adolf.

IV.

Írásbeli feladványok.

a) A magyar nyelvből és irodalomból.

V. osztályban.

Isten, világ, ember. Értelmezés. — Az ősz. Leírás. — Addig verd a vasat, míg tűzes. Kifejtés. — Szilágyi és Hajmási. Elbeszélés. — A házi állatok. Állatrajz. — Mi a ballada? Magyarázat. — Az évszakok és életkorok. Párhuzam. — Éji látogatás. Műmagyarázat. — A munka nemessége. Kria. — Kedves Barátom. Levélalak.

VI. osztályban.

Coriolán. Jellemzés. — A történelem fontossága. Ért. — Mi és mért szükséges az iskola? Értelmezés, bizonyítás. — Külcsey-Paracensise. Vázlat. — Haza, nemzet és nyelv három egymástól válhatatlan dolog. Ért. — Mik a jó szaválás kellékei? Szónoklattani ért. — Mik a szónoki beszéd hatásának eszközei? Szón. ért. — Melyek az újkor nevezetesebb eseményei? Tört. ért. — Mért tanuljuk az állattant? Természettud. ért. — A legjelesebb magyar szónokok. Szónoklattört. ért.

VII. osztályban.

Mi a költészet jelentősége? Széptani ért. — A magyarokhoz. Taglalás. — A vas szerepe. Természettud. ért. — Goethe Hermann-jából I. Ének. Fordítás. — A lyra és epos. Megkülönböztetés. — Cserhalom. Méltatás. — Milyen regényeket olvassunk? Szépt. ért. — Coriolán tragoedia személyei. Jellemzés. — A magyar költészet történeti vázlata. Költészettani ért. — Mire tanít a természettan? Természett. ért.

VIII. osztályban.

Az ősmondák jelentősége. Irodalomtört. ért. — A halotti beszéd fejtegetése. Nyelvtört. ért. — A könyvsajtó feltalálása és haszna. Műveltség-tört. ért. — A lelki élet főbb jelenségei. Lélektani ért. — Mátyás király és kora. Korrajz. — Zrinyi és Gyöngyösi. Irodalmi összehasonlítás. — A reform-korszak jellemzése. Tört. ért. — A logikai gondolkodás kifejlődése. Logikai ért.

b) Érettségi dolgozatok.

1. *Magyar dolgozat.* Feladatott: a) Bajza J. hatása irodalmunkra. b) A jó regény kellékei. c) Irodalmunk hanyatlásának okai a múlt században. Dolgozott 15, az a) tételt 14, a b) tételt 1; és pedig: jelesre 2, jóra 4, elégségesre 9.

2. *Német dolgozat.* Feladatott: A levélírás. (Blair-Kis János Rhetorikai leczkéi. II. k. 151. l.) Dolgozott 15; jelesre 5, jóra 6, elégségesre 3, elégtelenre 1.

3. *Latin dolgozat.* Feladatott: Mátyás megválasztatik királynak (Vagács-Schiebinger-féle Latin irányképző gyakorlatok 201. §.) Dolgozott 15; jelesre 1, jóra 8, elégségesre 5, elégtelenre 1.

4. *Görög dolgozat.* Feladatott: Xenophon Anabasisjából lib. V. c. I. 8. pontig. Dolgozott 15; jelesre 1, jóra 7, elégségesre 7.

5. *Mennyiségtani dolgozat.* Feladatott: a) Az algebrából: Valaki 10 évig 1200 frtnyi évi jövedelmet akar magának biztosítani, hány egyenlő részletet kell annak évvégeként elhelyezni 25 évig egy pénzintézetbe, ha az $4\frac{1}{2}\%$ -ot ad? b) A geometriából: Mekkora sugarú gömböt, az alap átmérőjével egyenlő magasságu kúpot és hengert lehet készíteni 153114 kgr. vasból, ha a sűrűség 7·8? Dolgozott 15; jelesre 3, jóra 5, elégségesre 6, elégtelenre 1.

Adatok a főgymnasium történetéhez

az 1887—8. tanévben.

A) A tanintézet beléletére vonatkozó fontosabb mozzanatok.

a) *A tanári karban történt változások.* A mult évben az intézetnél alkalmazva volt rendi tanárok közül Cserei József a trencsényi főgymnasiumhoz igazgató-tanáru — Brenner Lajos a s. a. -ujhelyi nagygymnasiumhoz tanáru — Szabó József a kolozsvári tud. egyetem látogatása végett áthelyeztetvén, helyöket Matter János, Poór János és Popini Albert foglalták el.

b) *A tanév kezdete.* 1887. évi aug. hó 27-én tartotta a tanári testület alakuló gyűlését, mely alkalommal a tantárgyak szétoosztása az osztályfőnökök kijelölése, valamint a tananyag módszeres beosztása és a tanítás menetének egybevágó alakítása és kezelésének tüzetes megbeszélése mellett megállapított a tanórák rendje. A beiratások, fölvételi- pót- és javító vizsgálatok aug. hó 30. 31. és szept. hó 1. 2. napjain történtek. Beiratott 308 tanuló, akiknek számát családi körülményeknél fogva később más tanintézetekből átjött 2 tanuló szaporította. Az ünneplés Veni Sancte szept. hó 4-én tartott. A rendes tanítás szept. 6-án vette kezdetét.

c) *A tanítás tervében és menetében,* nemkülönben a rend és fegyelem fentartásában minden részletre vonatkozólag irányadók voltak az 1883. XXX. t. cz. továbbá a nmlt. vallás és közokt. m. kir. miniszterium által adott rendeletek és utasítások, nevezetesen az 1887. évi 8619. sz. a. kelt *gymnasiumi tanítás terve*, mihez még a tank. kir. főigazgatóságnak utasításai járultak.

d) *Valláserkölcsei és fegyelmi állapot.* A róm. kath. ifjuság — a téli időszak kivételével — az előadások előtt 7½ óraker, vasár- és ünnepnapokon pedig kivétel nélkül 8½ óraker sz. misét hallgatott tanárai kíséretében. A vasárnapi isteni tiszteletet lelki oktatás előzte meg két tanteremben. Hogy a vasár- és köznapi egyházi énekek összhangzatosak és ájtatosságot emelők voltak, abban el nem hallgatható érdeme van nt. Vörös Mátyás tanár urnak, aki azokat lelkesült és lelkesítő buzgalommal vezette — és tek. Venczel Rezső zenetanár urnak, aki szabatos orgonajátékával kísérte. A naponkénti tanítást imádság előzte meg és fejezte be. — A szent gyónás- és áldozáshoz négyszer járult a r. k. ifjuság; jelen volt a szokásos husvéti sz. gyakorlatokon, a keresztjáró és urnapi körmeneteken, továbbá I. Ferencz József; dicsőségesen uralkodó apost. királyunk és Erzsébet királyné Ő Felségök legmagasab névnapján tartott isteni tiszteleten s kegyelettel ülte meg jun. 8-án koronázásuknak évfordulóját.

Ö Szentségének XIII. Leo pápának 50 éves áldozári jubileuma alkalmából jan. hó 6-án ünnepélyes sz. misét hallgatott az ifjuság.

A más felekezeti tanulók részt vettek a saját vallásuk szerinti isteni tiszteletekben s vallástanukban oktatást saját felekezeti hitoktatóiktól nyertek.

A felső tanhatóságilag jóváhagyott és megerősített iskolai rendszabályokat szept. hó 17-én a négy felső osztálynak az igazgató — a négy alsónak az osztályfőnökök ünnepélyesen kihirdették és megmagyarázták. Fegyelmi tekintetben egyes könnyelműségből eredt vétséget leszámítva semmi olyan kihágás nem fordult elő, mely komolyabb következményt vont volna maga után.

e) *Főigazgatói látogatás.* A pécsi tankertlet kir. főigazgatója ngos Mészáros Nándor, kir. tanácsos ur a tanév folytatában kétszer szerencsétlente intézettünket látogatásával. Az első alkalommal (nov. 12—16.) több ízben meghallgatta minden egyes osztályban a tanárok előadását és a tanulók feleletét, megvizsgálta a szer- és könyvtárakat, megjelent a magántárgyak oktatásán; látogatása végeztével pedig tanácsulést tartott a tanári testülettel a tanintézet szellemi és anyagi állapota fölött; második megjelenése alkalmával (jun. 9—12.) az érettségi vizsgálatokon elnökölt.

f) *Az évvégi nyilvános vizsgálatok* sorát máj. hó 26-án az ének- és zenevizsgálat nyitotta meg, mely alkalommal a tanintézet kebelében fenálló „gyakorló iskola“ egész évi működéséről és a pályázatok eredményéről nt. Keszthelyi Endre tanár urnak, mint a gyakorló iskola buzgó elnökének, jelentését Pranger József 8. oszt. tanuló, mint jegyző a nagyszámu és diszes közönség feszült érdeklődése mellett olvasta fel. Az ünnepély műsora, melynek minden egyes pontja köztetszésben részesült, a következő: 1) *Alkonyi dal.* Mendelssohn-tól. Előadja a főgymnasiumi énekkar. — 2) *Szerelni kettős.* Konti J-től. Előadja a főgymnasiumi zenekar. — 3) *Dalkeringő.* Abt F-től. Előadja a főgymn. férfikar — 4) *„Boute-en train.“* Ketterer E-től. Előadja zongorán Száz Sándor 7. oszt. tanuló. — 5) *Szavalat.* Előadja Tóth Károly 8. oszt. tanuló. — 6) *Hegedű Solo,* vonósnégyes kísérettel, Deinkard G-től. Előadja a zenekar több tagja — 7) *Magyar népdalok.* Előadja a főgymn. énekkar. — 8) *A pályázatok* eredményének kihirdetése. — 9) *Induló.* Zs. E-től. Előadja a főgymn. ének- és zenekar. — 10) *Disztornázás.*

A vallástani vizsgálatok jun hó 7-én tartattak ngos és ftdő Papp Károly, cz. kanonok, kis-komáromi esperes-plébános és püspöki biztos ur jelenlétében; a többi rendes tantárgyból pedig osztályonként két, illetőleg három szakcsoportra osztva, jun. hó 15—23-ig, a rendkívüli tantárgyakból jun 23-án folytak a vizsgálatok. — Az érettségiek írásbeli része jun. hó 19—25. szóbeli része pedig u. hó 11—12. napjain tartatott, miről az eredmény táblázatos kimutatásban alább közölve van.

A tanév június hó 29. ünnepélyes „Te Deum“-mal záródik, amely után a bizonyítványok az osztályfőnökök által kiosztatnak.

B) *Rendkívüli tantárgyak.*

a) *A francia nyelvnek* mint rendkívüli tantárgynak elsajátítására 17 tanuló iratta be magát. Ezek két csoportba voltak osztva: 12 kezdő és 5 haladó. A tanításra két-két órával hetenkint 4 óra fordított 10

frt évi tandíj mellett. Tankönyv: Noël-Sasváry francia nyelvtan és Atala, Rene par Chateaubriand.

b) *A gyorsírás* e tanévben is a Gabelsberger-Markovits rendszere szerint készült tankönyv módszere után adatott elő heti két órában. A tanulók száma 28 volt, kik közül 8 haladó és 20 kezdő; ezek a gyorsírás elemeibe vezettettek be, amazok a magasabbfokú gyorsírás elsajátításával szabadon használták iskolai jegyzeteik készítésénél, és olvasták a „Gyakorló Gyorsíró“, „Fővárosi Gyorsíró“ és „Szépirodalmi Munkák“ gyorsírási mezben, című lapokat. Két legszorgalmasabb tanuló egy-egy gyorsírási könyvjutalomban részesült: Bódy Zoltán 6. oszt. t. haladó gyorsíró és Löbl Tivadar 6. oszt. t. kezdő gyorsíró.

c) *Az énekkar*, mely 95 tagból állott négyes, vegyes és gyermekkarra volt osztva. A heti 4 órából egy a kezdőkre esett, kiknek száma 25 volt. Az ének-órák egyházi és világi darabok betanulására fordítottak. A világi énekek és dalok egy része az énekvizsgálaton volt bemutatva: folytonos haladásának a vásár- és ünnepnap isteni tiszteleteken adta bizonyosságát az ifjuság. Halottak napja előestéjén, és május hóban a ker. jótékony nőegylet által szolgáltatott sz. misén nyilvános föllépésével és jeles alkalmi énekek előadásával aratott dicséretet a tanuló ifjuság énekkara. Az ének- és zenetanár díjazására a beiratások alkalmával az igazgató egy-egy frtot szedett énekdíj czímen minden tanulótl — a szegények kivételével.

d) *A zenekar* ez évben is megalakult 19 működő taggal. Volt 6 első- 4 másod- 3 secund- és 1 mély hegedűs, 2 fuvolyás, 2 gordonkás és 1 nagybőgös. Hetenkint 3 óra fordított világi zenedarabok begyakorlására.

e) *A szabadkézi rajzot*, mint magántárgyat, e tanévben 3 felső oszt. tanuló tanulta. Évi díja 5 frt, mely a városi pénztárba foly, de a városi tanács egy korábbi határozatából a rajztanárt e fáradságért 100 frt tiszteletdíjban részesíti.

D) *Gyakorló iskola.*

A gyakorló iskola, mint irodalmi önképzőkör, e tanévben is megalakult a kör alapszabályainak értelmében a főgymnasium négy felső osztályának tanulói által. Kiknek összes száma 98 volt; ezek közül a 7. és 8. oszt. tanulók mint működő tagok, az 5. és 6. oszt. pedig mint hallgató tagok vettek részt. Az összes tagok szept. 17. összegyűlékezvén, a főgymn. igazgató lelkesítő bevezető beszéddel ernyedetlen kitarásra buzdította és a megalakult kört a vezető tanár gondjaira bízta, ki miután a kör ezévi működésének feladatát, irányát és módját kijelölte, megválasztatott a kör tisztikara következőképen: A kör főjegyzője Pranger József 8. oszt. t., aljegyzője Kondor Jenő 8. oszt. t., főkönyvtárosa Tóth Károly 8. oszt. t., alkönyvtárosa Kajdos József 7. oszt. t., pénztárosa Csigaházy Antal 8. oszt. t. lett, s végre bíráló bizottságok jelöltettek ki. A kis kör e tanévben tartott 1 alakuló, 18 rendes, 2 dísz és 1 záróülést, melyeken dicséretes szorgalomról tanuskodó kisebb-nagyobb lantos és elbeszélő költemények, életrajzok, értekezések és tanulmányok szám szerint 68, továbbá 88 szavaltat bíraltattak meg.

A jelen tanévben kihirdetett pályázatok eredménye következő:

1) Egy szabad tárgyú természettudományi értekezés jutalomdíját, a Pap János-féle 200 frt alapítvány kamatját, „A villamosság vegytani hatása“ című értekezés szerzője Kondor Jenő, 8 oszt. t. nyerte. A második mű „A föld és története“ című értekezésnek szerzője Csiga-házy Antal 8. oszt. t. 1 aranyat, T. Simon Gábor ur jutalomdíját érdemelte.

2) A történeti értekezés 2 arany díját Tek. Hirschel Ede ur adományából a „Mohácsi vész okai és következményei“ című tanulmány szerzője Schwarzenberg Mór 8. oszt. t. nyerte.

3) A történeti költői elbeszélés díjára, mely Tek. Ebenspanger Lipót-féle alapítvány kamatja, a „Johanna“ című elbeszélés szerzője Fárnek Dezső 8. oszt. t. érdemesített.

4) A satira pályakérdésre beadott 6 gúnyvers közül „Az örökös“ című találatot érdemesnek az 1 arany díjra, melynek adományozója Tek. Knausz Boldizsár ur.

Végre Főt. Letlinger Kelemen sz. Ferenczrendi tartományi főnök ur 1 arany szives adományával Pranger József, a „Gyakorló iskola“ buzgó jegyzője jutalmaztatott meg az ülések jegyzőkönyveinek fáradságos és pontos vezetéseért.

E) Ifjusági segélyző-egyesület.

Az ifjusági segélyző egyesület f. iskolai év tartamára szept. hó 17-én alakult meg. Miután ugyanis az alapszabályok felolvasattak és tudomásra hozott az egyesület vagyoni állapota, az igazgató elnöklete alatt megválasztottak az egyesület tisztviselői. Elnök lett Fárnek Dezső, titoknok Tóth Károly és pénztárnok Csiga-házy Antal 8. oszt. tanulók. Szavazás utján választmányi tagokká lettek: Katacsics Vladimír, Zánkay Adolf 8-ik, Hoffmann Ágost ellenőr, Kajdos József, Török János, Eger Zsigmond, Száz Sándor 7-ik, Gyömöre György, Sterbeczky József 6-ik és Erdélyi Elemér, Bartoss Gyula 5-ik osztályu tanulók.

Pénzsegélyben évközben 34 tanuló részesült, valamint az egyesület könyvtára, mely 610 kötet iskolai könyvből áll, 60 tanulóknak 320 kötettel állott használatára.

Évi forgalom:

a) Bevételek:

Maradék a m. isk. évről	89 frt 95 kr.
A szt. Istvánnapi népiünnepélyt rendező bizottságtól	25 „ — „
Tőkék kamatja febr. 22-én	207 „ — „
Tagdíjakból befolyt jun. 23.	43 „ 50 „
Összeg:	365 frt 45 kr.

b) Kiadások:

Könyvekre és könyvkötésre	42	frt	40	kr
Segélyül kiosztatott	207	"	—	"
A tőkéhez kapcsoltatott	100	"	—	"
	<hr/>			
Összeg:	349	frt	40	kr.

Pénztári maradék 16 frt 05 kr.

Az egyesület kamatozó tőkéje 4700 frt, mely a helyi két takarékpénztárban van elhelyezve.

E) *Jótekonyság, ösztöndíj és jutalmak.*

a) *A Szalay-féle 500 frtos alapítványnak.* mely a főgimn. igazgatóság kezelése alatt van, ezen évi 22 frt 75 kr. kamatját Schwarzenberg Mór 8. Kirschbauer Endre 7. Palkó József 6. Zrinyi Miklós 4. Kopácsi István 4. Mair József 4. Kripác Lajos 3. Fábján Jenő és Erdélyi Béla 2. oszt. tanulók, mint szorgalmas énekesek és zenészek különböző részletekre felosztva nyerték.

b) *A Grossmann Ignác tanár emlékére* alapított 150 frtos ének-ösztöndíj ezen évi 7 frt 2 kr. kamatja Harsay György 7. és Zeller Elek 5. oszt. tanulók jutalmazására fordított.

c) *A t. Polgári Egyletnek* 50 éves fennállása alkalmából évenkénti jutalmazásra följánlott és átszolgáltató 2 darab csász. aranyára a magyar irodalomban főleg pedig a költészetben legszebb haladást tevő Schwarzenberg Mór 8. osztályu tanuló érdemesített.

d) *Tek. Plihál Ferencz,* nagy-kanizsai kir. közjegyző ur 200 frtos alapítványának 20 frtra kiegészített kamatját, mely az érettségi vizsgálaton a magyar irodalomból és a történelemből a legjobb feleletet adott ifjunak íteltetik, ezen évben Usigaházy Antal kapta.

e) *A nagykanizsai takarékpénztár részvénytársaság* 20 frtos ösztöndíjának 10-10 frtos részletét f. évben Sukup Vladimir 4. és Habus Mihály 2. oszt. horvátajku tanulók nyerték, kik a magyar nyelvben szép előhaladást tettek. -- Ugyancsak ezen jótekonyságáról ismert pénztézet e tanévben is 20 frtot ajándékozott a tanítézet javára.

f) *Az ifj. Fesselhofer-féle 100 frtos ösztöndíj-alapnak* 5 frt kamatját az alapító szándéka szerint jun. hó 14-ikén Sárecz Károly 2. o. tanuló mint iparos szülők szorgalmas és jóviseletű gyermeke kapta.

g) h) *A Nagy-Kanizsa város által kezelt Kis József-féle 50 frtos — valamint a Taródy-féle 50 frtos ösztöndíjalapnak* f. évi kamatai ismét a tőkéhez csatoltattak.

i) *Ösztöndíjak.* Folyó tanévben a főgymnasium 17 növendéke élvezett rendes ösztöndíjat, nevezetesen: 1) Horvát-szlavon állami ösztöndíjat egyenként 200 frttal: Antolek-Oresek János, 2. Gillming Arthur, 3. Schram Károly, Sukup Vladimir, 4. Katicsics Vladimir 8. oszt. tanulók. 2) Zágrábi érseki ösztöndíjas egyenként 120 frttal: Kornfeind Jenő, 2. Tkaltsits József, 3. Zrinyi Miklós, 4. Csizmák Mihály, 5. Kadia Imre 6. oszt. tanulók. 3) Zalamegyei nemesi alapból: Gyömörey György 6. oszt. tan. 200 frtot, Pálffy László 7. oszt. tan. 80 frtot, Séllyei Pál 7. oszt. tan. 300 frtot. 4) A Varga János-féle családi alapból Bódy

Zoltán 6. oszt. tan. 105 frtot. 5) Néhai Hauser csehovecki plébános alapítványából Habus Mihály 2. oszt. tan. 100 frtot. 6) A magy. kir. pénzügyőri jövedék birsági alapból Bernárd Győző 3. oszt. tanuló 100 frtot.

j) *Nt. Mészáros József* tanár ur három első osztályú tanulót, névszerint Zemanek Aladárt jó viseleteért és a hittanból tanusított szorgalmáért 1 db csász. arannyal, Deutsch Heiriket a magyar nyelvben, Kereskedő Lászlót a latin nyelvben tanusított előmenetelökért 1—1 tiz frankos arany jutalmazásban részesítette.

k) *Tek. Sártory Oszkár* ur Miskolcra 1 db tiz frankos aranyat küldött az igazgatósághoz azzal a kijelentéssel, hogy e jutalom 8. oszt. horvát származású tanulónak adassék, ki a magyar nyelvben tett szép előhaladásával az elismerést leginkább kiérdemelte. E jutalomban Katicsis Vladimir részesült.

l) *Tek. Hirschel Ede* urnak jutalmazás végett átszolgáltató harmadik db csász. aranyát a tornázásban legügyesebb és legszorgalmasabb Hoffmann Agost 7. oszt. — egy névtelen adományozónak 5 frtját pedig Eger Zsigmond 7. és Stampach Károly 6. oszt. tanulók, mint szintén jeles tornászok nyerték el.

m) *Nagy-Kanizsa város tanácsa* együttesen a főgymn. bizottsággal 70 tanulót részesített a folyó tanévben a tandíjmentesség kedvezményében.

Mindezen valamint a fonebbi szives jutalmakért az illető nemes lelkű adományozónak a szépre és jóra törekvő tanuló ifjuság nevében hálas köszönetet mond a főgymn. igazgatóság.

F) Tanítási eszközök.

Nagy-Kanizsa város képviselő testülete ezen iskolai évben utólagos elszámolás mellett 1010 frtot bocsátott az igazgató rendelkezésére, mely összegből 746 frt taneszközökre és 264 frt a főgymn. tanárok részére és egyéb szükségletekre fordított.

a) A természettani szertár részére szereztetett: Üres és tömör fémhenger Archimedes tételének bebizonyítására, Bourdon-féle aneroid, diffusio készülék, drótspiralis. készülék a keresztrezgések előállítására, tüvegharang a hangrezgések kimutatására, hanginterferenciacső fából, fagyási thermometer, higanyfagyasztó, üres vasgolyók, készülék a hőmath. egyenértékének kimutatására Puluj után, elektromos báltáncz készülék, készülék a drótolvasztására, Riess-féle megosztó készülék, izolált vezető sodronyok, Daniell, Meidinger, Bunsen chrómsav elemek, készülék a savaknak az elemekbe és kiöntésére, vízszintes áramtájoló. Összesen 180 frt.

b) A chemiai labororium részére 30 frt értékű vegyszerek vásároltattak.

c) A természetrajzi muzeum számára szereztettek borszesz-készítmények: *Amphioxus lanceolatus*, *Octopus vulgaris*, *Salpa maxima*, *Scorpio occitanus*, *Lepas anatifera*, *Nereis pelagica*, *Serpula vermicularis*, *Rhizostoma Cuvieri*. Zippel és Bollman növénytani táblái. Gomba gyűjtemény: 24 ehető, 24 mérges gomba; Haidinger-féle dichroscop; 18 db tüvegdugós henger, eszközök, mikroszkopiai praeparatumok készítő-

séhez. Ajándékozás utján gyarapodott a muzeum 1 db termés kénnel Topliczáról, ajándékozta Tripammer Károly VII. o. tanuló. Tek. Zatureczki Zsigmond ur ajándékozott egy havasi nyulat, Tek. Ács Vendel ur 1 db szépen képződött rézgálicz kristályt, (műtermény). Neu Miksa I. oszt. tan. egy tengeri tühalat (Syngnathus). Eperjesi Imre 5. oszt. tanuló egy Maja fejtorát. Ezeken kívül több — a tanulók magán- és a szaktanár vezetése alatt tett kirándulásokon gyűjtött állat- és növénypéldány jutott a muzeum birtokába.

d) A tanári könyvtár a lefolyt tanévben a következő művekkel gyaradott: a) Ajándékozás folytán: A magyar tudományos akadémia kiadványaival József Főherczeg: Czigány nyelvtan. — Almanach 1888. — Bayer József: A nemzeti játékszín története 2 kötet. — Szilágyi: Erdélyi országgyűlési emlékek XII. — Magyar Könyvszemle XI. folyam I—VI. XII. I—VI. füzet. — Künos Ignác: Oszmán-török népköltési gyűjtemény. — Thanhoffer Lajos: Adatok a központi idegrendszer szerkezetéhez. — König Gyula: A dinamika alapegyenletei. — Történelmi Tár. 4. füz. — Geleich József — Thallóczy Lajos: Raguza és Magyarország oklevéltára 1. köt. — Wenczel G. Rosztizlaw. Gergely-Pettkó: Alvinczi Péter okmánytára III — Marczali: Magyarország II. József korában III. köt. — Nyelvemléktár: Érsekújvári codex IX. X. köt. — A magy. tud. akad. Értesítője 1887. XXI. évf. 7. 8. XXII. 1. 2. — Pesti Frigyes: Magyarország helynevei I. köt. Mathem. és természettudom. Értesítő VI. 1887. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. füzet. Név- és tárgymutató Marczali történelméhez — Szádeczky: Izabella és János Zsigmond. — Pisztóry: Nemzetgazdaságtan az utolsó 15 év alatt. — Balthazar: Budapesti hőlesészethallgatók segítő egyesületének Évkönyve I. évf. — Rentmeister: Lex. Falcidia. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. XIV. köt. 5. 7. 8. 9. szám. — Értekezések a természettudományok köréből: XVII. köt. 2. 3. 5. 6. szám. — Értekezések a társadalmi tanulmányok köréből IX. köt. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. szám. — Emlékbeszédek IV. köt. 9. 10. szám. V. köt. 1. szám. — Nyelv- tudományi közlemények XX. 3. — Matematikai és természettudományi közlemények: XXII. köt. 4. 5. 6. 7. 8. szám. XXIII. köt. 1. szám — Kolozsvári egyetemről Fasciculus I. II. III. Tanrend. Pozsonyi akad. Tanrend. Földtani intézettől; Zsigmondy: Mittheilungen über die Bohrthermen — Franklin társulattól: Bauer Simon: Goethe: Egmont. — Vozári: Czuczor: Botond. — Vozári: Vörösmarty: A két szomszédvár. — Lutter: Bettiszámtan. — Lutter: Mértan. — Fehér: Kísérleti természettan. — Varga: Történelem. — Eggenbergertől: Brózik-Paszlavszky: Földrajz II. — Csengeri: Jegyzetek Homéros Iliásához. — Krüger: Physika. — Laufertől: Felsmann: Német Grammatika. — Szemák: Német Olvasókönyv. — Szemák: Német Nyelvtan. — Lampeltől: Hátsék Ignác: Magyarország magassági és vízrajzi térképe. — Hátsék Ign. Magyarország térképe. 1 db Iskolai térképek 5 db. — Cherven Fl. Osztrák-Magyar-Monarchia földirata. — Hermannus Noll: Ciceronis orationis Vol. III. De imp. Pompei et in Catilinam. — Veress: Vergil Aeneise I. füz. u. a. Homéros Ódysseája I. füz. Holub-Kempf: Sallustius: de coniuratione et de bello Inгурthino. — Lévay-Vida: Görög-magyar szótár. — Rzach: Homeri Iliadis carmina I—XII. Pars prior. — Sasváry: Francia nyelvtan I. II. rész. — Tomor-Várady:

Magyar olvasókönyv I. III. — Schultz Dávid kisebb latin nyelvtana, u. a. Latin olvasó és gyakorlókönyv. — Heinrich: Deutsches Lehr- und Lesebuch II. — Szerzőktől: Tersánczky József: Szabadhegy monographiája. — Lenkey: Eletem emlékei. — G. J. Volapük. — G. J. Volapük tan- és olvasókönyv kulcsal 1 füz. — Cserei József: Római és görög irodalomtörténeti tábla 2 db. — b) Vétel útján: Közoktatás. — Nyelvőr. — Tanáregyesületi Közlöny. — Philologiai Közlöny. — Természettudományi Közlöny. — Földrajzi Közlemények. — Természettudományi füzetek. — Budapesti Szemle. — Történelmi életrajzok. — Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben. — Művészi ipar. — Magyar philosophiai Szemle — Močnik-Klamarik-Wagner Algebra 3 pd. — Geometria 1 pd. — Heller: Fizikai földrajz. — Elischer-Fröhlich: Szótár Homér két eposzához. — Szepesi-Tóth: Latin alaktan. — Szepesi Tóth: Latin mondattan. — Landau-Wohlrab: Rajzoló geometria. — II. rész. — Csengeri: Homér Iliása. — Heinrich: Deutsches Lesebuch I. — Ihász-Barbarics: Magyar nyelvtan. — Horváth M. 25. története 18—20 füzet. — Homan: Pindar versezetei. — Leunis: Synopsis. — A lefolyt tanévi szaporodás 91 mű, 80 kötet és 71 füzetben.

e) A segélyző egyleti könyvtár e tanévben 55 kötet könyvvel szaporodott. Gyarapításához járultak szives adományokkal t. Sölétormos ur 1 k. Katicsics VI. 1 k. Harsay Gy. 1 k. és 1 rajztáblával, Kirschbauer E. 3 k. Oberhammer J. 1 k. Berdin K. 1 k. Fridrik J. 2 k. Tripammer K. 8 k. Klazer J. 1 k. Pammer J. 4 kötettel.

f) Az ifjusági könyvtár e tanévben gyarapodott vétel útján 49 művel, 40 frt 71 kr, értékben, adománykép 13 művel, összesen 62 művel, s így a könyvtár jelenleg 1186 művet tartalmaz. Adományoztak: T Sebők L. 16 évfoly. Vasárnapi Újságot, T. Sölétormos Gy. papnövendék 4, Kirschbauer E. 7. o. t. 1, Pálffy L. 7. o. t. 1, Séllyei P. 7. o. t. 1, Erdélyi E. 5. o. t. 1, Fürst O. 5. o. t. 1, Galambos J. 5. o. t. 1, Lőrincz Gy. 5. o. t. 2 művet. A könyvtár részére járt a Vasárnapi Újság s Hasznos Mulattató. Bekötetett 85 könyv 19 frt 70 kr. ért. Összes kiadás 63 frt 80 kr. A könyvtár számára T. Fischel Fülöp ur 10% árleengedést s a Zala cz. lapot, T. Wajdits József ur a Zalai Közlönyt szivességből adja.

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndijas-e?	Magaviselet	T a n t á r g y a k							
		Vallástan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépírás	Tornázás
Maschankzer Bódog, m. v.	2	1	2	1	1	1	1	1	3
Menz Bódog	2	2	2	3	3	2	2	2	3
35 Miltényi Sándor	2	1	3	2	3	3	2	3	3
Misner Nándor, m. v.	2	3	4	3	4	4	4	3	3
Neu Miksa, m. v.	2	3	3	3	3	3	4	3	3
Orning Károly	2	2	3	2	3	4	4	3	3
Idősb Perger Kálmán	1	1	1	1	1	1	2	1	3
40 Ifj. Perger Kálmán	2	1	2	3	3	3	3	3	3
Perger Miksa	2	1	2	2	3	3	2	2	2
Pintér János	1	3	3	3	3	4	2	1	3
Plichta Lajos	2	3	4	4	4	4	4	3	3
Rechnitzer Sándor, m. v	1	1	1	1	1	1	1	1	2
45 Sábján Gyula	1	1	1	1	2	2	2	2	2
Salamon János, ism.	2	3	3	3	3	3	2	1	2
Salamon Jenő, ism.	2	2	3	3	3	3	3	3	3
Schreiber Sándor, m. v.	2	3	3	3	3	3	4	4	3
Schwarz Ottó, m. v.	1	1	1	2	1	2	1	1	3
50 Sebők Lajos	2	2	3	3	3	4	3	3	2
Szabó József	1	1	1	2	1	1	1	1	3
Szálinger Rezső	1	2	2	2	1	2	2	2	3
Szetler János	2	3	3	4	4	3	3	3	2
Szorkó György	2	3	4	4	4	4	4	4	3
55 Thobik József, ism.	2	2	3	3	3	3	3	3	2
Tóth Béla	2	2	3	3	2	3	3	3	3
Tscheik Gusztáv, ág. v.	2	2	3	2	1	1	1	1	3
Veszely Ferencz	1	1	2	2	1	1	1	1	3
Vidakovits Árpád	2	2	3	3	4	4	4	3	3
60 Wrábl Bódog	2	3	4	4	4	4	4	3	3
Zábó György	2	3	3	3	3	3	2	2	3
Zemanek Aladár	1	1	2	2	1	2	2	1	3

Kimaradtak : Mantuano Ernő, Szabó István.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndijas-e?	Magaviselet	T a n t á r g y a k							
		Vallás	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítás	Rajzoló mértan	Szépírás	Tornázás
		Antolek-Oresek János, ü. d.	2	1	2	2	2	3	2
Beck Sándor, m. v.	2	2	2	3	4	3	3	2	3
Cirkvensics Ede	2	1	2	2	2	3	1	1	2
Deutsch Hugó, m. v.	2	2	3	3	2	4	3	3	3
5 Erdélyi Béla	1	1	1	2	2	2	2	2	2
Fábián Jenő	1	1	1	2	2	3	1	1	2
Fleischer Alfréd, m. v.	3	3	2	3	3	3	2	3	3
Fleischer Pál, m. v.	3	3	3	3	3	2	2	2	2
Habus Mihály	1	1	1	1	1	2	1	1	2
10 Herendics Ferencz	1	2	1	2	2	2	1	1	2
Horváth György	1	3	2	2	2	3	2	2	2
Horváth Lajos	2	2	3	3	3	3	1	1	2
Höffer Adolf	2	1	1	2	1	1	1	1	2
Keresztury Ödön	2	3	3	3	3	3	2	2	3
15 Kopácsy György	1	1	1	2	1	2	2	1	2
Kósa Gyula	2	3	2	3	3	3	3	1	2
Kostyák Lajos	1	1	1	2	1	1	1	1	2
Kovács Dénes, helv. h.	3	1	1	3	2	3	3	3	1
Kovács Lajos, helv. h.	3	1	1	2	2	3	4	3	3
20 Kovácsics József	1	1	1	2	1	1	1	1	2
Kukuberger Ignátz	2	3	3	3	3	3	2	2	2
Major Gyula	1	1	1	2	1	1	1	1	2
Marton József	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Maschler István	2	2	3	3	2	3	2	2	2
25 Muzikár Ferencz	1	2	2	2	3	2	2	2	2
Nagy Antal ism.	2	2	2	3	2	1	1	1	2
Pelz Szilárd	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Raspotnik László	2	2	3	3	3	3	1	2	2
Récsey János, m. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1
30 Saller Ottó	2	3	4	4	4	2	4	3	1
Sárecz Károly	1	1	1	2	1	1	1	1	2
Sebök Kálmán	2	3	4	4	3	4	3	3	3
Skublics Sándor	1	3	3	3	3	3	3	3	3
Schmidt Frigyes	1	2	2	3	2	2	1	2	2
35 Sümeg Gusztáv	2	2	3	3	3	3	2	2	2
Thomka Lajos, ág. v.	2	1	2	2	3	3	2	3	2
Unger János	2	3	3	4	4	4	2	3	1

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndijas-e?	Magaviselet	Tantárgyak							
		Vallástan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépírás	Tornázás
Varga Gyula	1	2	2	2	3	2	3	2	2
Varga István	1	3	3	3	3	3	3	3	2
40 Veres Lajos	2	3	3	4	3	4	3	2	3
Weisz Jenő, m. v.	1	1	1	1	2	2	2	2	2
Wolf Frigyes	1	3	2	3	3	3	2	2	2

Kimaradtak: Tallián László, Csipkés Gyula.

HARMADIK OSZTÁLY.

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndijas-e?	Magaviselet	Tantárgyak								
		Vallástan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természeti föld	Számítan	Rajzoló mértan	Tornázás
Bechine László	3	3	2	3	4	3	4	4	2	2
Berke József	2	2	2	4	4	4	4	3	4	3
Bernárd Győző, ö. d.	2	2	3	3	3	3	3	3	2	3
Bóhm Andor, m. v.	2	3	2	3	3	2	3	3	3	3
5 Bölcskey Lajos	1	1	1	2	1	1	1	1	2	2
Burkovics Kálmán	1	1	2	3	3	1	2	3	1	2
Csányi László	2	3	2	3	3	3	3	3	2	2
Dani József	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1
Dezsényi Ödön	2	2	3	4	3	2	3	3	3	2
10 Dobrovics János, g. kel.	2	2	2	4	3	3	3	3	3	3
Dominics Mihály	2	3	3	3	3	3	3	3	1	3
Friedmann Miksa, m. v.	3	3	2	4	4	1	3	2	3	2
Gillming Arthúr, ö. d.	2	1	1	2	2	1	2	2	3	3
Gyarmaty János	1	2	3	4	4	3	3	3	3	2
15 Hein Ede	3	2	3	4	3	3	3	2	4	2

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndijas-e?	Magaviselet	T a n t á r g y a k								
		Vallástan	Magyar nyelv	Német nyelv	Látin nyelv	Történelem	Természeti föld.	Számítan	Rajzoló mértan	Tornázás
Holzer Zsigmond, m. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3
Horény Pál	2	3	3	4	4	3	4	4	3	3
Horváth József	2	3	3	4	4	2	3	3	3	3
Horváth Lajos	1	2	2	3	3	1	2	1	3	3
20) Horváth Zsigmond	2	2	3	3	3	2	1	2	3	2
Kanász János, ism	2	1	2	2	3	1	1	2	3	2
Keresztúry Károly	2	3	3	4	4	2	3	4	3	2
Kopitlánszky Ferencz	2	2	3	3	3	2	3	3	2	fm
Kornfeind Jenő, ö. d.	1	3	3	3	3	1	3	2	3	3
25) Kraut Albert, m. v.	2	2	2	3	3	1	2	2	2	3
Kripác Lajos	2	2	1	2	3	2	2	2	1	2
Kriszt Árpád	2	1	1	2	3	1	2	3	3	3
Küh Győző, m. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3
Landler Jenő, m. v.	2	1	1	2	1	1	1	1	1	2
30) Lasky Géza	2	1	2	3	2	1	2	3	2	2
Lerch István	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Mantuano Jenő	2	2	3	3	2	2	3	3	1	1
Mátéfy Andor	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Mátéfy Gábor	2	3	3	3	4	3	3	3	3	3
35) Matkovits Boldizsár	1	2	2	2	2	1	2	1	2	2
Mattosch Jenő	2	2	3	3	2	2	2	1	3	2
Mester Ferencz	2	2	3	3	3	3	3	3	2	2
Neumann Henrik, m. v.	2	1	2	3	2	1	3	3	3	3
Novák Nándor	2	1	2	3	3	2	2	1	3	3
40) Páhr Károly	1	1	1	2	2	1	1	2	2	3
Preisznér Károly	2	2	3	3	4	2	4	3	3	2
Rózsa János	1	1	2	2	2	1	2	2	3	1
Sebestén Károly	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3
Schlegl János	2	2	2	3	3	1	2	3	3	3
45) Stefaics Aladár	1	1	2	3	2	1	1	3	2	3
Szabady Bálint	2	1	2	3	2	2	2	2	2	2
Szalmay Antal	2	2	2	3	3	2	3	3	3	2
Tauber Hugó, m. v.	2	1	1	2	3	1	2	1	2	2
Tkálcsits József, ö. d.	2	1	2	3	3	2	1	2	3	3
50) Vérth József	3	1	4	4	4	3	4	2	3	3
Vincze Kálmán	1	2	4	4	4	3	3	3	2	3
Wachter Kálmán	2	3	3	3	3	3	3	3	4	2
Weisz Ferencz, m. v.	2	1	2	2	1	1	1	1	3	3
Zrinyi Miklós	2	2	3	3	3	3	2	3	1	3

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndíjas-e?	T a n t á r g y a k									
	Magaviselet	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Rajzoló mértan	Tornázás
Sebestén Géza	1	1	2	2	3	1	2	2	3	3
Spitzer Nándor m. v.	3	2	3	3	3	1	2	3	2	2
40 Stolzer László m. v.	1	1	1	1	2	1	1	1	1	3
Strém Károly m. v.	3	3	4	3	4	3	3	3	4	3
Sukup Vladimír ö. d.	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2
Tauscher József ág. v.	1	1	1	2	2	1	1	2	1	3
Trampusz János	1	1	1	2	1	1	1	1	1	3
45 Udvardy Sándor	2	1	2	3	3	2	2	2	2	3
Varga János	2	2	3	3	3	2	2	3	2	3
Zrinyi Miklós ö. d.	2	2	2	3	3	1	1	2	3	3

Kimaradt : Sallér Pál.

ÖTÖDIK OSZTÁLY.

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndíjas-e?	T a n t á r g y a k									
	Magaviselet	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Tornázás
Bachrach Lajos, m. v.	2	1	3	3	3	3	2	2	3	3
Bedenics Sándor	2	2	3	3	3	3	3	3	4	3
Bednaics Márton, ism.	2	1	3	3	2	2	2	1	2	1
Bódy Károly	1	1	1	1	1	2	1	1	1	3
5 Crnjakovics István, ism.	2	3	3	3	3	3	3	2	3	3
Eisinger Géza, m. v.	3	1	2	1	2	1	1	1	1	3
Engel Jakab, m. v.	2	1	3	3	2	2	2	2	3	2
Eperjesy Imre	1	1	3	2	2	3	2	1	2	3
Erdélyi Elemér	2	1	3	3	3	3	2	2	2	2
10 Fürst János, m. v.	2	1	2	2	3	3	1	1	2	3
Fürst Oszkár, m. v.	2	2	2	3	3	3	3	2	3	3
Füzessy Gúsztvá	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3

HATODIK OSZTÁLY.

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndíjas-e?	T a n t á r g y a k									
	Magaviselet	Vallás	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Tornázás
Bárdió Ferenc	1	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Bódy Zoltán	1	1	1	2	3	3	1	1	2	2
Csigaházy Kálmán	1	1	2	1	1	2	1	1	2	2
Csizsmák Mihály	1	2	3	3	3	3	3	2	3	3
5 Gyömörey György	2	2	3	2	3	3	3	2	2	1
Haasz Lajos	2	2	4	4	4	3	3	3	3	1
Hirsch Sándor, m. v.	1	2	3	3	3	3	3	1	2	3
Hoffmann Sándor, m. v.	2	1	2	1	2	2	1	2	3	3
Jankovics János	1	1	3	3	3	3	2	1	3	3
10 Kadia Imre	1	1	2	2	2	3	3	2	2	3
Larnszak István	1	1	3	3	3	4	3	2	3	3
Löbl Tivadar, m. v.	2	1	3	1	1	2	3	1	2	1
Murk István	2	2	2	2	3	3	3	1	3	3
Palkó József	1	2	3	2	2	3	3	1	2	2
15 Pongrácz Géza	2	3	3	3	4	3	3	3	3	2
Roming Lajos	1	1	3	3	3	3	2	2	3	3
Samuely Otto, m. v.	2	1	3	2	3	3	2	1	3	2
Sinkovits Nándor	1	1	3	1	1	2	1	1	2	2
Skála Vince	1	1	3	1	2	3	1	1	3	3
20 Stampach Károly	2	2	3	3	3	3	3	2	3	1
Sterbeczky József	2	2	3	4	3	3	3	2	3	2
Szép Odön	2	3	3	3	3	3	3	2	4	3
Unger Kálmán	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2
Valpatits István	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Vidos József	2	2	3	3	3	4	2	1	2	1
Weisz Manó, m. v.	3	2	2	3	3	3	2	2	3	3
Wendl Ede, ism.	2	1	3	3	3	3	3	2	3	3

NYOLCZADIK OSZTÁLY.

A tanuló neve és vallása, ismétlő, vagy ösztöndíjas-e?	Magaviselet	T a n t á r r g y a k									
		Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsészettan	Tornázás
Csigaházy Antal	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	
Fárnek Dezső	1	2	2	2	2	3	1	1	2	-	
Fürst Béla, m. v.	2	1	2	2	3	3	2	2	3	1	
Katičić Vladimír, ö. d.	2	1	2	1	3	3	2	1	2	3	
5 Kondor Jenő, m. v.	1	1	2	1	2	2	2	1	2	2	
Milhofer Ignác, m. v.	2	1	2	2	3	2	2	3	2	2	
Pranger József, ág. v.	1	1	2	1	2	2	1	1	2	2	
Schwarzenberg Mór, m. v.	2	1	1	1	1	1	1	1	1	3	
Szegő Húgó, m. v.	1	1	2	1	2	2	1	1	2	2	
10 Tóth Károly	2	3	3	3	3	3	2	2	3	2	
Zakál Gyula, helv. v.	2	1	3	3	3	3	2	2	3	2	
Zánkay Adolf, ism.	2	1	2	3	3	3	2	3	3	1	

B) A nem kötelezett tantárgyakban.

I. Francia nyelv.

	Érdem jegy		Érdem jegy
I. osztály.		V. osztály	
Böhm Lajos	3	Erdélyi Elemér	2
II. osztály.		Kovács Béla	3
Récsey János	1	10 Totola Károly	1
		Zeller Elek	2
III. osztály		VI. osztály	
Gilling Arthur	2	Bárdió Ferencz	3
Küh Győző	1	Bödy Zoltán	1
		Gyömörey György	1
IV. osztály		VII. osztály	
5 Erdélyi Iván	2	15 Oberhammer József	1
Kovács Kálmán	3		
Udvardy Sándor	2		
II. Gyorsírás.			
a) Haladók.		5 Schwarz Károly	1
VI. osztály		Stolzer László	2
Bödy Zoltán	1	V. osztály	
Hoffmann Sándor	1	Bachrach Lajos	1
VII. osztály		Fürst János	2
Fischl Armin	1	Fürst Oszkár	2
Hirsch Alfréd	2	10 Hertelendy Aladár	2
5 Kajdos József	1	Juhász Béla	2
Török János	1	Pichler Károly	1
		Zeller Elek	1
VIII. osztály		VI. osztály	
Fürst Béla	1	Bárdió Ferencz	1
Milhofer Ignác	1	15 Löbl Tivadar	1
		Stampach Károly	2
b) Kezdők.		Weisz Manó	2
IV. osztály		VII. osztály	
Bettlheim Ottó	2	Mátyás József	2
Ebenspanger Géza	3	Oberhammer József	2
Janda Károly	2	20 Séllyei Pál	2
Sattler Ernő	2		

III. Műének.

	Erdem jegy		Erdem jegy
I. osztály		Kopácsi György	1
Aradi József	1	Kostyák Lajos	2
Barla Dezső	1	Kukuberger Ignác	2
Babics Lajos	1	45 Masler István	1
Bendekovics Ferencz	1	Nagy Antal	2
5 Blankenberg Géza	3	Pelcz Szilárd	1
Böhm Lajos	3	Varga István	1
Destyek János	1	III. osztály	
Deutsch Henrik	3	Bernát Győző	2
Fleischaker Ernő	2	50 Burkovics Kálmán	1
10 Galos Béla	3	Kripác Lajos	1
Hajgató Béla	1	Latky Géza	2
Halvax Ödön	2	Lerch István	1
Henz Bódog	1	Mattos Jenő	2
Horváth Dezső	1	55 Vechter Kálmán	2
15 Horváth Elemér	1	Vincze Kálmán	2
Junker József	1	Gilming Ártur	2
Kollarics István	3	Mester Ferencz	1
Kohn Géza	3	Zrinyi Miklós	2
Konkolics Pál	2	IV. osztály.	
20 Krausz Ernő	3	60 Buchberger Pál	2
Krausz Aladár	3	Fischer János	2
Kereskedő László	1	Kopácsy István	1
Masanczker Bódog	1	Mair József	1
Orning Károly	1	Trampusz János	1
25 ifj. Perger Kálmán	2	65 Varga János	2
Idb. Perger Kálmán	1	Zrinyi Miklós	1
Plichta Lajos	3	V. osztály.	
Salamon János	2	Erdélyi Elemér	2
Rechnitzer Sándor	3	Galambos István	2
30 Sebők Lajos	2	Hencz Ede	1
Szalinger Rezső	1	70 Zeller Elek	1
Szetler János	1	VI. osztály.	
Szorkó György	1	Haaz Lajos	1
Tscheik Gusztáv	1	Hirsch Sándor	2
35 Tobik József	1	Jankovics János	2
Veszely Ferencz	1	Palkó József	1
II. osztály		75 Stampach Károly	1
Beck Sándor	2	Sterbeczky József	2
Czirkvencsics Ede	1	Sinkovics Nándor	1
Erdélyi Béla	1		
40 Fábján Jenő	1		
Horváth György	2		

	Érdem jegy		Érdem jegy
Unger Kálmán	1	Kirschbauer Endre	1
Valpatics István	1	Mátyás József	1
80 Vendl Ede	1	Oberhammer József	1
Vidos István	1	90 Török János	1
VII. osztály		Tripammer Károly.	2
Bezák Ferencz	2	Zakály Károly	1
Eger Zsigmond	1	VIII. osztály.	
Harsay György	1	Fárnek Dezső	1
85 Hoffmann Agoston	1	Kondor Jenő	1
Kajdos József	1	95 Tóth Károly	1
<i>IV. Zene.</i>			
II. osztály		VI. osztály.	
Muzikár Ferencz	2	Palkó József	2
III. osztály		Walpatics István	3
Bernáth Győző	3	VII. osztály.	
Kripác Lajos	2	Hoffmann Agost	1
Páhr Károly	3	VIII. osztály	
5 Weisz Ferencz	2	10 Farnek Dezső	1
IV. osztály		Kondor Jenő	1
Bún Károly	1	Katicsics Wladimir	1
Hirschl József	1	Schwarzenberg Mór	1
Mair József	1	Tóth Károly	1
Samuely Pál	1		
5 Sattler Ernő	3		
Schwarz Károly	2		

Statisztikai táblázatok.

A) A tanulók általános áttekintése.

I. Osztály	II. A tanulók száma				III. *) Vallásuk				IV. Minő nyelveket beszélnek?							V. Szülők polgári állása				VI. Előme- netelők		VII. illető- ségek		A múlt tanévhez képest				
	Beiratott	Elhalt	Kimaradt	Az év végén volt	Rom. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ágost. vall.	Móz. vall.	magyar	magy. német	magy. horvát	magy. tót	magy. német, horvát	magy. német, francia	magy. vend.	magy. német, tót	magy. német, horv. francia	Értelmiség	Őnálló őstern.	Magántisztvis.	Őnálló keresk. és iparos	Személyes szol. tevő. munkás	Haladók	Ismétlők	Helybeliek	Vidékiek	Növekedés
I.	64	—	2	62	43	—	2	2	15	41	15	3	—	3	—	—	—	24	6	3	25	6	60	4	28	36	2	—
II.	44	—	2	42	33	—	2	1	6	29	10	3	—	—	—	—	—	14	11	—	7	12	43	1	27	17	—	5
III.	54	—	—	54	44	1	—	—	9	32	14	5	—	2	—	—	1	12	6	9	18	9	52	2	28	26	3	—
IV.	48	—	1	47	30	—	2	2	13	30	10	3	—	2	2	—	—	12	6	6	19	5	47	1	27	21	5	—
V.	38	—	2	36	27	—	1	1	7	23	6	3	1	1	2	—	—	13	8	3	7	7	35	3	18	20	3	—
VI.	27	—	—	27	22	—	—	—	5	15	5	5	—	—	—	1	1	9	6	5	3	4	26	1	7	20	—	5
VII.	23	—	—	23	17	—	1	—	5	15	5	—	—	1	2	—	—	6	8	—	6	3	22	1	10	13	8	—
VIII.	12	—	—	12	5	—	1	1	5	6	5	—	—	1	—	—	—	4	1	2	5	—	11	1	7	5	—	10
Összesen	310	—	—	7303	221	1	9	7	65	191	70	22	1	10	6	1	1	94	52	28	90	46	296	14	152	158	21	20
				310				303						303					310				310		310	158	21	20

*) A III. és IV. rovatban csak az év végoig iskolába járó ifjak vétetnek számba, az V. VI. és VII. rovatban pedig az év elején beirt tanulók foglaltatnak.

B) A tanulmányok eredményének áttekintése osztályonként.

Tantárgyak	I. osztály				II. osztály				III. osztály				IV. osztály				V. osztály				VI. osztály				VII. osztály				VIII. osztály			
	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen	jeles	jó	elégseges	elégtelen
Vallástan	26	17	19	—	18	11	13	—	21	21	12	—	21	23	3	—	22	10	4	—	12	11	4	—	11	7	5	—	11	—	1	—
Magyar nyelv	12	17	25	8	16	12	12	2	11	20	21	2	12	16	16	3	3	9	23	1	1	5	20	1	—	9	14	—	2	8	2	—
Német nyelv	—	—	—	—	—	—	—	—	3	12	28	11	7	9	24	7	6	7	19	4	5	6	14	2	1	8	11	3	6	3	3	—
Latin nyelv	10	20	23	9	5	17	18	3	7	10	26	11	6	8	25	8	5	4	25	2	3	4	18	2	—	5	16	2	2	4	6	—
Görög nyelv	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4	26	1	—	4	21	2	1	4	17	1	2	4	6	—
Történelem	—	—	—	—	—	—	—	—	23	14	16	1	17	9	11	—	15	10	11	—	5	6	16	—	4	7	12	—	5	7	—	—
Földrajz	18	13	22	9	10	13	16	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Phys. földrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	12	15	22	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Természetrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	16	11	2	15	11	10	—	11	12	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Természetan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	15	1	7	3	2	—
Mennyiségtan	13	14	22	13	9	10	19	4	12	13	26	3	8	13	20	6	6	8	18	4	—	11	15	1	—	6	11	6	4	4	4	—
Rajzoló mértan	13	21	18	10	16	14	10	2	9	15	27	3	13	9	21	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bölcsészettan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	7	3	—
Szépírás	18	19	23	2	17	14	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tornázás	—	20	42	—	4	22	16	—	3	23	21	lim.	2	23	19	—	5	11	19	—	5	9	13	—	5	8	—	8	2	8	2	—

C) A beírt tanulók származási helyének áttekintése.

Származási hely	O s z t á l y								Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Nagy-Kanizsai	29	15	21	19	7	7	5	6	109
Zala-megyei	22	12	14	14	13	9	9	2	95
Somogy-megyei	5	4	10	3	6	2	4	1	35
Pest »	2	1	—	1	1	1	—	—	6
Fehér »	1	3	—	2	—	—	—	—	6
Győr »	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Sopron »	1	1	—	1	—	—	1	—	4
Hajdu »	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Szatmár »	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Vas »	—	1	4	—	5	1	3	—	14
Heves »	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Nyitra »	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Esztergom »	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Veszprém »	—	1	—	1	1	—	—	—	3
Szabolcs »	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Arva »	—	—	—	—	1	—	—	—	1
N.-Küküllő »	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Baranya »	—	—	—	1	1	—	—	—	2
Tolna »	—	2	—	1	—	1	—	—	4
Pozsony »	—	—	—	1	—	1	—	—	2
Bihar »	—	—	—	1	—	—	—	1	2
Horvátországi	1	1	3	2	2	4	—	2	16
Összesen	64	42	54	47	38	27	23	12	307

D) A tanév végén megvizsgált tanulók életkoruk szerint.

Osztály	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	21-nél több	Össze- sen
	é v e s e k													
I.	14	22	18	4	2	2	—	—	—	—	—	—	—	62
II.	—	5	12	14	5	5	1	—	—	—	—	—	—	42
III.	—	—	12	19	13	6	3	1	—	—	—	—	—	54
IV.	—	—	—	4	19	17	6	—	1	—	—	—	—	47
V.	—	—	—	1	3	18	9	5	—	—	—	—	—	36
VI.	—	—	—	—	—	7	5	5	7	3	—	—	—	27
VII.	—	—	—	—	—	6	6	6	6	5	—	—	—	23
VIII.	—	—	—	—	—	—	—	2	7	2	1	—	—	12
Összesen	14	27	42	42	42	55	30	19	21	10	1	—	—	303

E) Az érettségi vizsgálatok eredményének áttekintése az 1887—88. tanév régen.

jelentkezett	Szóbeli vizsgálatot tett	Érettnek ítéltetett			A szóbeli vizsgálat után			Az érettek közül									
		Az írásbeli vizsgálaton megbukott			javító vizsgálatra utasítatott	ismétlő	végleg visszavette tett	papi	jogi	orvosi	bölcsészeti	technikai	erdészeti	postai	katonai	gazdászati	
jelszen	jól	egyszerűen	pályára készül														
15	14	1	1	4	5	2	3	—	1	4	4	—	1	1	2	2	—

A sorozatban használt érdemjegyek fokozata.

Szám	Előmenetel	Magaviselet
1	jeles	jó
2	jó	szabályszerű
3	elégséges	kevesebb szabályszerű
4	elégtelen	rossz

Rövidítések jelentménye.

Ág. v. — ágostai vallású; helv. — helvét vallású; m v. — mózes vallású; ism. — ismétlő; ö. d. — ösztöndíjas; — — felmentetett; a hol a név után a kötelezett tárgyakba vallás jelezve nincsen, ott római katolikus értendő.

Értesítés a jövő 1888—89. tanév megnyitásáról.

A jövő tanévre a beiratások aug. 30 és 31., valamint szept. 1-ső és 2-ik napján történnek.—A felvétel szabályai a következők:

1. A növendék szülői vagy ezek megbízottja kíséretében jelentkezik az igazgatóságnál s itt felmutatja az előbbi tanévről szóló iskolai bizonyítványát, továbbá keresztelő levelét, illetőleg születési bizonyítványát. Az első osztályba csak 9 évet betöltött tanuló vétetik fel, kí a népiskola IV-ik osztályának tananyagában kellő jártassággal bir, miről felvételi vizsgát tenni tartozik.

2. Felsőbb osztályba csak azon tanuló léphet, ki a megelőző osztályban minden rendes tantárgyból legalább is elégséges osztályzatot nyert.

Azon tanulónak, ki egy tárgyból kapott elégtelen osztályzatot, az intézet tanártestülete megengedheti, hogy a következő iskolai év kezdetén vizsgálatot tehessen. A ki két tárgyból kapott elégtelen osztályzatot, az csak rendkívüli esetben, a nmlt. vall. és közoktatásügyi miniszter engedélyével tehet javító vizsgálatot. Nem adatik meg a javító vizsgálati engedély a két tárgyból bukott tanulóknak: 1. Ha a tanulónak az erkölcsi magaviseletből »kevésbé szabályszerű« vagy »rosz« érdemjegye van. 2. Ha a latin nyelvből vagy a mennyiségtanból érdemelte ki elégtelen tanjegyeinek egyikét. A ki kettőnél több tantárgyból kapott elégtelen osztályzatot, az javító vizsgálatra semmi esetre sem bocsáttatik.

A javító és pótló-vizsgálatot azon tanintézetben kell a tanulónak letennie, melynél az elégtelen osztályzatot kapta, illetőleg a vizsgálatot elmulasztotta; más tanintézethez csak a nmlt. vall. és közoktatásügyi miniszter engedélyezheti a vizsgálatot.

A javító vizsgálatok letehetéséért vagy áttételéért a folyamodványok a nmlt. vall. és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz czimzendők, 50 kros bélyeggel szabályszerűen ellátandók, az iskolai bizonyítvány hozzájuk melléklendő, a folyamodó tartózkodási helye rájuk irandó s így kellőleg fölszerelve és kiállítva az intézeti igazgatóságnál legkésőbb július 5-ig benyújtandók.

Később érkező vagy közvetlenül a miniszteriumhoz küldött folyamodványok figyelembe nem vétetnek.

3. Tandij fejében egész évre 12 frt fizetendő. Ezenkívül azon tanulók, akik először lépnek az intézetbe, 2 frt 10 kr. felvételi díjat, valamint az ének- és zenetanító tisztelet-díjának fedezésére 1 frtot fizetnek, mely utóbbi összeg minden tanulótól (a szegények kivételével) szedetik.

A szülőknak vagy ezek helyettesének kötelessége az iskolán kívül a tanulók erkölcsös magaviselete fölött őrködni; különben az igazgatónak jogában áll megkövetelni, hogy olyan szállásadóktól, kiknél a felügyeletet elégtelennek tartja, az ifjúk alkalmasabb helyre vitessenek.

ZALAEGERSZEGI ÁLLAMI LEVÉLTÁR
Zalaegerszeg, Széchenyi-tér 3.
Telefon: 334. Pf.: 59.